

Immanuel Kant • Friedrich Wilhelm Joseph Schelling •
Arthur Scopenhauer

OGLEDI O VIDOVI TOSTI

Recenzenti

Urednica
Anita Šikić

Likovna oprema
Dubravka Zglavnik Horvat

Grafički i tehnički urednik
Stjepan Ocvirk

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem ??????.

ISBN 978-953-

**Immanuel Kant
Friedrich Wilhelm Joseph Schelling
Arthur Schopenhauer**

**OGLEDI O
VIDOVITOSTI**

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

Zagreb, 2007.

SADRŽAJ

<i>Riječ unaprijed</i>	7
IMMANUEL KANT: SNOVI VIDOVNJAKA PROTUMAČENI SNOVIMA METAFIZIKE	11
Prethodni izvještaj koji vrlo malo obećava za izvedbu	13
Prvi dio koji je dogmatičan	15
Prvo glavno poglavlje	15
Zapetljani metafizički čvor koji se po volji može rasplesti ili presjeći	15
Drugo glavno poglavlje	27
Fragment tajne filozofije: kako otvoriti zajedništvo s duhovnim svijetom	27
Treće glavno poglavlje	43
Antikabala.	43
Fragment obične filozofije o tome da se dokine zajedništvo s duhovnim svijetom	43
Četvrto glavno poglavlje	51
Teorijski zaključak iz sveukupnih razmatranja u prvom dijelu	51
Drugi dio koji je historijski	55
Prvo glavno poglavlje	55
Pripovijest kojoj se istina preporučuje slobodnom raspitivanju čitatelja	55

Drugo glavno poglavlje	61
Ekstatično putovanje zanesenjaka kroz duhovni svijet	61
Treće glavno poglavlje	75
Praktični zaključak iz čitave rasprave	75
 <i>FRIEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING: O VEZI</i>	
PRIRODE SA SVIJETOM DUHOVA	81
Razgovor	83
Uvod	83
Pastor pripovijeda	90
 <i>ARTHUR SCHOPENHAUER: OGLED O</i>	
VIDOVITOSTI I ŠTO JE S TIM U SVEZI	197
<i>Riječ poslije</i>	293

Riječ unaprijed

Kant započinje svoj spis *Snovi vidovnjaka protumačeni snovima metafizike* pitanjem: što je to uopće duh? Potaknut fenomenom vidovitosti švedskoga znanstvenika Svedenborga Kant se upušta u raspravu o tome je li vidovitost kao takva uopće moguća. Ona pretpostavlja neposredni dodir imaterijalnih supstancija to jest duša odvojenih od tjelesne materijalnosti. Čisti su duhovi takve od tijela odvojene supstancije i oni mogu stupiti u neposrednu komunikaciju. Kant je skeptičan u pogledu takve čisto duhovne komunikacije i sklon je vjerovati da onaj tko ima suviše razumijevanja za čisto duhovni svijet ima premalo razuma za ovaj naš fizički svijet. Iako je taj spis napisan u predkritičkoj fazi Kantova filozofiranja, već je tu zamjetljiv Kantov oprezni skepticizam o mogućnosti spoznaje posljednjih stvari duše, svijeta i Boga. Kant će u paralogizmima čistog uma osporiti egzistenciju duše kao čisto materijalne supstancije i time dovesti u pitanje svaku mogućnost neposrednoga dodira duše sa čisto duhovnim svijetom. Ali u *Snovima vidovnjaka* Kant još nije na stupnju spoznaje kakvu će donijeti *Kritika čistog uma*. On priznaje da je vrlo sklon vjerovanju u postojanje imaterijalnih supstancija, ali to postojanje nije dostupno razumskoj spoznaji. Jedna od tih imaterijalnih supstancija jest i ljudska duša. Njezinu bit mi ne možemo spo-

znati, ali poznajemo načine njezina pojavljivanja. Duša ima moć djelovanja na tijelo i preko njega na materijalni svijet. Da li je moguće i čisto duševno djelovanje bez posredovanja tijela, a o odgovoru na to pitanje ovisi mogućnost vidovitosti. Schelling i Schopenhauer okušat će se, svaki iz horizont svoje filozofije, tekstovima o toj temi. Schelling u dijalogu *Clara*, a Schopenhauer u *Ogledu o vidovitosti i što je s tim u svezi*. Kroz povijest filozofije ta je tema inherentna mnogim sustavima, a posebno mjesto ona ima u Platonu i u platonizmu, gdje je usko povezana s motivom besmrtnosti duše. Duša je besmrtna jer svoje podrijetlo ima u carstvu ideja koje su po sebi nepromjenjive i vječne. I Schelling će u svom fragmentu *Weltalter (Razdoblje svijeta)* pripisati duši »suznanje stvaranja«, a proces stvaranja ima tri epohe i odgovarajući tome čitavo bi se djelo trebalo sastojati iz tri dijela: razdoblja prije stvaranja ovoga svijeta, razdoblje vremena ovoga svijeta i treće razdoblje nakon svijeta. Prošlosti se sjeća, sadašnjost se zna, budućnost se naslućuje.

I Schopenhauer će u skladu sa svojim nazorom o Svijetu kao volji i predodžbi pokušati fenomen vidovitosti iz volje kao stvari po sebi, koja stoji iza svih pojava i nije podložna prostoru i vremenu kao načelima individuacije. Klasični njemački idealizam, kome pripadaju i Kant i Schelling pa i Schopenhauer, stvorio je uvjete za razumijevanje vidovitosti kao oblika komunikacije među imaterijalnim supstancijama.

Postoje, iako rijetko, fenomeni u kojima se susreću san i vidovitost. To su takozvani vidoviti snovi, u kojima duša nadilazi granice prostora i vremena i vidi prostorno udaljene ili vremenski buduće događaje. U oba slučaja potvrđuje

se imaterijalnost duše i platonizam zadržava svoje pravo na istinu, ugrađen u filozofiju klasičnog idealizma. Odatle biva shvatljiv i fenomen Svedenborga koji iz Göteborga vidi požar u Stockholmu, o čemu izvještaj stiže u Göteborg tek nakon tri dana. Druga epizoda koju navodi Kant u vezi sa Svedenborgom jest njegova sposobnost da komunicira s dušama pokojnika, što je dokazao gospođi udovici Marteville, kad je ona bila u neprilici povodom jednog navodno neplaćenog duga svoga pokojnoga supruga. I Schelling je inspiraciju za svoj dijalog *Clara* dobio nakon što je doživio duhovni kontakt sa svojom netom preminulom ženom Karolinom. A Schopenhauer će na svoj način odgovoriti na pitanje o besmrtnosti duše: u volji kao stvari po sebi on će vidjeti ono neumrlo u ljudskom biću.

U podjeli pojavnog iskustva na ono naravno i nadnaravno vidovitost pripada svakako u nadnaravne pojave. Priroda je kao takva podložna zakonima uzročnosti, prostora i vremena, i iz nje same vidovitost nije objašnjiva niti shvatljiva.

Samo ako zajedno s Platonom pretpostavimo idealno, duhovno carstvo, može se shvatiti kako duša oslobođena ograničenja koje joj nameće tijelo može neposredno komunicirati s drugim dušama i sa svijetom ideja. I Kant će unatoč destruktivnosti svoje kritike tradicionalne metafizike s njezinim idejama o Bogu, svijetu i duši ostavili u graničnom pojmu stvari po sebi prostora za moguće shvaćanje neke buduće metafizike. Fichte, Schelling i Hegel, pa i Schopenhauer, iskoristit će tu mogućnost za izgradnju svojih idealističkih metafizičkih sustava.

Marijan Cipra

Immanuel Kant

SNOVI VIDOVNJAKA
PROTUMAČENI
SNOVIMA METAFIZIKE

Prethodni izvještaj koji vrlo malo obećava za izvedbu

velut aegri somnia, vanae
Finguntur species.
Horacije

Carstvo sjena raj je za fantastičare. Tamo oni nalaze neograničeno područje gdje mogu po volji graditi sebi kuću. Hipohondrijske pare, djetinjaste izmišljotine i samostanska čuda ne daju da im ponestane građe. Filozofi crtaju tloris i opet ga mijenjaju, takva je već njihova navika. Samo sveti Rim ima tu unosne provincije; dvije krune nevidljivog carstva pridržavaju treću kao krhki dijamant njegove zemaljske visosti, a ključevi koji otvaraju dvojna vrata drugoga svijeta otvaraju ujedno simpatetički ormare sadašnjosti. Slična prava duhovnog carstva, ako su dokazana razlozima državne mudrosti, uzdižu se daleko preko svih nemoćnih prigovora školske pameti, a da bi im bilo nužno izložiti se tako zabačenom ispitivanju. Zašto jedino opće pripovijesti, koje nailaze na toliku vjeru i barem su tako loše osporavane, zašto one kruže uokolo tako beskorisno i nekažnjeno, i uvlače se čak u školski ustroj, iako pred sobom nemaju dokaza iz koristi (*argumentum ab utili*), koji je među svim dokazima najuvjerljiviji? Koji filozof nije makar jednom, između uvjeravanja umnog i uvjerenog očevidca i unutarnjeg otpora nesvladive sum-

nje, napravio najjednostavniju figuru koja se može predočiti? Hoće li on ispravnost svih takvih duhovnih pojava posve zaniijekati? Što može navesti kao razloge da ih ospori?

Treba li on samo jednu jedinu od tih pripovijesti priznati kao vjerojatnu?, kako bi važno bilo takvo priznanje i u koje se čudesne posljedice upušta ako je samo **jedan** od tih događaja pretpostavljen kao dokazan? Preostaje još treći slučaj, naime, da se takvim radoznalim i dokonim pitanjima uopće ne opterećuje te da se drži onoga što je **korisno**. Budući da je takav odnos uman, u svako su ga vrijeme temeljiti znanstvenici odbacivali većinom glasova.

Budući da je, pak, gluplja predrasuda od mnogoga što se pripovijeda s nekim prividom istine **ništa** ne vjerovati, negoli je glupo što od onoga što kaže opća glasina bez ispitivanja **sve** vjerovati, sastavljač ovoga spisa, da bi izbjegao prvu predrasudu, daje se dijelom povući od druge predrasude. Priznaje s izvjesnom poniženošću da je bio toliko iskren da pođe tragom ispitivanja istinitosti nekih od tih pripovijesti. Nije – kao obično tamo gdje se nema što tražiti – našao ništa. No to je zacijelo već samo po sebi dovoljan uzrok da se napiše knjiga; k tome je pridošlo još i to što je skromnoga sastavljača već više puta silovita podrška poznatih i nepoznatih prijatelja izazvala da napiše knjige. Osim toga, kupljena je velika knjiga i, što je još gore, bila je pročitana, pa takva muka ne bi trebala biti uzaludna. Odatle je nastala ova radnja, koja bi trebala, kako sebi laska, sastavom čitatelja potpuno zadovoljiti ako on ono najotmjerenije ne razumije, drugo ne vjeruje, a ostalo prepusti smijehu.

PRVI DIO KOJI JE DOGMATIČAN

Prvo glavno poglavlje

Zapetljani metafizički čvor koji se po volji može rasplesiti ili presjeći

Ako uzmemo zajedno sve ono što o duhovima u molitvama zna đak, što veliko mnoštvo pripovijeda, a što filozof demonstrira, čini se da to ne sačinjava mali dio našega znanja. Pa ipak, ako bi nekom palo na pamet da malo zastane kod pitanja: što je zapravo to za što se pod imenom **duha** vjeruje da se tako mnogo razumije – usuđujem se ustvrditi da bi taj sve te mnogoznalce doveo u tešku nepriliku. Metodičko brbljanje visokih škola često je samo sporazum da se s pomoću promjenljivih značenja riječi izbjegne teško rješivo pitanje jer u akademijama se nerado čuje komotno i često razumno: **ja ne znam**. Izvjesni noviji svjetski mudraci, kako se rado daju nazivati, vrlo lako prelaze preko toga pitanja. Duh, kaže se, jest biće koje ima um. Tako nije nikakav čudesni dar vidjeti duhove; jer tko vidi ljude, vidi bića koja imaju um. Jedino, tako se nastavlja, to biće koje u čovjeku ima um samo je dio čovjeka, a taj dio koji ga oživljava jest duh. Samo naprijed: prije nego dokažete da samo duhovno biće može

imati um, pobrinite se da ponajprije razumijem kako trebam pojmiti duhovno biće. Ta samoobmana, iako je dovoljno velika da se zamjećuje i poluotvorenih očiju, ipak ima vrlo razumljiv izvor. Jer o čemu se kao u djetinjstvu zna vrlo mnogo, o tome se kasnije zna manje, a u starosti se uopće ništa ne zna, i temeljiti čovjek biva naposljetku najviše sofist svojih mladenačkih zabluda.

Ja, dakle, ne znam ima li duhova, štoviše, ne znam niti što riječ duh znači. Budući da je, međutim, često i sam rabim ili čujem od drugih, pitam se radi li se tu o utvari ili o nečem zbiljskom. Da bih taj skriveni smisao razotkrio, svoj loše razumljeni pojam promotrio sam u svim mogućim slučajevima primjene i time, da primijetim, razvio njegov skriveni smisao: kojim slučajevima on odgovara, a kojima je protivan.¹

¹ Kad bi pojam duha bio izdvojen iz naših vlastitih iskustvenih pojmova, tada bi postupak da ga se učini jasnim bio lagan ako bi se imalo samo pokazati one oznake koje nam osjetila objavljuju o takvoj vrsti bića i po čemu ih razlikujemo od materijalnih stvari. No o duhovima se govori čak i onda kad se sumnja da takva bića uopće postoje. Dakle, pojam duhovne naravi ne može se obrađivati kao pojam apstrahiran iz iskustva. Pitate li onda: kako je uopće došlo do takva pojma, ako ne apstrakcijom? Odgovaram: mnogi pojmovi izvire kroz tamne i tajne zaključke u prilici iskustva, i presađuju se potom dalje na druge gotovo bez svijesti o iskustvu ili zaključku koji je pojam o tome donio. Takve pojmove može se nazvati »prišuljanima«. Mnogo je takvih koji nisu drugo nego dijelom umišljaj **uobrazilje**, dijelom istiniti, ako i tamni zaključci ne moraju uvijek varati. Govorna uporaba i povezivanje nekog izraza s različitim pripovijestima u kojima se u svako doba može naći po neka glavna oznaka, daju mu određeno značenje koje dosljedno može biti razvijeno samo onda ako se izvuče iz njihove tame taj skriveni smisao usporedbom sa svim slučajevima primjene koji su u skladu s njim ili mu protuslove.

Uzmite primjerice prostor od jednog kubika i postavite u njega nešto što ga ispunjava, to jest što se opire prodiranju svake druge stvari u taj prostor; nitko neće biće koje je na takav način u prostoru nazvati duhovnim. Ono će se očitovati zvati **materijalnim**, jer je protežno, nepronično i, kao sve tjelesno, podložno djeljivosti i zakonima udara. Dovde smo na uhodanim stazama drugih filozofa. Zamislite sebi neko jednostavno biće i dajte mu ujedno um; hoće li ono tada ispuniti značenje riječi **duh**? Da bih to otkrio, rečenom jednostavnom biću ostavit ću um, kao **unutarnje** svojstvo; za sada, međutim, bit će promatrano u **vanskim** odnosima. I onda pitam: ako želim tu jednostavnu supstanciju postaviti u onaj prostor kubika koji je pun materije, hoće li tada neki njezin jednostavan element morati napraviti mjesto da bi ga ispunio taj duh? Mislite li da? – samo naprijed: pomišljeni prostor, da bi primio neki drugi duh, morat će izgubiti drugu elementarnu česticu i tako će konačno, ako se to nastavi, kubik prostora biti ispunjen duhovima, a njihova će se gruda isto tako neproničnošću opirati kao da je puna materije i isto će tako kao ona biti podobna za zakon udara. No, takve supstancije, ako bi odmah u sebi imale snagu uma, ipak se ne bi izvanjski razlikovale od elemenata materije, jer i u njih se također poznaju samo snage njihove izvanjske nazočnosti, a uopće se ne zna što bi pripadalo njihovim unutarnjim svojstvima. Izvan sumnje je, dakle, da se neće zvati duhovnim bićima takva vrsta jednostavnih supstancija od gruda kojih mogu biti sklupčane. Pojam duha, dakle, zadržat ćete samo ako pomislite bića koja mogu biti nazočna u materijom ispunjenom prostoru,²

² Ovdje se lako vidi da govorim samo o duhovima koji pripadaju u svjetsku cjelinu, a ne o beskonačnom duhu koji je njezin začetnik i

bića, dakle, koja nemaju po sebi svojstvo nepronichnosti, i koja, ma koliko ih pomislili, brojčano nikad ne bi sačinjavali solidnu cjelinu. Jednostavna bića takve vrste nazivat će se imaterijalnim bićima, i ako imaju um, nazivat će se duhovima. Jednostavne supstancije, međutim, sastavljanje kojih daje nepronichnu i protežnu cjelinu, nazivat će se materijalnim jedinicama, njihova cjelina materijom. Ili je ime duha riječ bez ikakva smisla, ili je njegovo značenje upravo ovo što je pokazano.

Od objašnjenja što sadrži pojam duha još je neobično dalek korak do postavke da su takve naravi zbiljske, dapače i samo moguće. U spisima filozofa nalazi se baš dobre dokaze u koje se može pouzdati: da sve što tu misli mora biti jednostavno, da je svaka umno misleća supstanca jedinstvo po prirodi, i da nedjeljivo *ja* ne može biti razdijeljeno u cjelini mnogih povezanih stvari. Moja duša bit će, dakle, jednostavna supstanca. Ali u tom dokazu još uvijek nije jasno je li ona od vrste onih koje objedinjene u prostoru daju protežnu i nepronichnu cjelinu te je dakle, materijalna, ili je ona imaterijalna i dosljedno tome duh, štoviše, je li uopće i samo moguća takva vrsta bića kao ova koja se naziva **duhovnom**.

I ovdje ne mogu propustiti da ne opomenem na pre-naglone odluke koje se najlakše pojavljuju u dubokim

držatelj. Jer pojam duhovne naravi potonjeg lagan je, jer puko je negativan i sastoji se u tome da mu se odriču svojstva materije koja se protivne beskonačnoj i jednostavno nužnoj supstanciji. Naprotiv, za duhovnu supstanciju koja ima biti u vezi s materijom, kao na primjer ljudska duša, pojavljuje se poteškoća: trebam zamisliti njezino uzajamno skapanje s tjelesnim bićem u cjelinu, a ipak trebam dokinuti jedino poznatu vrstu spajanja koja se odvija među materijalnim bićima.

i najtamnijim pitanjima. Naime, ono što pripada općenitim iskustvenim pojmovima, običava se općenito tako gledati kao da se uviđa i njihova mogućnost. Naprotiv, o onome što od njih odstupa i ne može biti napravljeno razumljivim nikakvim iskustvom, pa čak ni po analogiji, ne može se, naravno, nikakav pojam napraviti i zato se rado običava to odmah odbaciti kao nemoguće. Sva materija suprotstavlja se u prostoru svojom nazočnošću i zato se zove neproničnom. Da se to tako događa, uči nas iskustvo i apstrakcija od tog iskustva proizvodi u nama i općeniti pojam materije. Taj otpor, međutim, koji pruža nešto u prostoru njegove nazočnosti jest na taj način zacijelo **spoznat**, ali ne i **pojmljen**. Jer to je isto kao i sve što se suprotstavlja djelatnosti, istinska sila, i budući da njezin smjer stoji nasuprot onome čemu smjeraju produžene linije **približavanja**, ona je sila odbijanja koju treba pridati materiji i dosljedno tome njezinim elementima.

No svaki uman čovjek ubrzo će priznati da ovdje ljudski uvid dolazi svom kraju. Jer samo iskustvom se može postati svjestan da stvari svijeta koje nazivamo **materijalnim** imaju takvu snagu, ali nikad ne možemo pojmiti njihovu mogućnost. Ako stavim supstancije druge vrste, koje su s drugim snagama u prostoru nazočne onom **nagonskom** snagom kojoj je posljedica neproničnost, tada, naravno, ne mogu njihovu djelatnost, koja nema nikakve analogije s mojim iskustvenim predodžbama, uopće *in concreto* misliti, i ako im oduzmem svojstvo da prostor u kojem djeluju **ispunjavaju**, tada mi je dalek pojam po kojem su stvari inače pomislive, koje potpadaju pod moja osjetila, i mora odatle nužno proizlaziti neka vrsta nepomišljivosti. Jedino ona ne može zato biti viđena kao spo-

znata nemogućnost, upravo stoga jer će suprotnost nje-gove mogućnosti ostati jednako tako nepojmljena, iako, doduše, njezina zbilja pripada u osjetilnost.

Može se, dakle, prihvatiti mogućnost imaterijalnih bića bez zabrinutosti da bude osporavana, iako bez nade da se ta mogućnost može dokazati umnim razlozima. Takve duhovne naravi bit će u prostoru nazočne tako da bi on bez obzira na tjelesna bića uvijek ostajao proničan jer njihova prisutnost sadržavala bi **učinkovitost** u prostoru, ali ne i njegovu **popunjenost**, to jest otpor kao uzrok solidnosti. Uzme li se jednostavna duhovna supstancija, može se reći, bez štete za njezinu nedjeljivost, da je mjesto njezine neposredne prisutnosti ne točka, nego sam prostor. Jer, da pozovemo u pomoć analogiju, čak jednostavni elementi tijela moraju nužno ispunjati u tijelu svaki mali prostor, koji je proporcionirani dio njezine cijele protežnosti jer točke nisu dijelovi nego granice prostora. Budući da se ovo ispunjenje prostora događa posredovanjem učinkovite snage (odbijanja) i pokazuje samo opseg sastavnih dijelova djelatnog subjekta, to se uopće ne protiviti njezovoj jednostavnoj naravi, iako mogućnost tog ne može dalje postati jasnom, jer nikad ne počinje pri tim odnosima uzroka i učinka.

Upravo tako neće mi stajati nasuprot nikakva dokaziva nemogućnost iako stvar sama ostaje nepojmljiva kada tvrdim: duhovna supstancija, iako je jednostavna, ipak **zauzima** neki prostor (to jest u njemu može biti neposredno djelatna), a da ga ne **ispunjava** (to jest da materijalnim supstancijama u njemu pruža otpor). Isto tako takva imaterijalna supstancija ne mora se nazivati protežnom, baš tako malo kako su to jedinice materije;

jer samo ono što odvojeno od svega i **po sebi** zauzima samo egzistirajući neki prostor jest **protežno**; supstancije, međutim, koje su elementi materije, zauzimaju prostor samo **izvanjskim** djelovanjem na druge, za sebe posebno gdje nikakve druge stvari nisu zamišljene u skopčanosti s njima, i budući da se u njima ne može naći ništa izvan sebe nalazeće, one ne sadrže nikakav prostor. To vrijedi za tjelesne elemente. To bi vrijedilo i za duhovne naravi. Granice protežnosti određuju figuru. Na njima, dakle, neće moći biti pomišljena nikakva figura. To su teško shvatljivi razlozi predmnijevane mogućnosti imaterijalnih bića u svjetskoj cjelini. Tko posjeduje laganija sredstva koja mogu voditi do tog uvida, taj neka ne uskrati svoju poduku onome koji teži za učenjem, pred očima kojega se u nastavku istraživanja uzdižu Alpe, gdje drugi vide pred sobom poravnan i ugodan pločnik te vjeruju da po njemu putuju.

Ako se, dakle, uzme da se dokazalo da je duša čovjeka duh (iako je iz prethodnog vidljivo da takav dokaz još nije nikada izveden), tada bi sljedeće pitanje, koje se može postaviti, bilo otprilike ovo: Gdje je mjesto ove ljudske duše u tjelesnom svijetu? Odgovorio bih: ono tijelo promjene kojega jesu **moje** promjene, to tijelo **moje** je tijelo, i njegovo mjesto ujedno je **moje** mjesto (duše) u ovom tijelu. Nastavi li se pitanjima, gdje je onda **tvoje** mjesto (duše) u tom tijelu? – osjetit ću nešto lukavoga u tom pitanju. Jer iako se primjećuje da je tu već nešto pretpostavljeno što nije poznato iz iskustva, nego možda počiva na umišljenim zaključcima: naime, da mi moje misleće ja jest u mjestu koje treba razlikovati od mjesta drugih dijelova onoga tijela koje pripada mom sopstvu.

Nitko, međutim, nije neposredno svjestan posebnog mjesta u svom tijelu, nego onoga koje zauzima kao čovjek u viđenju svijeta uokolo. Ja ću se držati općenitog iskustva i privremeno reći: gdje osjećam, tu ja jesam. Ja sam isto tako neposredno u vršcima prstiju kao i u glavi. Ja sam taj koga boli peta i kome srce kuca u afektu. Bolni utisak nemam u moždanom živcu kad me muči kurje oko, nego na kraju svojih tetiva. Nikakvo me iskustvo ne podučava da neke dijelove svoga osjećaja držim daleko od sebe, da svoje nedjeljivo ja zatvorim u mikroskopski malo mjesto mozga da bi odatle stavio u pokret dizalicu svoga tjelesnoga stroja, ili da bi time bio sam pogođen. Zato bih zahtijevao strogi dokaz da bih mogao naći nezgrapnim što su školski učitelji rekli: **moja duša čitava je u čitavom tijelu i čitava u svakom od njegovih dijelova**. Zdrav razum primjećuje često istinu prije nego što vidi razloge putem kojih je može dokazati ili protumačiti. Prigovor me ne bi potpuno zbunio ako bi se reklo da na taj način mislim dušu protežnom i raširenom čitavim tijelom, otprilike onako kako se djeci odslikava u **oslikanom svijetu**. Jer tu bih prepreku maknuo tako što bih primijetio: neposredna nazočnost u čitavom prostoru dokazuje samo jednu sferu izvanjske učinkovitosti, ali ne i mnoštvo unutarnjih dijelova, a time ne dokazuje ni kakvu protežnost ili figuru, koja nastaje samo ako je u biću pred sebe sama postavljen prostor, to jest da se mogu naći dijelovi koji se nalaze jedan izvan drugoga. Konačno, mogao bih znati samo toliko malo o duhovnim osobinama svoje duše ili, ako se nije s time sporazumno, biti također zadovoljan da o tome uopće ništa ne znam.

Bude li se htjelo u prvi plan gurnuti ovu misao o nepojmljivosti, ili, što je za mnoge isto i svejedno, njezinu nemogućnost, neka tako i bude.

Tada bih se spustio do nogu ovog mudraca da ga čujem govoriti. Duša čovjeka ima svoje sjedište u mozgu i neopisivo malo mjesto u njemu njezino je boravište.³ Tu se ona osjeća kao pauk u središtu svoga tkanja. Moždani živci udaraju je ili potresaju i time uzrokuju da ne bude predočen ovaj neposredni utisak, nego da bude predočen

³ Postoje primjeri ozljeda kojima poveći dio mozga biva izgubljen, a da to čovjeka nije koštalo života ili mišljenja. Prema općenitoj predodžbi koju ovdje navodim, atom mozga može biti otet ili pomaknut s mjesta i u času bi čovjek bio lišen duše. Vladajuće mišljenje: duši dodijeliti jedno mjesto u mozgu ima, čini se, podrijetlo u tome da se pri jakom razmišljanju jasno osjeća kako se naprežu moždani živci. Samo, ako bi taj zaključak bio ispravan, dokazivao bi i druga mjesta duše. U tjeskobi ili radosti čini se da osjećaj ima sjedište u srcu. Mnogi afekti, čak najviše njih, pokazuju svoju glavnu snagu u ošitu. Suosjećanje pokreće utrobu i drugi instinkti pokazuju svoje podrijetlo i osjetilnost u drugim organima. Uzrok koji čini da se vjeruje da misleća duša ima svoje sjedište pretežno u mozgu jest, međutim, možda ovaj. Svako promišljanje zahtijeva posredovanje **znakova** pred idejama koje treba probuditi i u pratnji i podršci kojih treba dati zahtijevani stupanj jasnoće. Znakovi naših predodžbi pretežno su oni koji su primljeni sluhom ili vidom, a ta dva osjetila bivaju pokrenuta utiscima u mozgu ako njihovi organi leže najbliže tom dijelu. Ako je buđenje tih znakova, koje Descartes naziva *ideas materiales*, zapravo podražaj živaca na sličan pokret onom koji je osjetilnost prije toga proizvela, tada će tkanje mozga u promišljanju biti prisiljeno s prethodnim utiscima harmonično treperiti i time postati umorno. Jer ako je mišljenje ujedno puno afekata, tada se ne osjećaju samo napori mozga, nego ujedno zahvati podražljivih dijelova koji inače stoje u simpatiji s dušom, što je s predodžbama dovedena do strasti.

onaj koji se događa u sasvim udaljenim dijelovima tijela kao izvan mozga nazočni objekt. Iz tog sjedišta pokreće ona užad i poluge čitava stroja i uzrokuje voljne pokrete prema svojoj volji. Takvi stavci daju se dokazati samo površno ili se uopće ne daju dokazati i, jer narav duše nije dovoljno poznata, mogu se tako slabo opovrgnuti. Ne bih se upuštao ni u kakve školske razmirice u kojima oboje ima najviše reći kad svoj predmet uopće ne razumiju; nego bih samo prosljedio posljedice do kojih me može dovesti učenje takve vrste. Jer, dakle, prema stavcima koje sam pohvalio, moja duša, na način kako je nazočna u prostoru, ne bi bila razlikovana od svakog elementa materije, i moć razuma unutarne je svojstvo koje ne bih mogao zamijetiti u tim elementima ako ona u svima njima ne može biti nađena; tada ne može biti naveden nikakav valjani razlog zašto moja duša nije jedna od supstancija koje sačinjavaju materiju, i zašto bi njezine posebne pojave trebale potjecati samo od mjesta koje one zauzimaju u nekom umjetnu stroju, kao što je to životinjsko tijelo, gdje objedinjavanje živaca dovodi do unutarne sposobnosti mišljenja i volje. Tada se, međutim, neće moći spoznati nikakva osebujna oznaka duše sa sigurnošću koja bi je razlikovala od sirovih temeljnih tvari tjelesnih priroda, i Leibnizova šaljiva ideja, prema kojoj mi možda u kavi gutamo atome koji su trebali postati ljudske duše, ne bi više poticala pomisao za smijeh. Kad ne bi u takvu slučaju ovo misleće ja bilo podvrgnuto običnoj sudbini materijalnih priroda, i budući da je slučajno izvučeno iz kaosa svih elemenata da bi oživjelo neki životinjski stroj, zašto se ne bi, nakon što je to slučajno sjedinjenje prestalo, i ubuduće opet tamo vratilo.

Katkad je nužno mislioca koji je na neispravnu putu prestrašiti posljedicama da bi bio pažljiviji s obzirom na načela po kojima se dao voditi kao u snu.

Priznajem da sam vrlo sklon tvrditi da postoje u svijetu imaterijalne naravi te i svoju dušu smjestiti u klasu tih bića.⁴

Međutim, kako onda tajanstveno zajedništvo biva između duha i tijela? Ili kako prirodna nije ujedno ova nepojmljivost, jer naši pojmovi o izvanjskim radnjama bivaju izvučeni od pojmova o materiji i u svako su doba povezani s uvjetima pritiska ili udarca koji se ovdje ne nalaze? Jer kako bi imaterijalna supstancija ležala na putu materiji da bi ona u svom kretanju udarila na duh, i kako mogu tjelesne stvari činiti učinke na neko strano biće koje njima ne suprotstavlja neproničnost, ili koje ih ni na koji način ne sprječava da se nalaze ujedno u istom prostoru gdje je ono nazočno? Čini se da je duhovno biće

⁴ Razlog za to, koji mi je samom vrlo taman i vjerojatno će takav i ostati, pogađa ujedno osjetilno biće u životinjama. Što u svijetu sadrži načelo života, čini se da je imaterijalne prirode. Jer sav život počiva na unutrašnjoj mogućnosti da sama sebe **po volji** odredi. Budući da je bitna oznaka materije ispunjavanje prostora kroz nužnu silu koja je ograničena vanjskim protudjelovanjem, stoga je stanje svega onoga što je materijalno izvana **ovisno** i **prisiljeno**; teško da bi bile materijalne prirode one prirode, međutim, koje su **same djelatne** i za svoje unutarnje snage trebaju učinkovito sadržavati razlog života, ukratko takve nisu one sile kojima se vlastita samovolja može sama od sebe određivati i mijenjati. Ne može se zahtijevati na umni način da bi neka tako nepoznata vrsta bića koja se spoznaje najvećim dijelom samo hipotetski, trebala biti pojmljena u odjeljcima svojih različitih vrsta i rodova; barem su one imaterijalna bića koje sadrže osnovu životinjskoga života, različite od onih koje u svojoj samodjelatnosti zahvaćaju um i nazivlju se duhovima.

u materiji s kojom je povezano najunutarnije nazočno i da ne djeluje na one sile elemenata putem kojih oni međusobno stoje u odnosu nego da djeluje na unutarnje načelo njihova stanja. Jer svaka supstancija, čak jednostavan element materije, mora ipak imati unutarnju djelatnost kao osnovu i razlog izvanjske učinkovitosti, iako odmah i ne znam navesti u čemu se ona sastoji.⁵

S druge strane, pri takvim načelima duša bi i u tim unutarnjim odredbama kao učincima spoznala stanje univerzuma koji je njegov uzrok. Koja nužnost, međutim, uzrokuje da neki duh i neko tijelo zajedno sačinjavaju jedno, i koji razlozi pri izvjesnim razaranjima to jedinstvo opet dokidaju, takva pitanja nadilaze, pored različitih drugih, uvelike moj uvid. I iako sam inače malo drzak da svoje sposobnosti razumijevanja mjerim na tajnama prirode, ujedno sam ipak dovoljno oprezan da bih se plašio ma kako strašno opremljena protivnika (ako bih inače imao neku sklonost prema razmiricama) da u ovom slučaju s njim pokušam pronaći proturazloge u **opovrgavanju**, koje kod znanstvenika zapravo jest vještina da jedni pred drugima demonstriraju neznanje.

⁵ Leibnitz je rekao da taj unutarnji razlog svih njezinih izvanjskih odnosa i njihovih promjena jest **snaga predočivanja**, i kasniji filozofi sa smijehom su dočekali tu neizvedenu misao. Ali ne bi bilo loše kad bi najprije sami promislili je li moguća supstancija kao jednostavni dio materije bez svakog unutarnjeg stanja, i ako takvo nešto ne bi isključivali, tada bi bilo na njima da izmisle bilo kakvo drugo moguće unutarnje stanje od onog stanja predodžbi i djelatnosti koje su o njemu ovisne. Svatko vidi po sebi da ako se elementarnim dijelovima materije prizna moć tamnih predodžbi, odatle ne slijedi moć predočivanja materije same, jer mnogo supstancija takve vrste, povezanih u cjelinu, ipak nikad ne mogu sačinjavati misleću jedinicu.

Drugo glavno poglavlje

Fragment tajne filozofije: kako otvoriti zajedništvo s duhovnim svijetom

Inicijal je već navikao da razum koji se lijepi na grube i izvanjske osjetilne stvari uzdigne u više i izvedene pojmove, i sada može on duhovne i od tjelesnih svjedoka razotkrivene likove vidjeti u onom sumraku u kojem slabo svjetlo metafizike čini vidljivim carstvo sjena. Stoga ćemo se, nakon teške pripreme koju smo izdržali, odvažiti na opasan put.

Ibant obscurisola sub nocte per umbras,
Perque domos Ditis vacuas et inanina regna.

Vergilije

(Oni su išli u mraku u osamljenoj noći
kroz sjene, kroz puste nastambe Plutona
i prazna kraljevstva)

Mrtva materija koja ispunjava svjetski prostor jest po svojoj svojstvenoj prirodi u stanju tromosti i ustrajnosti u istome stanju, ona ima čvrstoću, protežnost i oblik, i njezine pojave, koje sve počivaju na tim osnovama, dopuštaju **fizičko** objašnjenje, koje je ujedno matematičko, i zajedno biva nazvano **mehaničkim**. Ako se, s druge strane, pozornost upravi na onu vrstu bića koja sadrže osnovu **života** u svjetskoj cjelini, koja stoga ne mogu biti od takve vrste da kao sastavni dijelovi umnožavaju grudu i protežnost nežive materije, niti od nje trpe prema zakoni-

ma dodira i udara, nego štoviše unutarnjom djelatnošću čine živim same sebe i pored toga mrtvu tvar prirode, tada će se biti – ako ne s jasnoćom demonstracije, onda ipak barem s predosjećajem uvježbanog razuma – uvjeren u opstanak imaterijalnih bića, čiji su posebni zakoni djelovanja **pneumatički** i bivaju nazvani **organičkim** koliko su tjelesna bića posredni uzroci njihovih učinaka u materijalnom svijetu.

Budući da su ta imaterijalna bića samodjelatna načela, time supstancije i za sebe postojeće prirode, onda je posljedica na koju se ponajprije nailazi ova: da ona među sobom neposredno sjedinjena možda sačinjavaju neku veliku cjelinu koja se može nazvati imaterijalnim svijetom (*mundus intelligibilis*). Jer s kojim bi se razlogom vjerojatnosti htjelo tvrditi da takva bića od međusobno sličnih priroda mogu stajati u zajednici samo posredovanjem drugih (tjelesnih stvari) od tuđega sastava, ako je ovo potonje još mnogo zagonetnije od onoga prvoga.

Taj **imaterijalni svijet** može, dakle, biti viđen kao neka po sebi postojeća cjelina, dijelovi koje stoje u međusobnoj skopčanosti i zajednici, i bez posredovanja tjelesnih stvari, tako da je taj potonji odnos slučajan i može se pridati samo nekima. Tamo gdje se na njega naiđe, ništa ne prijeći da upravo imaterijalna bića, koja posredovanjem materije međusobno djeluju, osim toga stoje još i u posebnoj i trajnoj povezanosti i u svako doba kao imaterijalna bića međusobno na sebe utječu tako da je njihov odnos posredovanjem materije samo slučajan i počiva na posebnoj božanskoj ustanovi, a onaj je naprotiv prirodan i nerazrješiv.

Ako se na taj način sva načela života u cijeloj prirodi – kao tako mnoge netjelesne supstancije međusobno u zajednici, ali dijelom sjedinjene s materijom – uzmu zajedno, tada se pomišlja na veliku cjelinu imaterijalnog svijeta, na neizmjerni ali nepoznati stupnjeviti slijed bića i djelatnih priroda po kojima mrtva tvar tjelesnog svijeta jedino biva oživljena. Ali do kojih je članaka prirode raširen život i koji su oni njegovi stupnjevi koji graniče s potpunom beživotnošću, možda se to neće moći nikada sa sigurnošću doznati. **Hilozoizam** sve oživljuje, **materijalizam**, naprotiv, ako se točno promisli, sve ubija.

Maupertius je organskim prehrambenim djelićima svih životinja pridavao najniži stupanj života; drugi filozofi nisu u njima vidjeli ništa doli mrtve grude koje služe samo da uvećaju dizalo životinjskih strojeva. Nesumnjiva oznaka života na onome što potpada pod naša vanjska osjetila jest zacijelo slobodno kretanje koje pokazuje da potječe iz samovolje; ali nije siguran zaključak da tamo gdje se ne nalazi ta oznaka, nije nazočan niti ikakav stupanj života. Boerhaave kaže na jednom mjestu: **Životinja je biljka koja svoje korijene ima u želucu** (iznutra). Možda bi se netko drugi bez prijekora mogao poigrati s tim pojmovima i reći: **biljka je životinja koja svoj želudac ima u korijenu** (izvana). Stoga mogu biljci nedostajati organi samovoljnog kretanja i s njima izvanjski znakovi života, koji su ipak životinji nužni, jer biće koje oruđe svoje prehrane ima u sebi mora se moći kretati primjerenom svojoj potrebi. Ono pak biće kojem su ta oruđa izvana i uronjena u element njegova održanja, već biva dovoljno održavano vanjskim snagama, i, ako ujedno sadrži načelo unutarnjeg života u vegetaciji, ipak ne treba organsku

uredbu za izvanjsku samovoljnu djelatnost. Ne zahtijevam ništa od svega toga zbog dokaza, jer osim toga što bih imao vrlo malo toga reći u korist takvih nagađanja, imaju ona protiv sebe još porugu mode kao prašnjave ostarjele mušice. Stari su vjerovali, naime, da postoje tri vrste života, **biljni**, **životinjski** i **umni**. Kad su tri njegova imaterijalna načela objedinili u čovjeku, tada su možda imali krivo, ali ako su takve podijelili među tri vrste rastućih i sebi jednakih proizvođačkih stvorenja, tada su rekli, naravno, nešto nedokazivo, ali zato ne i nezgrapno, prvenstveno u sudu onih koji su u obzir uzimali poseban život dijelova odvojenih od nekih životinja: iritabilnost – dobro dokazano, ali ujedno tako neobjašnjivo svojstvo vlakana nekog životinjskoga tijela i nekih biljaka; a takva je, konačno, i bliska srodnost polipa i drugih zoofita s biljem.

Pozivanje na imaterijalna načela, uostalom, pribježište je lijene filozofije i zato svakako treba izbjeći način objašnjavanja prema tom ukusu, da bi u punom opsegu bili spoznati oni razlozi svjetskih pojava koji počivaju na zakonima kretanja puke materije i koji su jedino i sami sposobni za poimanje. Ujedno sam uvjeren da je **Stahl**, koji životinjske promjene rado objašnjava organski, često bliži istini nego Hofmann, Boerhaave i drugi, koji imaterijalne snage ispuštaju iz sklopa, i drže se mehaničkih uzroka i u tome slijede više filozofsku metodu koja katkad promašuje, ali više puta pogađa, i koja je jedina u znanosti od korisne primjene, ako, s druge strane, od utjecaja bića netjelesne naravi najviše što se može spoznati jest to da je on tu, ali nikad se ne može spoznati kako se to događa i kako se daleko proteže njegova djelotvornost.

Tako bi, dakle, imaterijalni svijet u sebi zahvaćao ponajprije sve stvorene inteligencije, od kojih su neke s materijom povezane u osobi, a druge, međutim, nisu; pored toga zahvaćao bi osjetilne subjekte u svim životinjskim vrstama i, konačno, zahvaćao bi sva načela života koja inače još mogu postojati u prirodi, premda se ne otkrivaju ni kroz kakve izvanjske znakove samovoljnoga kretanja. Sve te imaterijalne prirode, kažem – mogu li one svoje utjecaje vršiti u tjelesnom svijetu ili ne, sva umna bića kojima je slučajno stanje životinjsko, bilo to ovdje na zemlji ili na drugim nebeskim tijelima, mogu li ona sirovu tvar materije sada ili ubuduće oživljavati, ili su je nekoć oživljavala – stajale bi po tim pojmovima u zajednici primjerenoj njihovoj prirodi, koja ne počiva na uvjetima na koje je ograničen odnos među tijelima, i gdje iščezava udaljenost mjesta ili vremenskih razdoblja koja u vidljivom svijetu čine veliki jaz koji dokida svako zajedništvo. Ljudska će duša prema tome već u sadašnjem životu morati biti viđena kao skopčana s dva svijeta, od kojih ona, ako je u osobnom jedinstvu povezana s jednim tijelom, materijalni svijet jedino jasno osjeća, a kao član duhovnog svijeta prima čiste utjecaje imaterijalnih naravi i podjeljuje ih tako da čim je ta povezanost prestala jedino preostaje zajedništvo u kojem u svakom času stoji s duhovnim naravima i njezinoj se svijesti mora otvoriti u jasnom gledanju.⁶

⁶ Ako se o nebu govori kao o sjedištu blaženih, općenita njegova predodžba rado se postavlja iznad u neizmjernom svjetskom prostoru. Ne misli se, međutim, da se naša zemlja gledana iz tih područja također pojavljuje kao jedna od zvijezda na nebu i da stanovnici

Upravo mi je tegotno govoriti uvijek opreznim jezikom uma. Zašto mi ne bi bilo dopušteno govoriti u akademskom tonu, koji je odlučniji, i tako spisatelja i čitatelja oslobađa umovanja koje prije ili kasnije obojicu može dovesti samo do mučne neodlučnosti. Prema tome gotovo je demonstrirano, ili bi moglo lako biti dokazano, ako bi se željelo biti opširan, ili još bolje, ubuduće će biti, ali ne znam gdje i kada, dokazano: da ljudska duša i u ovom životu stoji u nekom nerazrješivo skopčanom zajedništvu sa svim imaterijalnim naravima duhovnoga svijeta, da on uzajamno na njih djeluje i od njih prima utiske, kojih ona kao čovjek nije svjesna dok je sve na svom mjestu. S druge strane, također je vjerojatno da duhovne naravi ne mogu svjesno imati nikakve neposredne osjetilne zamjedbe o tjelesnom svijetu, jer ni s jednim dijelom materije nisu povezane u jednu osobu, da bi njezinim posredovanjem bile svjesne svoga mjesta u materijalnoj svjetskoj cjelini ili da bi to bile umjetnim organima odnosa pro-težnih bića prema sebi i prema drugima. Međutim, one mogu utjecati u duše ljudi kao bića od istovjetne naravi, i

drugih svjetova s isto tako dobrim razlozima mogu pokazati na nas i reći: vidite ondje boravište vječitih radosti i nebeski stan koji je pripravan da nas jednom primi. Neka čudesna opsjena, naime, čini da je visoki let nade uvijek povezan s pojmom uspona, a da se ne misli da se, kako se god visoko popelo, mora ipak opet pasti da bi se čvrsto stajalo u nekom drugome svijetu. Prema navedenim pojmovima, međutim, nebo bi zapravo bilo duhovni svijet ili, ako se hoće, blaženi njegov dio, i neće se tražiti niti iznad sebe niti ispod sebe jer takva imaterijalna cjelina ne smije biti predočivana prema udaljenostima ili blizinama spram tjelesnih stvari, nego u međusobnim duhovnim preplitanjima svojih dijelova; barem se njegovi članovi samo prema takvim odnosima dovode do svijesti o sebi samima.

također zaista s njom stoje u uzajamnoj zajednici, ali ipak tako da ih u priopćenju predodžbi duša kao biće ovisno o tjelesnom svijetu sadrži u sebi, a ne u drugim duhovnim bićima; pojmovi potonjeg kao zorne predodžbe o imaterijalnim stvarima ne mogu prijeći u jasnu svijest čovjeka, barem ne u njihovoj navlastitoj svojstvenosti, jer su materijalije uz obje ideje od različite vrste.

Bilo bi lijepo kada se takav sistematičan ustroj duhovnog svijeta, kako ga predočujemo, ne bi sastojao samo iz pojma o duhovnim naravima uopće, koji je i suviše hipotetičan, nego bi mogao biti zaključen iz neke zbiljske i općenito priznate zamjedbe, ili bi također mogao biti naslućen kao vjerojatan. Zato se odvažujem, iz obzira prema čitatelju, ovdje ubaciti jedan pokušaj takve vrste. Doduše, leži on izvan mog puta i dosta je neevidentan, a ujedno daje, čini se, povoda za neugodna nagađanja.

Čini se da neke od najmoćnijih leže izvan njega. One se, dakle, odnose ne kao puka sredstva za koristoljublje i privatnu potrebu prema nekom cilju koji leži unutar čovjeka samog, nego one čine da tendencije naših pobuda prebacuju žarište svoga sjedinjenja izvan nas, u druga umna bića. Iz toga nastaje sukob dviju sila, naime, vlastitosti, koja sve odnosi na sebe, i općenite koristi, prema kojoj duša biva prema drugima nagnana ili privučena. Ne zadržavam se kod nagona s pomoću kojega ovisimo od suda drugih, i to jako i općenito, te tuđe pristajanje ili odobravanje smatramo za nas same tako nužnim. Odatle katkad izvire krivo shvaćeno častoljublje. Ipak sami u najnesebičnijoj i najjinstinskijoj nastrojenosti duše osjećamo neku potajnu potrebu da se ono što se pred sobom spoznaje kao dobro i istinito uspoređuje sa sudom dru-

gih, da bi se obje usaglasilo, i ujedno svaka ljudska duša zadržala, ako se čini da ide drugim putem, a ne onim kojim smo mi pošli. Sve je to možda doživljena ovisnost naših vlastitih sudova o općem ljudskom razumu i biva sredstvom da se cjelini misaonih bića pribavi neka vrsta umnog jedinstva.

Prelazim, međutim, ovo inače ne nevažno promatranje i držim se sada drugog promatranja, koje je razvidnije i znatnije za naše nakane. Ako mi vanjske stvari stavljamo u odnos spram naših potreba, ne možemo to učiniti a da se ne osjećamo u izvjesnom osjećaju sputani i ograničeni. On nam daje opaziti da je u nama djelotvorna tako reći neka tuđa volja te da naše vlastito htijenje nužno potrebuje neki uvjet iz izvanjskog određenja. Neka tajna moć prisiljava nas da svoju nakanu ujedno upravimo na dobro drugih ili prema tuđoj samovolji, iako se to često nerado događa i jako se suprotstavlja sebičnoj sklonosti. Točka gdje se spajaju smjerovi naših nagona nije, dakle, samo u nama, nego su tu još sile koje nas pokreću u htijenju drugih izvan nas.

Odatle izvire ćudoredne pobude koje nas često zahvaćaju protiv koristoljublja, pa jak osjećaj krivnje i slabiji osjećaj dobrotivosti, koji nam name izvjesnu žrtvu, i premda bivaju prevladani koristoljubnim sklonostima, ipak nikada ne nedostaju u ljudskoj prirodi te se uistinu očituju. Kroz to mi sebe vidimo u najtajnijim pokretalima ovisnima o pravilima općenite volje, i odatle u svijetu svih mislećih priroda izvire neko moralno jedinstvo i sustavni ustroj prema samo duhovnim zakonima. Nazove li se ćudorednim osjećajem ova u nama osjećana prisila naše volje za suglasnost s općom voljom, tada se govori

o tome samo kao o pojavi nečega što se u nama zbiljski događa, a da ne znamo tome uzroke. Tako je Newton nazvao gravitacijom sigurni zakon težnje svake materije da se uzajamno približava, ne htijući svoju matematsku demonstraciju uplesti u mučne filozofske razmirice koje bi se mogle ogledati o uzrocima te gravitacije. Istodobno, nije oklijevao da tu gravitaciju obradi kao istinski učinak općenite djelatnosti materije i dao joj je stoga ime privlačnosti. Ne bi li bilo moguće pojavu čudorednih pobuda u mislećim prirodama, kako se one uzajamno jedne na druge odnose, također predočiti kao posljedicu istinski djelatne sile kojom duhovne prirode međusobno utječu jedna na drugu. Tako bi čudoredni osjećaj bio doživljena ovisnost privatne volje o općoj volji, i posljedica naravnog i općeg uzajamnog djelovanja, prema kojem imaterijalni svijet postiže svoje čudoredno jedinstvo ako se prema zakonima njemu svojstvenog sklopa oblikuje u neki sustav duhovnog savršenstva? Ako se toj misli prizna toliko pojavnosti koliko je potrebno da se zasluži napor kojim se ona mjeri po svojim posljedicama, tada će se možda njezinim podražajem neopazice biti upleteno u neku partijnost protiv nje. Jer čini se u tom slučaju da nepravilnosti većim dijelom iščezavaju, a koje su inače tako jako uočljive protuslovlju moralnih i fizičkih odnosa ljudi tu na zemlji.

Sva moralnost radnji ne može prema poretku prirode nikada imati svoj puni učinak u tjelesnom životu čovjeka, ali to može u duhovnom svijetu prema pneu-matskim zakonima. Prave namjere, potajni pokretači mnogih iz nemoći besplodnih nastojanja, pobjeda nad samim sobom, ili katkad skriveni hir pri prividno dobrim

radnjama, većim su dijelom pred fizičkim uspjehom u tjelesnom stanju izgubljeni. Ali oni bivaju na taj način u imaterijalnom svijetu viđeni kao plodonosni razlozi. Prema svojim pneumatičkim zakonima imaju za posljedicu skopčavanje privatne volje i opće volje, to jest jedinstva i cjeline duhovnog svijeta. Vršé ili uzajamno primaju neki učinak primjeren ćudorednom ustrojstvu slobodne samovolje. Jer ono ćudoredno u ćinu tiće se unutaršnjeg stanja duha. Zato to može također na prirodan način samo u neposrednom zajedništvu duhova za sobom povući učinak adekvatan cijeloj moralnosti. Time će se dogoditi da bi duša ćovjekova već u ovom ćivotu, dosljedno ćudorednom stanju, morala svoje mjesto zauzeti među duhovnim supstancijama univerzuma tako kao prema zakonima gibanja materije svjetskog prostora sebe staviti u takav međusobni poredak koji je primjeren njezinim tjelesnim silama.⁷

Onda kada konaćno kroz smrt zajedništvo duše s tjelesnim svijetom bude dokinuto, tada će ćivot u drugome svijetu biti samo prirodni nastavak one skopćanosti u kojoj je ona s njome već u ovom ćivotu stajala, i sveukupne posljedice ovdje provedene ćudorednosti ponovno će se tada naći u svojim ućincima, koje je već prije po pneumatićkim zakonima vršilo jedno biće koje sa ćitavim

⁷ Uzajamno djelovanje ćovjeka i duhovnog svijeta, koje izvire iz razloga moralnosti prema zakonima pneumatićkih utjecaja moglo bi se objasniti time da na prirodan način proizlazi neko bliće zajedništvo dobre ili zle duše s dobrim i zlim duhovima. I one same time se pridrućuju dijelu duhovne republike, koji je primjeren njezinu ćudorednom ustroju, i u tome sudjeluju sa svim posljedicama koje bi mogle nastati prema poretku prirode.

duhovnim svijetom stoji u neraskidivom zajedništvu. Sadašnjost i budućnost bile bi, dakle, kao iz jednog komada i sačinjavale bi sveudiljnu cjelinu prema **poretku prirode**. Ta posljednja okolnost od posebne je važnosti. Jer u nagađanju prema pukim razlozima uma velika je poteškoća ako se, da bi se izbjegla nevolja koja izvire iz nesavršene harmonije između moraliteta i njegovih posljedaka, u ovome svijetu mora pribjeći izvanrednoj božanskoj volji. Jer kako vjerojatan i bio sud o njoj prema našim pojmovima o božanskoj mudrosti, uvijek ostaje jaka sumnja da su slabi pojmovi našega razuma možda vrlo iskrivljeno prenijeti na najvišega, jer čovjekova je nadležnost samo suditi o božanskoj volji iz skladnosti koju zaista zamjećuje u svijetu, ili koju u njemu može naslućivati prema pravilu analogije, primjereno prirodnom poretku, ali ne prema nacrtu svoje vlastite mudrosti, koji on ujedno božanskoj volji nameće kao propis, a da nije ovlašten izmišljati nove i samovoljne rasporede u sadašnjem ili budućem svijetu.

Skrećemo naše razmatranje opet na prethodni put i približujemo se cilju koji smo si postavili. Ako se tako zbiva s duhovnim svijetom i s udjelom koji naša duša u njemu ima, kako to predstavlja nacrt koji smo udijelili: tada se ne čini gotovo ništa čudnije nego to da duhovno zajedništvo nije posve općenito i obično te izvanrednost pogađa više rijetkost pojava nego njihovu mogućnost. Ova poteškoća daje se, međutim, dosta lako maknuti i dijelom je već ukinuta.

Jer predodžba koju imaterijalnim gledanjem duša čovjeka ima o samoj sebi kao o duhu, ako se promatra u odnosu prema bićima slične naravi, sasvim je različita od njih jer se njezina svijest predočuje samoj sebi kao

svijest nekog **čovjeka**, slikom koja izvor ima u utiscima tjelesnih organa, i koja biva predočena samo u odnosu prema materijalnim stvarima. To je prema tome, doduše, isti subjekt koji kao član pripada vidljivom i nevidljivom svijetu, ali nije upravo ista osoba, jer predodžbe jednog svijeta zbog njihova različitog sastava nisu nikakve prateće ideje idejama drugoga svijeta. I stoga što ja mislim kao duh, od mene kao čovjeka ne biva zapamćeno, i obrnuto, moje stanje kao čovjeka ne ulazi uopće u predodžbu mene samoga kao duha. Uostalom mogle bi predodžbe o duhovnom svijetu biti tako jasne i zorne kako se želi,⁸ ali to ipak ne bi bilo dovoljno da ih budem svjestan kao čovjek; predodžba sebe sama (to jest duše) kao duha biva stečena zaključivanjem, ali ni kod jednog čovjeka nije to zoran i iskustven pojam.

Ova neistovrsnost duhovnih predodžbi i onih predodžbi koje pripadaju tjelesnom životu čovjeka ne smije biti viđena kao tako velika zapreka koja bi ukidala svaku mogućnost da se i u ovom životu bude svjestan utjecaja

⁸ To se može protumačiti izvjesnom vrstom dvojake osobnosti, koja pripada duši samoj glede ovoga života. Neki filozofi vjeruju da se mogu, i ne zabrinjavajući se za prigovor, pozvati na stanje tvrdoga sna ako žele dokazati zbiljnost tamnih predodžbi, jer se o tome ništa više ne može reći sa sigurnošću osim da pri buđenju nisu jasno predočene, ali ne može se, međutim, reći da su one bile tamne i onda dok smo spavali. Mislim, štoviše, da bi one mogle biti jasnije i raširenije nego čak najjasnije predodžbe u budnom stanju; jer se pri potpunom mirovanju vanjskih osjetila od tako djelatnog bića kao što je duša može očekivati, iako tijelo čovjeka u to vrijeme nije suosjećano, da pri buđenju nedostaje prateća ideja o tome, koja bi pripomogla da dođe do svijesti prethodno stanje misli kao pripadajuće upravo istoj osobi.

duhovnog svijeta. Jer one mogu u osobnu svijest čovjeka, doduše ne neposredno, ali ipak tako prelaziti da prema zakonu pridruženih pojmova izazivaju one slike koje su s njima srodne te bude predodžbe analogne našim osjetilima, koje nisu sam duhovni pojam, ali su ipak njegov simbol. Jer ipak je to ista supstancija koja kao član pripada i ovom svijetu i onome svijetu, pa obje vrste predodžbi pripadaju istome subjektu i međusobno su skupčane. Tu mogućnost možemo donekle shvatiti ako promatramo kako naši viši umski pojmovi, koji se duhovnim dosta približuju, obično uzimaju tjelesnu odjeću da bi postali jasni. Zato moralne osobine božanstva bivaju predočene kao predodžbe gnjeva, milosrđa, osvete i slično; zato personificiraju pjesnici vrline, poroke ili druga svojstva prirode, ali tako da kroz to prosijava istinita ideja razuma. Tako geometar vrijeme predočuje kao liniju, iako se prostor i vrijeme poklapaju u odnosima i jedno se s drugim, dakle, sastaje po analogiji, nikada po kvaliteti. Zato predodžba božanske vječnosti zauzima čak i kod filozofa privid beskonačnog vremena, koliko god se pazilo da se jedno ne pomiješa s drugim.⁹

Glavni uzrok zašto su matematičari uglavnom nesklopi tome da prihvate Leibnizove monade jest taj da ne mogu izbjeći da ih predstavljaju kao male grudice. Zato nije nevjerovatno da bi duhovni osjeti mogli prijeći u svi-

⁹ Radnje nekih mjesečara – koji pokatkad u tom stanju pokazuju više razuma nego inače, iako se ničega od toga pri buđenju ne sjećaju – potvrđuju mogućnost toga što mislim o tvrdom snu. Snovi, naprotiv, to jest predodžbe spavača kojih se on sjeća pri buđenju ne pripadaju ovamo. Jer tu čovjek ne spava potpuno; on osjeća u izvjesnoj stupnji jasno i tka svoje duhovne radnje u utiske vanjskih osjetila.

jest kad izazivaju fantazije koje su s njima srodne. Na taj način ideje koje su priopćene duhovnim utjecajem bivaju odjevene u znakove onoga jezika koji čovjek inače rabi; osjećana nazočnost duha i slika ljudske figure, poredak i ljepota imaterijalnog svijeta bivaju odjeveni u fantazije koje naša osjetila inače u životu zadovoljavaju.

Ta vrsta pojava ne može biti nešto jednostavno i obično, nego se postiže samo u osoba kojima organi imaju neobično veliku podražljivost; oni slike fantazije u skladu s unutarnjim stanjem duše harmoničnim gibanjem više pojačavaju negoli što se to događa ili treba događati na običan način u zdrava čovjeka. Tako neobične osobe u izvjesnim trenucima bivaju izvana napadnute pojavom mnogih predmeta koje će one držati nazočnošću duhovnih naravi, koje padaju na njihova tjelesna osjetila, iako se tu događa samo opsjena uobrazilje, ali tako da je uzrok tome istinski duhovni utjecaj, koji ne može biti neposredno osjećan, nego se samo otkriva svijesti kroz srodne slike fantazije koje preuzimaju privid osjetilnosti.

Odgojni pojmovi ili također prišuljane opsjene igrat će pri tome ulogu tamo gdje se obmana miješa s istinom i neki zaista duhovni osjećaj leži, doduše, u temelju koji biva preoblikovan u slikama sjena osjetilnih stvari.¹⁰

Morat će se također priznati da će teško čemu koristiti osobina da se na taj način do jasnoga zrenja razvijaju utisci duhovnog svijeta u ovom životu. Jer pri tome duhovni osjet nužno biva tako točno rastvoren u utva-

¹⁰ Podrazumijevam pod tim ne organe vanjske osjetilnosti, nego sensorium duše, kako se to naziva, dakle onaj dio mozga kretanje kojega običava pratiti poneke slike i predodžbe misleće duše, kako filozofi o tome misle.

ru uobrazilje da u njemu mora biti nemoguće razlikovati istinu od grubih opsjena koje ga okružuju. Stvarnu će bolest najaviti takvo stanje koje pretpostavlja izmijenjenu ravnotežu u živcima, koji učinkovitošću puko duhovno osjećajuće duše bivaju prebačeni u neprirodno kretanje. Konačno neće biti čudno u vidovnjaku ujedno naići na fantasta, barem glede pratećih slika tih njegovih pojava. Jer predodžbe koje su po svojoj prirodi strane i nespojive s onima u tjelesnom stanju čovjeka, sebe guraju naprijed i privlače loše sparene slike u vanjsko osjećanje, pri čemu divlje himere i čudesne nakaze bivaju izvanjštene, i u dugom se redu dočaravaju obmanutim osjetilima, iako ujedno imaju za osnovu pravi duhovni utjecaj.

Sada se ne može biti zbunjen time da se ovim pričama o duhovima, koje su filozofu često na putu, o svemogućim duhovnim utjecajima, o kojima se tu ili tamo govori, traže prividni umski razlozi. Preminule duše i čisti duhovi ne mogu, doduše, našim vanjskim osjetilima biti nazočni, niti inače stajati u vezi s materijom, ali zacijelo na ljudski duh, koji s njima zajedno pripada u neku veliku republiku, mogu djelovati tako da se predodžbe koje oni u njemu bude odijevaju prema zakonu njegove fantazije u srodne slike, a pojava njima srodnih predmeta kao da je potaknuta izvan njega. Ta varka može svako osjetilo doticati, i ma koliko bila pomiješana s neskladnim utvarama, ne smije se zbog toga isključiti mogućnost da su to duhovni utjecaji. Prišao bih suviše blizu oštroidnosti čitatelja ako bih se još zadržao pri primjeni te vrste objašnjenja. Jer metafizičke su hipoteze po sebi tako neobično savitljive da bi se moralo biti vrlo nevješć da se sadašnju pripovijest ne bi moglo prilagoditi bilo kakvoj pripovije-

sti, čak i prije nego bi se istražila njezina istinitost, što je u mnogim slučajevima nemoguće, a u još više slučajeva vrlo neuljudno.

Ako se, međutim, uzajamno obračunaju prednosti i nedostaci koji bi mogli nastati onome koji nije organiziran samo u vidljivom svijetu nego je u izvjesnom stupnju organiziran i u nevidljivom svijetu (ako je ikada postojao netko takav), tada se daruje dar kakvim je Junona počastila Tiresija: najprije ga je oslijepila da bi mu mogla udijeliti dar proricanja. Jer ako se sudi prema onome što je rečeno, može zorno poznavanje **drugoga** svijeta biti stečeno ako se žrtvuje nešto od onoga razuma što se nužno posjeduje u **sadašnjem** svijetu. Također ne znam jesu li posve oslobođeni od toga krutoga uvjeta izvjesni filozofi, koji tako marno i duboko svoje metafizičke naočale upravljaju prema onim udaljenim područjima i odatle znaju pričati čudesne stvari. Ne zavidim im ni na jednom od njihovih otkrića. Samo se brinem da im neki čovjek dobra razuma i s malo finoće može dati na znanje upravo ono što je **Tiho de Braheu** odgovorio kočijaš, kad je onaj mislio da se u noćno doba može najkraćim putem voziti do zvijezda: **Dobri gospodine, u nebo se možete zacijelo dobro razumjeti, ali ovdje na zemlji vi ste luda.**

Treće glavno poglavlje

Antikabala.

Fragment obične filozofije o tome da se dokine zajedništvo s duhovnim svijetom

Aristotel kaže negdje: Kada bdijemo, imamo zajednički svijet, ali kad spavamo, svatko ima svoj vlastiti svijet. Čini mi se da bi potonji stavak trebalo obrnuti i reći: ako od različitih ljudi svatko ima svoj vlastiti svijet, tada je vjerojatno da oni sanjaju. Ako tako promatramo majstore zračne gradnje mnogih misaonih svjetova, od kojih svatko mirno nastanjuje svoj, isključujući drugoga, primjerice one koji su, kao **Wolffa**, poredak stvari istesali iz malo iskustvene građe, ali s više prišuljanih pojmova, ili one koji su to, kao **Crusius**, magičkom snagom nekih izreka o mislivom i nepomislivom proizveli ni iz čega – tada ćemo se strpiti pri protuslovlju njihovih vizija dok ta gospoda ne odsanjaju svoje. Jer kad jednom, ako Bog bude htio, budu potpuno budni, dakle kad otvore oči pogledom koji ne isključuje suglasnost s drugim ljudskim razumom, tada nitko od njih neće vidjeti nešto što se ne bi svakom drugom pojavljivalo očigledno i izvjesno, pri svjetlu njihovih dokazivanja. Tada će filozofi u isto vrijeme nastanjivati zajednički svijet, koji su učitelji veličina već odavna mislili, koji na važno događanje ne može dulje priličiti ako izvjesni znakovi i značenja zaslužuju povjerenje koje se od nekog vremena pojavljuje na horizontu znanosti.

U izvjesnoj srodnosti sa **sanjarima uma** stoje sanjari **osjetilnosti**, i među njih se ubrajaju obično oni koji katkad imaju posla s duhovima, i to iz istog razloga kao prethodni, jer oni vide nešto što ne vidi niti jedan drugi zdrav čovjek te imaju svoje vlastito zajedništvo s bićima koja se nikome, ma kako dobra osjetila imao, inače ne otkrivaju.

I imenovanje sanjarija, ako se pretpostavi da pomisljenе pojave ispadaju kao puke utvare, utoliko je odgovarajuće što su i jedne i druge samo upriličene slike koje varaju osjetila kao pravi predmeti. Jako se vara ako se pomisli da su obje obmane uostalom u njihovu načinu nastanka sebi dosta slične da bi se izvor jednih našao dostatan za objašnjenje drugih. Onaj koji se u budnom stanju udubljuje u izmišljotine i himere, koje izlaže njegova uvijek plodna uobrazilja, toliko da se malo obazire na zamjedbe osjetila, koje su mu sada ponajvećma prilagođene, biva s pravom nazvan **budnim sanjarom**. Jer ako bi zamjedbe osjetila još malo više popustile u jačini, tada bi on spavao i prethodne himere bile bi pravi snovi. Uzrok da one to nisu već u budnom stanju jest to što ih on u to vrijeme predočuje **u sebi**, druge predmete koje osjeća kao **izvan sebe** dosljedno predočuje kao učinke svoje vlastite djelatnosti, ove pak ubraja u one koje izvana prima i trpi. Jer kod toga stoji sve do odnosa u kojem bivaju mišljeni predmeti što djeluju na njega samoga kao čovjeka, dosljedno i na njegovo tijelo. Zato ga mogu navedene slike u budnom stanju jako zaokupljati, ali ne i varati, ma kako jasne one i mogle biti. Jer iako odmah ima neku predodžbu o sebi samom i svome tijelu u mozgu, prema kojoj stavlja u odnos svoje fantastične slike, ipak zbiljska zamjedba svoga tijela vanjskim osjetilima prema ovim himerama čini kontrast ili odmak, da bi vidio one kao

izlegnute iz sebe, ove pak kao zamijećene. Zadržjema li pri tome, gasi se zamijećena predodžba njegova tijela i on ostaje samo s pomišljenom, prema kojoj druge himere bivaju mišljene kao u vanjskom odnosu. I ako se dugo spava, spavača moraju varati jer tu nema zamjedbe koja u usporedbi s onom može razlikovati prasluku od slike sjene, naime vanjsko od unutarnjega.

Od budnih su sanjara prema tome sasvim različiti vidovnjaci, ne samo po stupnju nego i po vrsti. Jer oni referiraju u budnom stanju i često pri najvećoj životnosti drugih zamjedbi zamjećuju izvjesne predmete među vanjskim drugim stvarima koje zaista oko sebe zamjećuju. Pitanje je ovdje samo kako se događa da oni opsjenu svoje uobrazilje premještaju izvan sebe, i to u odnosu na svoje tijelo, koje također zamjećuju vanjskim osjetilima. Velika jasnoća njihove utvare ne može biti uzrok tome jer ovdje se radi o mjestu na koje je ona premještena kao predmet. Zato zahtijevam da se pokaže kako duša takvu sliku, što je ona ipak, kao u sebi sadržanu treba predočiti, u sasvim drugom odnosu, naime u nekom mjestu **izvana**, i među predmete premjestiti, koji se nude njezinoj zbiljskoj zamjedbi. Također se neću dati zbuniti navođenjem drugih slučajeva, koji imaju neku sličnost s takvom obmanom i događaju se primjerice u grozničavom stanju; jer bude li obmanuti ili zdrav ili bolestan, neće se znati događa li se isto i inače i kako je takva prijevara moguća.

Nalazimo, međutim, pri uporabi vanjskih osjetila da pored jasnoće u kojoj predmeti bivaju predočeni u zamjedbi se i njihovo mjesto skupa zahvaća, možda katkad ne jednakom ispravnošću, bez koje bi bilo nemoguće kao nužni uvjet osjeta stvari predočivati kao izvan nas. Pri tome biva vrlo vjerojatno da naša duša zamijećeni objekt

premješta u svojoj predodžbi onamo gdje se sudaraju različite smjernice utiska koje je ona napravila kad je bila dalje povučena. Odatle se vidi sjajeća točka na onome mjestu gdje se sijeku linije povučene unatrag od oka u pravcu upada svjetlosne zrake. Ta točka, koju se naziva točkom viđenja, doduše, u svojem je učinku **točka rasipanja**, ali u predodžbi je **točka sabiranja**, smjernica prema kojoj osjet biva utisnut (*locus imaginarius*). Tako se nekom vidljivom objektu mjesto određuje samo jednim okom, što se inače zbiva, između ostalog, kada spektar nekog tijela posredovanjem udubljenog zrcala biva viđen u zraku upravo ondje gdje se zraci koji izlaze iz jedne točke objekta presijecaju prije nego upadnu u oči.¹¹

Možda se pri utiscima zvuka, jer se njegovi udari događaju također po pravim linijama, može također pretpostaviti: da njegovi osjeti, ujedno praćeni predodžbom nekog *loci imaginarii*, koji biva stavljen tamo gdje su prave linije u pokret stavljenog živčevlja mozga, izvanjski bivaju povučeni dalje. Jer se donekle zamjećuje područje i širina zvučnoga objekta, ako se zvuk događa tiho i iza nas, iako već prave linije koje odatle mogu biti povučene upravo ne pogađaju otvor uha, nego padaju na druge dijelove glave tako da se mora vjerovati da smjernice potresenosti bivaju u predodžbi duše izvanjski povučene i zvučni objekt biva premješten u točku njihova sudara. To isto može biti rečeno, kako mi se čini, i o ostalim trima

¹¹ Tako biva sud koji donosimo o prividnom mjestu bliskih predmeta u umijeću gledanja općenito predstavljen i slaže se vrlo dobro s iskustvom. Međutim, pogađaju upravo isti svjetlosni zraci koji izviru iz jedne točke s pomoću loma u očnim vlažnostima ne divergirajuće na očni živac, nego se objedinjuju tu u jednoj točki.

osjetilima, koja se od vida i sluha razlikuju u tome što je predmet osjeta u neposrednom dodiru s organima i zato smjernice osjetilnoga podražaja imaju svoju točku objedinjenja u samim tim organima.¹²

Da bih ovo primijenio na slike uobrazilje, neka mi se dopusti da uzmem ono što je uzeo Cartesisu, i što je više filozofa nakon njega odobrilo: da su sve predodžbe uobrazilje ujedno praćene i izvjesnim pokretima u tkanju mozga ili živčanom duhu, koje se nazivlje *ideas materiales*, dakle možda potresenošću ili drhtanjem finog elementa koji one izlučuju, i koji je sličan onom pokretu koji bi osjetilni utisak mogao praviti od onoga čega mu je on kopija. No zahtijevam da mi se prizna: da je posebna razlika živčanog pokreta u fantazijama od onih u osjetu u tome što se smjernice pokreta u njih sijeku unutar mozga, kod ovih, međutim, izvan mozga; odatle – jer je *focus imaginarius* u kojem objekt biva predočen pri jasnim osjetima bdijenja izvan mene, onaj od fantazija, međutim, koje sada imam, postavljen je u mene – dok bdijem ne mogu pogriješiti u tome da slike uobrazilje kao svoje vlastite utvare razlikujem od utiska osjetila.

Ako se to prihvati, tada mi se čini da o onoj vrsti duševnog poremećaja, koja se naziva umobolnošću i u višem stupnju ludilom, mogu navesti nešto pojmljivo kao uzrok. Osobitost te bolesti sastoji se u tome da poremećeni čovjek puke predmete svoje uobrazilje izmješta izvan sebe i vidi ih kao zbiljske pred njim nazočne stvari. No re-

¹² Zato kad osjet pogađa ove nerve, koji locus imaginarius nemaju izvan tijela nego u očnom dnu, to čini poteškoću koju sada ne mogu razriješiti i koja se čini nespojivim i s upravo rečenim i s iskustvom.

kao sam: da se prema običnom poretku smjernice pokreta koje u mozgu kao materijalna pomoćna sredstva prate fantaziju moraju presijecati unutar njega, i time mjesto u kojem on biva svjestan svoje slike u vrijeme bdijenja u njemu samom bivaju mišljene. Kada dakle postavim: da nekim slučajem ili bolešću izvjesni organi mozga bivaju tako iskrivljeno izbačeni i iz njihova uobičajena ravnovjesja da se kretanje živaca, koje s nekim fantazijama harmonično titra, događa prema takvim smjernicama, koje bi se u produžetku ukrštale izvan mozga, tada je *focus imaginarius* postavljen izvan mislećeg subjekta, a slika koja je djelo puke uobrazilje biva predočena kao predmet koji bi bio nazočan vanjskim osjetilima.¹³

Zaprepaštenje nad pomišljenom pojavom neke stvari koja prema prirodnom poretku ne bi smjela biti nazočna, iako i na početku takva slika sjena fantazija biva samo slaba, ubrzo će potaknuti pozornost i prividnom osjetu dati će tako veliku lakoću koja prevarenom čovjeku ne će dati

¹³ Moglo bi se, kao daleka sličnost s navedenim slučajem, navesti ustrojstvo pijanaca, koji u tom stanju dvostruko vide s oba oka; zato biva tako jer nabujalošću krvnih sudova dolazi do zapreka pa se očne osovine tako uprave da se njihove produžene linije sijeku u točki u kojoj je objekt. Isto tako može rastezanje moždanih sudova – koje je možda samo privremeno i dok traje pogađa samo neke živce – služiti tome da se izvjesne slike fantazije čak i u bdijenju pojavljuju kao izvan nas. Vrlo obično iskustvo može biti uspoređeno s tom obmanom. Kad se nakon odsanjanog sna sa sporošću koja se približava drijemežu i tako reći sa sklopljenim očima vidi poneko tkanje na krevetnom zastoru ili odnos sitnih mrlja na bliskome zidu, tada se lako od toga sebi prave figure ljudi, njihovih lica i slično. Obmana prestaje čim se to želi i čim se napregne pozornost. Ovdje je premeštanje loci imaginarii fantazije donekle podložno samovolji, a u ludilu se ne može spriječiti nikakvom samovoljom.

posumnjati u svoju istinitost. Ova prijevara može se ticati svakog vanjskog osjetila jer od svakoga imamo kopirane slike u uobrazilji i pomicanje živčanog tkanja može biti uzrokom da se *focus imaginarius* premjesti onamo odakle je došao osjetilni utisak nekog zbiljskog, nazočnog, tjelesnog predmeta. Tako nije čudo kada fantast vjeruje da vrlo jasno nešto vidi ili čuje, što nitko osim njega ne zamjećuje, pogotovo kada mu se te utvare pojavljuju i iznenadno nestanu, ili, ako jednom osjetilu pričinjaju likove i prikaze, i ni jednim drugim osjećajem ne mogu biti zamijećene pa se čine pronicnima. Obične priče o duhovima često dolaze na takva određenja da opravdavaju neobičnu sumnju da su mogle nastati iz takva izvora. I tako je uhodani pojam o **duhovnom biću**, koji smo izveli iz obične jezične uporabe, toj obmani jako primjeren i ne niječe svoje podrijetlo; jer svojstvo trajne prisutnosti u prostoru treba sačinjavati bitnu oznaku toga pojma.

Vrlo je vjerojatno također da su odgojni pojmovi o duhovnim likovima bolesnoj glavi materijalije za varljiva uobraženja i da od svih takvih predrasuda prazni mozak, ako mu se dogodi da ga spopadne takva iskrivljenost, zacijelo neće tako lako izbjeći slike takve vrste. Nadalje, vidi se odatle također da – jer bolest fantast ne pogađa razum nego varke osjetila – nesretnik svoje obmane ne može dokinuti nikakvim umovanjem; jer istinski ili prividni osjet osjetila samih ide ispred svakog suda razuma i ima neposrednu evidenciju, koja nadaleko nadmašuje svako drugo uvjeravanje.

Nezgodna posljedica koja se nadaje iz ovih razmatranja jest ta da čini sasvim suvišnim duboka naslućivanja pret hodnog poglavlja, i da će čitatelj, koliko i bio spreman ovim idealnim prigovorima priznati poneko odobrava-

nje, ipak dati prednost pojmu koji u odlučnome pokazuje više udobnosti i kratkoće te može sebi obećati općenito odobravanje. Jer osim toga što se čini da je umnome načinu razmišljanja primjerenije da razloge objašnjenja uzme iz ove stvari koju nam nudi iskustvo, nego da se izgubi u vrtoglavim pojmovima, napola pjesničkim, napola zaključenih umom, to se očituje još i u tome što je na ovoj strani poneki povod poruzi, koja je, bila ona utemeljena ili ne, najjače sredstvo da se zadrže tašta potraživanja. Jer loše naslućivanje pobuđuje već to da se na ozbiljan način želi izlagati o utvarama fantasta i filozofija se tako stavlja u sumnju da se nalazi u tako lošem društvu. Doduše, nisam osporavao umobolnost u takvim pojavama, štoviše nju sam držao, doduše, ne uzrokom uobražene zajednice duhova, nego njezinom prirodnom posljedicom. Samo takva već ludost ne postoji koja ne bi mogla dovesti u sukladnost bezdanu svjetsku mudrost? Zato nipošto ne zamjeravam čitatelju ako se, umjesto da vidi u vidovnjaci-ma polustanovnike drugoga svijeta, njih otarasi kao kandidata bolnice, i time se oslobodi od svakog daljnjeg istraživanja. Ako, dakle, sve ima biti postavljeno tako, tada i način na koji adepti duhovnog carstva postupaju mora biti vrlo različit od već navedenih pojmova, a ako se inače našlo za nužno povremeno neke od njih **spaljivati**, sada će ih biti dovoljno **purgirati**. Također pri takvu stanju ne bi bilo nužno tako daleko posizati i u grozničavom mozgu prevarenih zanesenjaka s pomoću metafizike tražiti tajnu. Jedino bi nam oštrooki **Hudidras** mogao riješiti zagonetku jer prema njegovu mišljenju: **ako hipohondrični vjetar u utrobi bjesni, tada je važno koji pravac on uzima, ide li prema dolje, od njega biva pušten vjetar, popne li se gore, onda je pojava ili sveta pomisao.**

Četvrto glavno poglavlje

Teorijski zaključak iz sveukupnih razmatranja u prvom dijelu

Varljivost neke vage, koja prema građanskim zakonima treba biti mjera radnje, biva otkrivena ako roba i utezi zamijene mjesto u zdjelicama. I pristranost razumske vage očituje se istim zahvatom. Bez njega se i u filozofskim sudovima nikad ne može dobiti jednoglasni *facit* iz usporednih mjerenja. Ja sam svoju dušu očistio od predrasuda, poništio sam svako slijepo predavanje koje se ikada ušuljalo u mene kao uobraženo znanje. Sada mi nije ni do čega stalo, ništa mi nije vrijedno štovanja osim onoga što iskreno uzima mjesto u mirnoj i za sve razloge pristupnoj duši, pa makar to moj prethodni sud potvrđuje ili niječe, određuje me ili ostavlja neodlučnim. Gdje nešto nađem što me podučava, to si prisvajam. Sud onoga koji opovrgava moje razloge jest moj sud nakon što sam ga najprije odvagao nasuprot zdjelici samoljublja i potom u njoj nasuprot svojih navodnih razloga i tako u njemu našao veliku sadržinu. Inače vidim opći ljudski razum samo sa stajališta svoga vlastitoga. Sada se premještam u položaj nekog tuđeg i izvanjskog uma i promatram svoje sudove zajedno s njihovim najtajnijim povodima s gledišta drugih. Usporedba obaju razmatranja daje, doduše, jake paralakse, ali ona je također jedino sredstvo da se očuvam od optičke varke i pojmove stavim na pravo mjesto, tamo gdje im je mjesto glede spoznajnih moći ljudske naravi. Reći će se da je to ozbiljan govor pred tako ravnodušnom zadaćom kakvu obrađujemo,

a koja više zaslužuje da se nazove igrarijom nego ozbiljnim poslom. I ima se pravo tako suditi.

Jedino ako se, doduše, zbog neke sitnice ne treba izvesti velika priprema. I za nju se može to učiniti, i prekomjerna opreznost pri odlučivanju o sitnicama može, na primjer, služiti u važnim slučajevima. Ne nalazim da bilo kakva privrženost ili inače pred ispitivanje prišuljana naklonost moje duše uzima za sebe pozornost prema svemogućim razlozima za ili protiv. Iznimka je ipak jedna jedina. Razumska vaga nije sasvim nepristrana i jedna njezina ruka, koja nosi natpis: **nada budućnosti**, ima mehaničku prednost. Ona čini da na drugoj strani u visinu vuku i lagani razlozi koji padaju u njima odgovarajuću zdjelicu spekulacije, premda po sebi imaju veću težinu. To je jedina nepravilnost koju ne mogu ukinuti i doista je nikad ni ne želim ukinuti. No priznajem da sve pripovijesti o pojavljivanju preminulih duša ili o utjecajima duhova, i sve teorije o vjerojnoj naravi duhovnih bića i njihove povezanosti s nama, imaju znatnu težinu na zdjelici nade; naprotiv, u spekulaciji se čini da se sastoje samo od zraka. Kad ne bi izrada zadanog pitanja stajala u simpatiji s nekom već unaprijed odlučenom sklonošću, tko bi uman tu bio neodlučan o tome imali više mogućnosti u prihvaćanju neke vrsti bića koja sa svime što ga podučavaju osjetila nemaju nikakve sličnosti, nego što se neka navodna iskustva imaju pripisati samoobmani i izmišljotinama koje u više slučajeva nisu neobične.

Da, to se čini da je opći razlog za vjerovanje u opće prihvaćene priče o duhovima. I prve obmane o navodnim pojavama preminulih ljudi nastale su vjerojatno iz laskave nade da se na neki način bivstvuje nakon smrti, da pri noćnim sjenama često tlapnja vara osjetila, i iz dvosmislenih likova stvara prikaze koje bi bile primjerene

unaprijed stvorenom mnijenju. Odatle onda konačno filozofi uzimaju povod da umsku ideju o duhovima izmisle i unesu je u ustroj učenja.

Zacijelo se vidi na mom preuzetnom učenom pojmu o zajedništvu duhova da on ide u istom pravcu kao i obična sklonost. Jer rečenice se zamjetno objedinjuju samo u tome da bi dale pojam kako duh čovjekov **izlazi**¹⁴ iz ovog svijeta, to jest pojam o stanju nakon smrti; kako, međutim, on **ulazi** u njega, to jest o njegovu začecu i rađanju ništa ne govorim; ne govorim čak niti o tome kako neka imaterijalna narav u nekom tijelu i kroz njega može biti djelatna. O svemu tome ne govorim iz vrlo važnog uzroka, naime, to uopće ne razumijem i dosljedno tome mogu biti skroman i u neznanju glede budućeg stanja ako mu ne bi poslužila kao preporuka pristranost omiljena mišljenja koje nudi razloge, ma kako slabi oni i bili.

Upravo zbog istog neznanja neću se drznuti tako potpuno zaniijekati svu istinu u mnogim pripovijestima o duhovima. Ipak običnim, iako čudnim pridržajem, svaku ću pojedinu pripovijest dovesti u sumnju, ali svima zajedno, međutim, pridat ću neko vjerovanje. Čitatelju ostaje slobodan sud; što se mene tiče, naglasak na razlogu drugoga glavnoga poglavlja za mene je dovoljno jak da ostanem ozbiljan i neodlučan pri slušanju raznolikih začudnih pripovijesti takve vrste. Međutim, budući da

¹⁴ Simbol starih Egipćana za dušu bio je leptir i grčko imenovanje znači upravo to isto. Lako se vidi da je takvu ideju zajedno s njezinim znakom potaknula nada koja smrt čini samo jednom preobrazbom. Međutim, to nipošto ne ukida povjerenje u ispravnost odatle proizašlih pojmova. Naš unutarnji osjet, i na njemu zasnovani sudovi **umu sličnoga**, vode, dok nisu iskvareni, upravo onamo kamo bi vodio um kad bi bio prosvjetljeniji i rašireniji.

nikad ne nedostaje razloga za opravdanje ako je čuvstvo unaprijed zauzeto, ne bih htio čitatelja opterećivati ni s kakvom daljnjom obranom ovog načina mišljenja.

Budući da se nalazim pri kraju teorije o duhovima, drznut ću se da još kažem: ovo razmatranje, ako ga čitatelji budu odgovarajuće rabili, donosi sav filozofski uvid o takvim bićima i o tome se možda ubuduće može svašta predmnijevati, ali nikada se, međutim, ne može više **znati**. Ovaj naputak zvuči dosta hvalisavo. Jer sigurno nema nijednog predmeta prirode poznatog osjetilima za koji bi se moglo reći da ga se promatranjem ili umom ikada **iscrpilo**, pa bila to kapljica vode, zrnce pijeska ili nešto još jednostavnije; tako je neizmijerna raznolikost onoga što priroda u svojim najneznatnijim dijelovima nudi za rješavanje tako ograničenom razumu kakav je ljudski. Jedino je sasvim drukčije s filozofski mučenim pojmom o duhovnim bićima. On može biti ispunjen, ali u **negativnom** razumu, ako on, naime, granice našeg uvida utvrđuje sa sigurnošću i uvjerava nas: da različite pojave **života** u prirodi i njihovi zakoni jesu sve što nam je dano za razumijevanje i spoznaju, ali da se načelo tog života naslućuje, to znači da se duhovna priroda ne spoznaje. Zato nikada ne bi mogla biti pozitivno mišljena jer se nikakvi podaci za to ne mogu naći u svim našim zamjedbama, i zato se mora pomoći nijekanjima da bismo pomišljali nešto tako jako različito od svega osjetilnoga. Međutim, čak ni mogućnosti takvih nijekanja nema niti u iskustvu, niti se može izvesti s pomoću zaključaka, nego počiva na izmišljaju kojemu se utječe um lišen svih pomoćnih sredstava. Tako može biti nazvan pneumatologijom ljudi jedan poučni pojam njihova nužnoga neznanja glede naslućene vrste bića i kao takva ona lagano može biti adekvatna zadaći.

DRUGI DIO KOJI JE HISTORIJSKI

Prvo glavno poglavlje

Pripovijest kojoj se istina preporučuje slobodnom raspitivanju čitatelja

Sit mihi fas audita loqui.
Vergilije

Filozofija, koju njezina umišljenost izlaže svim taštım pitanjima, često se pri povodu izvjesnih pripovijesti nalazi u nezgodnoj zbunjenosti ako u neke od njih ne smije nekažnjeno **sumnjati** ili ako u mnogo toga ne smije neismijano **vjerovati**. Obje poteškoće nalaze se donekle zajedno u kružecım pričama o duhovima, prva u slučaju onoga koji se u njih zaklinje, a druga glede onih kojima se to dalje prenosi. Doista nikakav prigovor nije filozofu gorči od prigovora lakoumnosti i predanosti općoj obmani. Oni koji se u to razumiju čine dobru trgovinu time da se podrugljivo smiju svemu što neznalice i mudrace donekle čini jednakima ako je to obojima neshvatljivo. Zato nije čudo da imaju vrlo velik odziv tako često spominjane pojave, očito javno bivaju ili zanijekane ili pak skrivene i

prešućivane. Može se pouzdati u to da nikad neka akademija znanosti ne će od te materije napraviti nagradno pitanje; ne zato što bi njezini članovi bili potpuno slobodni od svake predanosti u pomišljeno mnijenje, nego zato što pravila pameti s pravom postavljaju granice takvim pitanjima koja bez razlike nabacuju i znatiželjnost i tašta žudnja za znanjem. I tako se u pripovijesti takve vrste u svako doba samo potajno vjeruje, javno, međutim, bivaju one odbačene vladajućim mnijenjem i modom.

Budući da mi se čitavo ovo pitanje ne čini niti važno, niti dovoljno pripremljeno da bi se moglo o njemu nešto odlučiti, ne oklijevam ovdje navesti jednu obavijest spomenute vrste i nju s potpunom ravnodušnošću izručiti naklonjenom ili nenaklonjenom sudu čitatelja.

U Stockholmu živi izvjesni gospodin **Schwedenberg**, bez službe ili posluge, od svoga dosta velikog imetka. Njegov čitav posao sastoji se u tome da, kako sam kaže, već više od dvadeset godina stoji u ophođenju s duhovima i preminulim dušama, od njih donosi vijesti iz drugoga svijeta i njima zauzvrat priopćuje vijesti iz ovoga svijeta, sastavlja debele sveske o svojim otkrićima i pokatkad putuje u London da bi se pobrinuo za njihovo izdavanje. Nije suzdržljiv sa svojim tajnama, govori sa svakim slobodno o tome, čini se savršeno uvjeren u ono što objavljuje, bez ikakve natruhe namještene prijevere ili šarlatanstva. Tako kako je, ako mu se smije vjerovati, vidovnjak nad vidovnjacima, tako je također sigurno arhifantast među fantastima, može li se prosuditi iz opisa onih koji ga poznaju ili iz njegovih spisa. Ali ta okolnost one koji su inače naklonjeni utjecajima duhova neće zadržati da iza takvih fantazija naslute nešto istinitoga. Jer,

međutim, kreditiv svih opunomoćenika iz drugoga svijeta stoji u dokazima koje oni donose o svojem iznimnom zanimanju u ovome svijetu. Zato moram, da bi to bilo uvjerljivo, od onoga što se priča o iznimnim osobinama dotičnog čovjeka navesti barem ono što još nalazi neku vjeru kod najvećeg broja ljudi.

Pred kraj godine 1761. bio je gospodin Schwedenberg pozvan k nekoj kneginji. Njezin veliki razum i uvid učinili su da je bilo gotovo nemoguće da bude prevarena u takvim slučajevima. Povod za to dale su općenite glasine o navodnim vizijama toga čovjeka. Nakon nekoliko pitanja koja su smjerala više na to da se zabavi s njegovim uobraženjima, nego da se zaista dobiju obavijesti iz drugoga svijeta, oprostila se kneginja od njega time što mu je prethodno dala tajnu zadaću koja se ticala njegova zajedništva s duhovima. Nakon nekoliko dana pojavio se gospodin Schwedenberg s takvim odgovorom da se kneginja, prema njezinu vlastitom priznanju, nije mogla tome dovoljno načuditi jer se u odgovoru našlo nešto istinito što ni od jednog živog čovjeka nije moglo biti priopćeno. Ta je priča iz izvješća nekog poslanika na tamošnjem dvoru, koji je bio tamo prisutan, prenijeta nekom drugom poslaniku u Kopenhagen i slaže se također točno s onim što se o tome pitanju moglo doznati.

Sljedeće pripovijesti nemaju drugog jamstva, doli općenitog kazivanja, a dokaz im je vrlo nepouzdan. Madame **Marteville**, udovica holandskog poslanika na švedskom dvoru, bila je opomenuta od službenika nekog zlatara da plati dug za dogotovljeni srebrni servis. Dama, koja je dobro poznavala gospodarstvo svog umrlog muža, bila je uvjerena da je taj dug morao biti plaćen već za njegova ži-

vota; ali o tome nije našla nikakva dokaza među papirima što su ostali poslije njega. Žene su osobito sklone vjerovati pričama o gatanju, tumačenju snova i drugim čudnim stvarima. Ona je zato svoju stvar otkrila gospodinu Schwedenbergu, tražeći ga, ako je istina što se o njemu govori, da pribavi, ako je u doticaju s dušama preminulih, obavijest od njezina mrtvog muža o tom novčanom traženju. Gospodin Schwedenberg obećao joj je da će to učiniti i nakon nekoliko dana u njezinu kuću stiže obavijest da je riješio zahtijevanu zadaću te da se u jednom ormaru, koji je on pokazao, i koji je prema njezinu mišljenju bio potpuno rasporemljen, nalazi skrivena polica koja sadrži traženi račun. Potražilo se odmah prema njegovu opisu i našlo se pored tajne holandske korespondencije račun, kojim su svi postavljeni zahtjevi bili poništeni.

Treća je priča takva da vrlo lako daje nedvojbeni dokaz o svojoj ispravnosti ili neispravnosti. Bilo je to, ako sam dobro obaviješten, prema kraju 1795. godine, kad je gospodin Schwedenberg, dolazeći iz Engleske, jednog poslijepodneva u Gotenborgu stupio na kopno.

Isto je veče bio pozvan u društvo nekom tamošnjem trgovcu. Tamo je nakon nekog vremena vrlo zaprepasteno društvo obavijestio da je upravo tada u Stockholmu u **Södermalmu** buknuo strašan požar. Nakon nekoliko sati, unutar kojih se on tu i tamo udaljavo, izvijestio je društvo da je požar zaustavljen i ujedno kazao koliko je površine požar zahvatio. Još se iste večeri raširila ova čudesna vijest i drugo jutro pronijela se po cijelom gradu; tek nakon dva dana stiglo je izvješće o tome iz Stockholma u Gotenborg, i bilo je potpuno u skladu, kako se kaže, sa Schwedenbergovim vizijama.

Možda će se pitati što me moglo pokrenuti da preuzmem tako prezreni posao kao što je taj da dalje širim priče koje uman čovjek oklijeva slušati i sa strepnjom ih sluša te da takve priče učinim tekstom filozofskih istraživanja. Budući da filozofija koju smo prethodno izložili isto tako bijaše pripovijest iz zemlje dembelije metafizike, ne vidim ništa nedostojnog u tome da pustim oboje da zajedno nastupe; i zašto bi bilo slavnije dati se prevariti slijepim povjerenjem u prividne razloge uma, nego neopreznim vjerovanjem u varljive pripovijesti?

Ludost i razum imaju tako nejasno zacrtane granice da se teško u nekom području ide dalje a da se katkad neki mali potez ne učini u drugome području; ali iskrenost, koja se mnogim čvrstim uvjerenjima protiv obrane razuma daje nagovoriti da katkad nešto prizna, čini se kao preostatak stare plemenske slave, koja, naravno, ne odgovara sadašnjem stanju i zato često biva ludošću. Ali upravo zato nije ona ništa drugo doli naravno naslijeđe gluposti i tako to treba biti viđeno. Zato prepuštam volji čitatelja da onu dvosmislenu mješavinu uma i lakovjernosti u čudesnim pripovijestima, u koje se miješam, razriješi u njezine elemente i proporciju obih ingredijencija uračuna u moj način mišljenja.

Jer u takvoj se kritici ipak izražava samo pristojnost pa sam se zato dostatno osigurao protiv poruge time što se s tom ludošću, ako se želi tako nazvati, nalazim u dobrom i brojnom društvu, a to je već dovoljno, kako vjeruje Fontenelle, da barem ne budem držan za nepametnoga. Jer u sva vremena bilo je tako, i tako će ostati i u buduće, da izvjesne protusmislene stvari primaju čak i umnici samo zato jer se općenito o njima govori. Ovamo pripadaju

simpatija, rašlje vilinske, slutnje, djelovanje snage uobra-
zilje trudnih žena, utjecaji mjesečevih mijena na životinje
i biljke i tome slično. Pa zar se nije jednostavan seljački
narod onim znanstvenicima dobro osvetio izrugivanjem
koje oni običavaju baciti na njega zbog lakovjernosti? Jer
mnogim čuvenjima i kazivanjima dovela su djeca i žene
konačno velik dio pametnih muževa do toga da običnog
vuka drže za hijenu, iako svatko uman lako uviđa da u šu-
mama Francuske zacijelo neće naokolo trčati afrička gra-
bežljiva životinja. Slabost ljudskog razuma u vezi s njego-
vom žudnjom za znanjem čini to da se istina i varka na
početku upravljaju bez razlike. Ali malo pomalo čiste se
pojmovi, mali dio ostaje, ostalo se kao smeće odbacuje.

Ako, dakle, nekome one pripovijesti o duhovima
izgledaju važnima, može taj uvijek, ako ima dovoljno no-
vaca i nema ništa boljega raditi, i otputovati da ga поближе
upozna, kao što **Artemidor** radi tumačenja snova putova-
še u Malu Aziju. I njegovi nasljednici u sličnom načinu
mišljenja bit će jako povezani time da spriječe da ne bi
ustao drugi Filostrat. Nakon proteka dovoljno vremena
iz našeg Schwedenberga oni će načiniti novog Apoloni-
ja iz Tijane, kada glasine budu sazrele za formalni dokaz
i kad jednom postane nemoguć neugodan, iako krajnje
nuždan, izvještaj očevidaca.

Drugo glavno poglavlje

Ekstatično putovanje zanesenjaka kroz duhovni svijet

Somnia, terrore magicos, miracula, sagas,
Nocturnos lemures, potentaque Thessala

Horacije

Ne mogu opreznom čitatelju ni na koji način uzeti za zlo ako se slijedom ovog spisa u njemu probudi pokoja sumnja glede postupaka za koje sastavljač misli da je dobro da se u spisu razmatraju. Jer budući da sam umske razloge izložio prije iskustva, dao sam uzroka sumnji u to da se služim lukavštinom, i budući da sam pripovijest možda već unaprijed imao u glavi, da sam se tako postavio kao da ne znam ništa doli čista odvojena razmatranja da bih čitatelja, koji ne zna ništa slično, na kraju mogao iznenaditi jednom radosnom potvrdom iz iskustva. I doista, to je također spretan zahvat kojim su se filozofi više puta vrlo sretno služili. Jer mora se znati da sva spoznaja ima dva kraja s kojih ju je moguće uhvatiti, jedan *a priori*, drugi *a posteriori*. Doduše, različiti učitelji prirode novijeg doba dali su prednost tome da se mora početi od potonjeg i vjeruju da su jegulju znanja uhvatili za rep time što su se osigurali s dostatnim iskustvenim znanjima i onda se postupno uspinjali k općenitim i višim pojmovima. Iako to ne bi trebalo biti nepametno, ipak ni izdaleka nije

učeno i dosta filozofično jer se na taj način uskoro dolazi do jednog **zašto**, na koje nije moguće dati odgovora, što filozofu čini čast baš toliko kao trgovcu koji pri razmjeni novca prijateljski moli da se i drugi put njemu obrati. Zato su oštromni muževi, da bi izbjegli tu neugodnost, započeli od suprotstavljene krajnje granice, naime od najviše točke metafizike. Ali tu se javlja nova poteškoća, naime da se počinje ne znam **gdje** i dolazi ne znam **kamo** i da nastavak razloga neće pogađati iskustvo, pa se čini da će se Epikurovi atomi, nakon što su od vječnosti pa navamo stalno padali, jednom slučajno sudariti i izgraditi svijet prije nego što bi ga najopćenitiji i najapstraktniji pojmovi mogli objasniti. Budući da, dakle, filozof dobro vidi da njegovi umski pojmovi, s jedne strane, i zbiljsko iskustvo ili pripovijest, s druge strane, teku jedno pored drugoga, a da se nikad ne susretnu kao par paralelnih linija, zato se on s ostalima, kao da su se dogovorili, složio o tome da svatko prema svojoj vrsti uzme početnu točku i da onda, ne u pravoj liniji zaključivanja, nego s nezamjetljivim **clinamenom** dokaznih razloga, kriomice gledaju ukoso prema cilju izvjesnih iskustava ili svjedočanstava, da tako vode um da on mora upravo onamo pogoditi gdje ga iskreni učenik ne bi naslućivao, naime, da dokazuje ono za što se već prije znalo da treba biti dokazano. Taj put nazvali su još i putem *a priori*, iako je on nezamjetljivo ispruženim štapovima bio povučen prema točki *a posteriori*, pri čemu, kako je pravo, onaj koji razumije umjetnost ne mora odati majstora. Prema ovom umnom načinu podučavanja razni zaslužni muževi na pukom su putu uma čak tajne religije zahvaćali upravo onako kako pisac romana junakinju pripovijesti pušta da

pobjegne u udaljene krajeve da bi kao slučajno u sretnoj pustolovini susrela svog obožavatelja; *et fugit ad salices et se cupit ante videri*. (Virg.). Ne bih se, dakle, uz tako hvaljene prethodnike doista imao razloga sramiti da sam zaista koristio isti zahvat da bih mom spisu pomogao do željenog ishoda. Samo usrdno molim čitatelja da to ne misli o meni. Što bi mi sada i pomoglo kad više ne mogu pobjeći nakon što sam tajnu već izbrbljao?

K tome imam nesreću da svjedočanstvo na koje nailazim, i koje je tako neobično slično mom filozofskom moždanom porodu, izgleda očajno nakazno i budalasto pa moram predmnijevati da će čitatelj, zbog srodnosti s takvim određenjima, mnogo prije držati neskladnima moje umske razloge nego ono drugo. Kažem zato bez okolišanja da ne razumijem šalu što se tiče takvih navodnih usporedbi. Izjavljujem kratko i jasno da se ili u Schwedenbergovim spisima mora naslutiti više pameti i istine nego što se to na prvi pogled čini, ili da on samo slučajno dolazi u sklad s mojim sustavom, kao što pjesnici katkad, kada bjesne, prorokuju kako se vjeruje ili kako samo oni govore kada se tu i tamo sastanu s uspjehom.

Dolazim k svojoj svrsi, naime k spisima svog junaka. Mnogi sada zaboravljeni ili nekoć ipak bezimni pisci nemaju malu zaslugu da se u izradbi velikih djela ne obaziru na utrošak svog razuma. Gospodinu Schwedenbergu bez sumnje pripada najveća čast među svima njima. Jer zacijelo njegova je boca sasvim puna u mjesečevu svijetu i on ne uzmiče ni pred jednom od onih koje je **Ariosto** vidio ispunjene s ovdje izgubljenim umom, a koji će njegovi vlasnici jednom morati tražiti natrag. Tako je ispražnjeno veliko djelo od svake kapi uma. Uza sve to vlada u nje-

mu začudno i najzačudnije slaganje s onim što najfinija izmišljotina uma o sličnim predmetima može proizvesti. Stoga će mi čitatelj oprostiti ako u njemu nalazim onu rijetkost u igrama uobrazilje koju tako mnogi drugi sakupljači nalaze u igrama prirode, kada primjerice u šarenom mramoru vide svetu obitelj, ili u tvorbama siga monahe, krstionicu i orgulje, ili kao što rugalica Liscow na smrznutom prozorskom oknu otkriva broj zvijeri i trostruku krunu. Sve to nitko drugi ne vidi, samo onaj kome je glava već unaprijed time ispunjena.

Veliko djelo ovog pisca sadrži osam *quarto* svezaka punih besmisla, koje izlaže svijetu pod naslovom *Arcana vaelestia* kao novu objavu. Njegove pojave većim dijelom bivaju primijenjene na otkriće tajnog smisla u dvije prve knjige Mojsijeve i donose sličnu vrstu objašnjenja čitavog Svetog pisma. Sva ta sanjarska izlaganja ovdje me se ne tiču. Može se, međutim, ako se želi, neke obavijesti o tome potražiti u gospodina doktora Ernestija u prvom svesku *Theol. Bibliotheci*. Samo *audita et visa*, to jest što su njegove vlastite oči vidjele i vlastita uha čula, jest sve što ponajprije želimo izvući iz priloga njegovim poglavljima, jer to leži u osnovi svih drugih sanjarija i dosta se približuje pustolovini koju smo mi prije poduzeli na zračnom brodu metafizike. Spisatelj je stil plitak. Njegove pripovijesti i njihov složaj čine se tako kao da su zaista potekle iz **fanatičnoga gledanja** i daju malo sumnje da su ga spekulativne utvare iskrivljeno mozgajućeg uma potaknule da ih izmisli i izloži kao obmanu. Utoliko imaju neku važnost i zaslužuju da budu zaista predstavljene u malom izvratku, možda više nego mnoge igrarije umnika bez mozga, koji napadaju naše novine, jer jedna suvisla

obmana osjetila uopće je mnogo začudniji fenomen nego prijevare uma kojima su osnove dovoljno poznate, i koje velikim dijelom voljnim usmjerenjem snaga duše i s nešto više obuzdavanja prazne radoznalosti mogu biti spriječene. Naprotiv, one koje se tiču temelja svih sudova, protiv čega, ako nisu točna pravila logike, malo mogu pomoći! Razlikujem i dijelim u našeg sastavljača **ludilo** od **bezumlja** i prelazim preko onoga što on na iskrivljeni način umuje ako ne ostaje kod svojih **vizija**, isto onako kako se inače često u filozofa mora odvajati ono što on **promatra** od onoga što on **umuje**. Čak i **prividna iskustva** u mnogome su poučnija od **prividnih razloga** uma.

Ako čitatelju otimam neke od onih trenutaka koje bi inače možda ne s većom koristi utrošio na čitanje **temeljitijih** spisa iste materije, onda se brinem za nježnost njegova ukusa kad ispuštanjem mnogih divljih himera svodim kvintesenciju knjige na malo kapi. Od njega očekujem isto onoliko mnogo hvale koliko je izvjesni pacijent mislio da duguje svom liječniku, koji mu je dao pojesti samo koru kinina, a mogao ga je prisiliti da pojede čitavo stablo.

Gospodin Schwedenberg dijeli svoje pojave u tri vrste, od kojih je **prva** biti oslobođen tijela; to je srednje stanje između sna i bdijenja u kojem je on duhove vidio, slušao čak i osjećao. To mu se dogodilo samo tri ili četiri puta. **Druga** je: biti od duha odveden, kada primjerice ide ulicom, a da se ne zbuni dok je u duhu u sasvim drugim krajevima i na drugom mjestu jasno vidi kuće, ljude, šume, i to nekoliko sati, sve dok se iznenada ne nađe opet na svom pravom mjestu. To mu se dogodilo dva do tri puta. **Treća** vrsta pojava jest uobičajena, dnevno je ima

pri punom bdijenju i odatle su uglavnom uzete ove njegove pripovijesti.

Svi ljudi stoje prema njegovu iskazu u podjednakom unutarnjem dodiru s duhovnim svijetom; samo oni to ne osjećaju i razlika između njega i drugih sastoji se samo u tome što je **njegova unutrašnjost otvorena**; o tom daru on u svako doba govori sa strahopoštovanjem (*datum mihi est ex divina Domini misericordia*). Iz sklopa se vidi da se taj dar sastoji u tome da se bude svjestan tamnih predodžbi koje duša prima svojom stalnom povezanošću s duhovnim svijetom. On razlikuje stoga u čovjeku vanjsko i unutarnje pamćenje. Vanjsko pamćenje ima on kao osoba koja pripada u vidljivi svijet, unutarnje pak ima snagom svoje povezanosti s duhovnim svijetom. U tome se također temelji razlika između vanjskog i unutarnjeg čovjeka. Njegova osobna prednost sastoji se u tome da on već u ovom životu kao osoba sebe vidi u društvu duhova i od njih biva spoznat kao osoba.

U tom unutarnjem pamćenju biva također sačuvano sve što je iz vanjskoga pamćenja iščezlo, i ništa od svih predodžbi čovjeka nikad nije izgubljeno. Nakon smrti sjećanje je potpuna knjiga života, tamo je sve ono što mu je ikada ušlo u dušu i što mu je prije toga bilo skriveno.

Nazočnost duhova pogađa, doduše, samo njegovo unutarnje osjetilo. Ovo pobuđuje u njemu njihovu pojavu kao izvan njega, i to u ljudskom obliku. Jezik duhova neposredno je priopćavanje ideja. On je, međutim, u svako doba povezan s pojavom onoga jezika kojim inače govori i biva predodčen kao izvan njega. Jedan duh u pamćenju drugoga duha čita predodžbe, koje taj u pamćenju jasno sadrži. Tako gledaju duhovi u Swedenbergu

njegove predodžbe, koje on o ovome svijetu ima u tako jasnom zrenju da se oni u tome mogu prevariti i često si utvaraju da vide neposredno stvari. To ipak nije moguće, jer niti jedan čisti duh nema ni najmanju zamjedbu o tjelesnom svijetu; samo kroz zajedništvo s drugim dušama živih ljudi ne mogu oni niti imati predodžbu o tome, jer njihova nutrina nije otvorena, što znači da njihovo unutarnje osjetilo sadrži sasvim tamne predodžbe. Zato je Schwedenberg pravo proročište duhova koji su upravo znatiželjni da u njemu vide sadašnje stanje svijeta, kao što je on znatiželjan da u njihovu pamćenju kao u nekom zrcalu promatra čuda duhovnoga svijeta. Iako ti duhovi stoje u najtočnijoj vezi sa svim drugim dušama živih ljudi, i u njima djeluju ili od njih trpe, oni o tome isto tako malo znaju kao što i ljudi znaju, jer je upravo takav taj njihov unutarnji osjet koji pripada njihovoj duhovnoj osobi. Duhovi misle da su oni sami mislili ono što je u njima učinjeno utjecajem ljudskih duša, kao što i ljudi u ovom životu ne misle drukčije, nego da sve njihove misli i podražaji volje proizlaze iz njih samih, iako zapravo često u njih prelaze iz nevidljivoga svijeta.

Međutim, ima svaka ljudska duša već u ovome životu svoje mjesto u duhovnom svijetu i pripada izvjesnom socijetetu koji je u svako doba primjeren njezinu unutarnjem stanju istinitoga i dobroga, to znači razuma i volje. Ali mjesta duhova međusobno nemaju ništa zajedničkoga s prostorom tjelesnog svijeta; zato duša nekog čovjeka u Indiji s dušom drugoga u Europi, što se duhovnog položaja tiče, često može biti u najbližem susjedstvu, i naprotiv, one duše koje po tijelu žive u istoj kući prema ovim odnosima mogu biti međusobno jako udaljene. Umre li

čovjek, duša ne mijenja svoje mjesto, nego se samo osjeća u istome mjestu u kojem je s gledišta drugih duhova već bila u ovome životu. Uostalom, iako odnos duhova međusobno nije pravi prostor, ima on u njih privid prostora, i njihove skopčanosti bivaju praćene uvjetima blizine, njihova različitost biva kao udaljenost predočena, pa iako duhovi sami nisu protežni, jedni drugima daju ipak privid ljudske figure. U tom prividnom prostoru nalazi se prolazna zajednica duhovnih naravi. Schwedenberg govori s dušama preminulih kako ga je volja, i čita u njihovu pamćenju (snazi predočivanja) ono stanje u kojem one same sebe gledaju i vidi ga isto tako jasno kao tjelesnim očima. Isto je tako kao ništa golema udaljenost umnih stanovnika zemlje glede duhovne svjetske cjeline, i razgovarati sa stanovnikom Saturna njemu je isto tako lako kao razgovarati s nekom preminulom dušom. Sve ovisi o tome kakav je odnos unutaršnjeg stanja i o skopčanosti koju one imaju prema slaganju u **istinitom** i **dobrom**; udaljeniji duhovi, međutim, mogu lako posredovanjem drugih doći u zajedničko društvo. Zato ne treba čovjek zaista u ostalim svjetskim tijelima stanovati da bi jednom poznao njih i njihova čudesa. Njegova duša čita u pamćenju drugih preminulih svjetskih građana predodžbe koje oni imaju o svom životu i staništu te vidi u njima predmete tako dobro kao neposrednim zrenjem.

Glavni pojam u Schwedenbergovoj fantastici ovaj je: tjelesna bića nemaju nikakvu vlastitu subzistenciju, nego postoje jedino kroz duhovni svijet, pri čemu svako tijelo nije upravljeno samo po jednom duhu nego po svima zajedno. Zato ima spoznaja materijalnih stvari dvojako značenje, jedan izvanjski smisao u odnosu materije jed-

ne prema drugoj, i jedan unutarnji smisao ako se one označuju kao učinci snage duhovnog svijeta koji su njihovi uzroci. Tako ljudsko tijelo ima međusobni odnos dijelova prema materijalnim zakonima; ali ako ono biva održavano duhom, koji u njemu živi, imaju njegovi različiti udovi i njihove funkcije značajnu vrijednost za one duševne snage kroz čiji učinak one imaju oblik, djelatnost i postojanost. Ovo unutarnje osjetilo čovjeku nije poznato, i njega je Schwedenberg, čija je nutrina otvorena, htio učiniti poznatim. Sa svim drugim stvarima vidljivoga svijeta one imaju, kako je rečeno, jedno značenje kao stvari, što je malo, i drugo kao znakovi, što je više. To je također izbor novih izlaganja koje je htio napraviti iz Pisma. Jer unutarnje osjetilo, naime simboličko odnošenje svega tamo ispričanoga prema duhovnom svijetu jest, kako on sanjari, jezgra njegove vrijednosti, ostalo je samo ljuska. Što je, međutim, u toj simboličkoj skopčanosti tjelesnih stvari kao slika s unutarnjim duhovnim stanjem važno, sastoji se u ovom: svi duhovi stoje jedni prema drugima u svako doba u obliku protežnih likova i međusobni utjecaji svih tih duhovnih bića pobuđuju u njima ujedno aparenciju još drugih protežnih bića i ujedno materijalnoga svijeta, slike kojega su ipak samo simboli njihova unutarnjeg stanja, ali ipak uzrokuju tako jasnu i trajnu obmanu osjetila da je ona jednaka stvarnoj zamjedbi takvih predmeta. (Neki budući tumač iz toga će zaključiti da je Schewedenberg idealist; jer on materiji ovoga svijeta odriče vlastitu subzistenciju i nju može držati možda samo za neku suvislu pojavu koja nastaje iz skopčanosti duhovnog svijeta.) On govori, dakle, o vrtovim, širokim prostranstvima, staništima, galerijama i

arkadama duhova, koje on vidi vlastitim očima u najjasnijem svjetlu. I tvrdi: da je sa svim svojim prijateljima nakon njihove smrti mnogo puta razgovarao, da je doživio da su se oni koji su netom umrli jedva dali nagovoriti da su mrtvi, jer oni oko sebe vide sasvim sličan svijet; da duhovna društva imaju istovjetno unutarnje stanje, istovjetnu pojavnost krajolika i drugih tamo se nalazećih stvari, a promjena njihova stanja pak da je povezana s prividom promjene mjesta. U svako doba kada duhovi ljudskim dušama priopćuju svoje misli, one su povezane s pojavom materijalnih stvari koje se ipak u osnovi samo snagom odnosa prema unutarnjem osjetilu mogu oslikati sa svim prividom stvarnosti onome koji ih prima. Zato valja odatle izvesti zalihu divljih i neizrecivo budalastih likova, a naš sanjar vjeruje da ih vidi u svojoj jasnoći pri svom dnevnom ophođenju s duhovima.

Već sam naveo da, prema našem autoru, svakojake snage i svojstva duše stoje u simpatiji s onim organima tijela koji potpadaju pod njezinu vlast. Čitav izvanjski čovjek korespondira s čitavim unutarnjim čovjekom, ako stoga neki zamjetni duhovni utjecaj iz nevidljivog svijeta izričito pogađa jednu ili drugu njegovu duševnu snagu, on također osjeća harmonično očevidnu njezinu nazočnost na udovima svog vanjskog čovjeka, koji njima korespondiraju. Na to se odnosi množstvena raznolikost osjeta na njegovu tijelu koji su u svako doba povezani s duhovnim zrenjem. Njihova je nezgrapnost, međutim, prevelika, a da bih se usudio navesti samo jednu jedinu.

Odatle se može, ako se drži vrijednim muke, stvoriti pojam o najpustolovnijoj i najčudesnijoj uobrazilji u kojoj se sjedinjuju sva njegova sanjarenja. Kao što različite

snage i sposobnosti sačinjavaju ono jedinstvo koje je duša ili unutarnji čovjek, tako i različiti duhovi (kojima se glavni karakteri međusobno odnose tako kao što se svakojake sposobnosti nekog duha odnose jedne prema drugima) sačinjavaju socijetet koji pokazuje aparenciju velikog čovjeka po sebi, i u čijoj sjeni svaki duh sebe vidi na onome mjestu i u prividnim udovima koji su primjereni njegovu svojstvenom učinku u takvom duhovnom tijelu. Svi duhovni socijeteti pak zajedno, i čitav svijet svih tih nevidljivih bića pojavljuje se na kraju sam u aparenciji **najvećeg čovjeka**. To je nečuvena i divovska fantazija u koju se možda protegnula stara djetinjasta predodžba, kada primjerice u školama, da bi se pomoglo pamćenju, čitav dio svijeta biva za učenike naslikan pod slikom sjedeće djevice. U tom neizmjernom čovjeku jedna je sveudiljna najunutarnija zajednica jednog duha sa svima i svih s jednim, i, kako god bio sastavljen položaj živih bića jednih prema drugima u ovome svijetu, ili kakva god bila promjena, imaju oni ipak sasvim drugo mjesto u najvećem čovjeku, koje nikad ne mijenjaju i koje samo u prividu imaju jedno mjesto u neizmjernom prostoru, a zapravo je to određena vrsta njihovih odnošaja i utjecaja.

Umoran sam od toga da kopiram utvare najljućeg sanjara ili da nastavim takve opise o stanju nakon smrti. Imam i druge prigovore. Jer, ako neki skupljač prirode među prepariranim komadima životinjskog podrijetla ne drži samo takve koji su oblikovani u prirodnoj formi, nego i nakaze stavlja u svoj ormar, mora biti oprezan da ih ne pokazuje svakom ili da one ne budu sasvim uočljive. Jer među znatizeljnicima lako mogu biti trudne osobe, na koje bi to loše djelovalo. I budući da među čitateljima

ima onih koji su glede idealnog začeca upravo u drugim okolnostima, bilo bi mi žao da su se ovdje razočarali.

Međutim, budući da sam ih ipak odmah na početku upozorio da ni pred čim ne stojim, nadam se da mi neće natovariti čudovišta koja bi tim povodom mogla roditi njihova plodna uobrazilja.

Uostalom, nisam sanjarijama našeg autora podmetnuo nikakve vlastite sanjarije, nego sam samo njegove u vjeron izvratku ponudio komotnom i ekonomičnom čitatelju (koji zbog slabe znatiželje ne bi htio žrtvovati sedam funti sterlinga). Neposredna gledanja, doduše, većim sam dijelom ispustio jer bi takve divlje utvare samo remetile noćni san čitatelja; i zbrkani smisao njegovih otvaranja zaodjenut je tu i tamo u tekući jezik; glavne crte nacrtu nisu time trpjele u ispravnosti. Uzalud je samo htjeti to sakriti i prešutjeti, jer svatko uočava da čitav ovaj rad na kraju ne vodi nikamo. Privatna pojavljivanja knjige sama ne mogu sebe dokazati pa bi to mogao biti pokretački razlog da se bavi time u predmnijevanju da autor za njezinu uvjerljivost možda donosi događaje navedene vrste koje bi mogli potvrditi živi svjedoci. Ali njih se upravo nigdje ne nalazi. I tako se povlačimo s izvjesnim sramom iz budalastog pokušaja s umnom, iako s ponešto kasnom opaskom: da je pametno mišljenje najčešće laka stvar, ali nažalost tek nakon što se neko vrijeme dalo varati.

Obradio sam nezahvalnu stvar koju mi je nametnulo potraživanje i nasrtljivost radoznalih i dokonih prijatelja. Ako sam toj lakomislenosti podčinio svoje nastojanje, istovremeno sam prevario njihova očekivanja i nisam napravio nešto na zadovoljstvo niti znatiželjnome obaviješću, niti istraživaču umskim razlozima. Ako nikakva

druga namjera nije nadahnjivala ovaj rad, izgubio sam vrijeme; izgubio sam povjerenje čitatelja, jer sam njegovo raspitkivanje i znatiželju vodio dosadnim zaobilaskom do iste točke neznanja iz koje je on krenuo. Samo što sam zapravo imao pred očima svrhu koja mi se čini važnijom od one koju sam naveo, i tu sam svrhu, mislim, postigao. Metafizika – u koju sam sudbinski zaljubljen, iako se ne mogu pohvaliti da mi je često iskazivala znakove svoje naklonosti – donosi sa sobom dvije prednosti. Prva je zadovoljiti one zadaće koje istraživački duh nameće kada umom želi prodrijeti u skrivena svojstva stvari. Ali tu ishod i suviše često vara nadu i ovaj put je izmakla našim željnim rukama.

Ter, frustra compressa manus, effugit imago,
Per levibus ventis volucrique simillima somno.

Vergilije

(Rukama koje su tri puta uzalud za njim posezale, umakla je sjena poput lakoga vjetra i vrlo slična prolaznom snu.)

Druga je prednost naravi ljudskoga razuma više primjerena i sastoji se od toga: uvidjeti je li zadaća određena iz onoga što se može znati i kakav odnos ima pitanje prema onim iskustvenim pojmovima na koje se svi naši sudovi uvijek moraju osloniti. U toliko je metafizika znanost o **granicama ljudskog uma** i kako mala bila zemlja, uvijek ima mnogo granica. Uopće ona drži više do toga da se točno znaju njezini posjedi nego da se slijepo srlja u osvajanja. Zato je ova korist navedene znanosti najnepoznatija i ujedno najvažnija jer također biva postignuta dosta kasno i nakon dugog iskustva. Tu granicu ovdje

nisam, doduše, točno odredio, ali sam je toliko naznačio da će čitatelj pri daljnjem promišljanju naći da se može osloboditi svih uzaludnih naknadnih istraživanja onih pitanja za koja su podaci dani u nekom drugom svijetu, a ne u onom u kojem on osjeća. Dakle, svoje sam vrijeme gubio da bih ga pridobio. Obmanuo sam čitatelja da bih mu koristio, i ako mu nisam odmah ponudio novi uvid, ipak sam poništio ludilo i tašto znanje koje nadima razum i u svom uskom prostoru ispunjava mjesto koje bi mogli zauzimati učenja mudrosti i korisne poduke.

Koga su dosadašnja razmatranja umorila, a da ga nisu podučila, čija se nestrpljivost može ublažiti s onim što je **Diogen**, kako se priča, dobacio svojim zijevajućim slušateljima kad je vidio zadnju stranicu neke dosadne knjige: Hrabro, ja vidim zemlju, moja gospodo. Prije toga lutali smo kao **Demokrit** u praznome prostoru, kamo su nas uzdigla **leptirasta krila** metafizike i razgovarali smo čak s duhovnim likovima. Sada, kada je **stiptička** snaga samospoznaje skupila svilena krila, nalazimo se ponovno na niskom tlu iskustva i zdravog razuma: sretno!, ako ga vidimo kao nama dodijeljeno mjesto iz kojega nikada ne možemo izići nekažnjeno, a on sadrži sve što nas može zadovoljiti tako dugo dok se držimo onoga što je korisno.

Treće glavno poglavlje

Praktični zaključak iz čitave rasprave

Ići za svakom radoznalošću i spoznajnoj žudnji ne postavljati nikakve druge granice, osim nemogućnosti, jest revnost koja ne stoji loše **učenosti**. Samo, između bezbrojnih zadataka koje se same od sebe nude, zasluga je **mudrosti** izabrati one zadatke rješenje kojih je čovjeku primjereno. Kad znanost prijede svojim krugom, dolazi na naravni način do točke skromnog nepovjerenja i kaže nevoljko o samoj sebi: **koliko ima stvari koje ne razumijem**. Alium, koji je sazreo kroz iskustvo i postao mudrim, govori na usta Sokrata usred robe na sajmu vedre duše: **Koliko ima stvari koje ne trebam!** Na taj način konačno dvije težnje tako različite naravi teku zajedno u jednu, iako su otpočetak išle u sasvim različitim pravicima, ako je prva tašta i nezadovoljna, druga pak smirena i zadovoljna. Jer da bi se umno odabiralo, mora se najprije znati za ono što je nepotrebno, čak nemoguće; ali napokon dospijeva znanost do određenja granica koje su postavljene samom naravi ljudskoga uma; svi pak neutemeljeni nacrti, koji po sebi ne bi bili nedostojni, ali leže izvan sfere čovjeka, bježe u **limbus** taštine. Tako biva čak metafizika – onim od čega je sada još dosta udaljena, i što bi se o njoj najmanje pretpostavljalo – **pratilja mudrosti**. Jer dok preostaje mnijenje neke mogućnosti da se dospije do tako udaljenih uvida, **mudra jednostavnost** uzalud se poziva na to da su nepotrebne takve velike težnje. Ugodnost koja prati proširenje znanja vrlo će lako uzeti privid obvezatnosti

i iz one namjeravane i promišljene dostatnosti napraviti **glupu jednostavnost**, koja se hoće suprotstaviti oplemenjivanju naše prirode. Pitanja o duhovnoj prirodi, o slobodi i predodređenju, o budućem stanju i o tome slično, pokreću najprije sve snage razuma i vuku čovjeka svojom vrsnoćom u nadmetanje spekulacije koja bez razlike mudruje i odlučuje, podučava ili opovrgava, kako to prividni uvid svaki put sa sobom nosi. Ako se ovo istraživanje pretvara u filozofiju koja sudi o svom vlastitom postupku, i koja ne poznaje samo predmete, nego i njihov odnos prema razumu čovjeka, granice se još više stišću i bivaju položeni znakovi koji istraživanje neće nikada pustiti da izađe iz njemu svojstvenog okruža.

Nešto filozofije bilo je nužno da bismo prepoznali poteškoću koja obavlja pojam koji se inače obrađuje kao vrlo udoban i svedjelatan. Nešto više filozofije udaljuje ovu sjenu uvida još više i uvjerava nas da leži sasvim izvan vidokruga čovjekova. Jer u odnosima uzroka i učinka, supstancije i radnje, služi filozofija tome da zamršene pojave razriješi i dovede ih do jednostavnijih predodžbi. Kad se konačno dospije do osnovnih odnosa, tada filozofija nema više posla i njezin je posao gotov. I: kako nešto može biti uzrokom ili imati snagu, ne može se spoznati razumom niti umom, nego ti odnosi moraju biti uzeti iz iskustva. Jer naše pravilo uma ide samo na uspoređivanje prema **identitetu** i **proturječnosti**. Ako je pak nešto uzrokom, to kroz nešto postavljeno biva nešto drugo i nema, dakle, nikakve sveze koja bi se našla jednoglasno; kao što također, ako ne želim to isto vidjeti kao uzrok, ne nastaje nikakvo protuslovlje jer sebi ne protuslovi ako je nešto postavljeno da se nešto drugo dokine. Zato su

osnovni pojmovi stvari, ako nisu uzeti iz iskustva, sasvim proizvoljni i ne mogu biti niti dokazani, niti opovrgnuti. Zacijelo znam da mišljenje i volja pokreću moje tijelo, ali ne mogu tu pojavu kao jednostavno iskustvo nikad raščlanjivanjem svesti na neku drugu pojavu i tako je spoznati, ali ne uvidjeti.

Da moja volja pokreće moju ruku nije mi ništa razumljivije nego kad bi netko rekao da on može i mjesec u njegovu krugu zadržati. Razlika je samo ova: ono iskustvam, ovo pak nikada nije došlo u moja osjetila. Spoznajem u sebi promjene kao u subjektu koji živi, naime misli, ima volju itd.; jer ta su određenja drukčije vrste od svega što uzeto zajedno sačinjava moj pojam tijela, tako mislim da je pravo bestjelesno i postojano biće. Hoće li ono i bez veze s tijelom misliti, ne može se nikada zaključiti posredovanjem ove iz iskustva spoznate prirode. Ja sam s bićima svoje vrste u skopčanosti posredovanjem tjelesnih zakona. Stojim li u vezi, ili ću ikada stajati, i inače prema drugim zakonima, koje ću nazvati pneumatičkima, bez posredovanja materije ne mogu ni na koji način zaključiti iz onoga što mi je dano. Svi takvi sudovi kao što je sud da moja duša ili druga bića svoje vrste pokreću tijelo, nisu ništa više od izmišljotine. I ona nije ni izbliza tako vrijedna kao što su one u prirodnim znanostima, koje se nazivaju hipotezama. U njima se ne izmišljaju nikakve osnovne snage, nego se one koje se već poznaju iskustvom samo povezuju na način primjeren pojavama. I njihova se mogućnost mora moći u svako doba dati dokazati. U prvom slučaju naprotiv čak trebaju biti uzeti novi fundamentalni odnosi uzroka i učinka, u kojima se ne može imati ni najmanji pojam o njihovim

mogućnostima i, dakle, samo se stvaralački ili himerski izmišlja, kako se već želi to nazvati. Pojmljivost različitih istinskih ili navodnih pojava iz tako uzetih osnovnih ideja ne služi im ni za kakvu prednost. Jer može se lako navesti o svemu razlog ako je opravdano djelatnosti i zakone učinka izmišljati kako se želi. Moramo, dakle, čekati sve dok možda u budućem svijetu novim iskustvima bude-mo podučeni o novim pojmovima, o nama još skrivenim stvarima i snagama u našem mislećem sopstvu.

Tako su nam promatranja kasnijih vremena, nakon što su matematikom razriješena, otkrila snagu privlač-nja materije, o mogućnosti koje se (jer se čini da je ona osnovna sila) nikada nije mogao stvoriti ni najudaljeniji pojam. Bili su kao budale s pravom ismijani oni koji su bez dokaza iz iskustva u rukama htjeli već unaprijed iz-misliti takvo svojstvo. U takvim slučajevima umski razlo-zi nisu ni najmanje važni niti za pronalaženje niti za po-tvrdu mogućnosti ili nemogućnosti. Tako se može samo iskustvu priznati pravo na odluku. Prepuštam vremenu koje donosi iskustvo da nešto dozna o hvaljenim iscjeli-teljskim snagama magneta u bolestima zubi, ako mnoga promatranja budu mogla pokazati da magnetski štapovi djeluju na meso i kosti, kao što već sada uočavamo da djeluju na željezo i čelik. Ako se pak izvjesna navodna iskustva ne budu dala podvesti niti u jedan među najvi-še ljudi jednoglasan zakon osjetilnosti, i budu dokazivala samo nepravilnost u svjedočanstvima osjetila (kako je to s pripovijestima o duhovima), bit će pametno prekinuti ih. Jer nedostatak jednoglasja i istovjetnosti oduzima hi-storijskoj spoznaji dokaznu snagu i čini je nepodobnom da posluži kao temelj ma kojem zakonu iskustva, o čemu bi razum mogao suditi.

Tako kako se, s jedne strane, nešto dubljim istraživanjem uči uviđati: da je **nemoguć** uvjerljiv i filozofski uvid u slučaju o kojem govorimo, tako će se morati, s druge strane, pri mirnoj i bez predrasuda duši priznati da je on nepotreban i **suvišan**. Taština znanosti ispričava rado svoje bavljenje izgovorom o važnosti, i tako se ovdje obično navodi kao uzrok da je umski uvid u duhovnu narav duše prijeko potreban za uvjerenje o postojanju nakon smrti, a ovo pak za pokretački razlog kreposna života; radoznalost, međutim, dodaje k tome da istinitost pojavljivanja preminulih duša može o svemu tome dati čak i dokaz iz iskustva. Samo što je istinska mudrost pratilja jednostavnosti. I budući da kod nje srce daje propis razumu, čini ona obično nepotrebnim veliku opremu učenosti, i njezine svrhe ne trebaju takva sredstva koja nikada ne mogu biti u vlasti svih ljudi. Kako? Je li samo zato dobro biti krepostan jer postoji drugi svijet, ili neće li radnje jednom biti nagrađene jer su same po sebi bile dobre i kreposne? Ne sadrži li srce čovjeka neposredne ćudoredne propise i mora li se, da bi ga se pokrenulo primjereno njegovu određenju, zaista poput stroja postaviti na neki drugi svijet? Može li se netko zvati poštenim, može li kreposnim biti onaj koji bi se rado odao svom omiljenom poroku samo kad ga ne bi plašila buduća kazna. I neće li se, štoviše, morati reći da se on, doduše, boji izvršenja zloće, ali u svojoj duši hrani poročnu nastrojenost, da voli prednost kreposnih radnji, ali da vrlinu samu mrzi? I zaista uči iskustvo također: da toliki mnogi koji su o budućem svijetu podučeni i uvjereni, iako predani poroku i niskosti, samo smišljaju sredstva s pomoću kojih bi lukavo izbjegli prijetećim posljedicama budućnosti. Ali

zacijelo nije nikada živjela neka ispravna i poštena duša koja bi mogla podnijeti pomisao da je sa smrću svemu kraj i kojoj se njezina plemenita nastrojenost nije uzdigla do nade u budućnost.

Zato se čini ljudskoj naravi i čistoći ćudoređa primjerenije: očekivanje budućeg svijeta zasnivati na osjećaju ispravne duše, nego obrnuto njezino dobro ponašanje zasnivati na nadi u drugi svijet. Isto je tako i s **moralnom vjerom**: njezina jednostavnost može biti izdignuta iznad lukavština umovanja i ona je jedino i samo primjerena čovjeku u svakome stanju ako ga bez okolišanja vodi njegovim pravim svrhama. Dajte stoga sva bučna učenja o tako udaljenim predmetima prepustite spekulaciji i brizi dokonih glava. Ona nas doista ostavljaju ravnodušnima i trenutačni privid razloga za ili protiv možda može odlučivati o odobravanju škola, teško međutim može odlučivati o budućoj sudbini pravih ljudi. Ljudski um nema takva krila da može dosegnuti one tako visoke oblake koji nam skrivaju pogled na tajne drugoga svijeta. Onim znatiželjnicima koji se tako silno za to zanimaju, može se dati jednostavan ali vrlo prirodan savjet: najpametnije je da se **strpe dok ne dođu tamo**. Budući pak da naša sudbina u budućem svijetu vjerojatno ovisi u mnogome o okolnostima kako smo se vladali u ovome svijetu, zaključujem s onim što Voltaire nakon toliko mnogo školskih razmirica na kraju kaže svom poštenom Candideu: **Pobrinimo se za svoju sreću, idimo u vrt i radimo!**

Friedrich Wilhelm Joseph
Schelling

O VEZI PRIRODE SA
SVIJETOM DUHOVA

RAZGOVOR

Uvod

Nakon raspada mirne sloge u kojoj su još ne tako davno znanosti zajedno živjele, ono svojstveno filozofiji može biti stavljeno u živu težnju prema duhovnom, kojoj odgovara isto tako odlučna nemogućnost da se u stvarnosti onamo vine.

Stara metafizika proglasila se svojim imenom znanošću koja slijedi nakon nje, dakle u izvjesnoj mjeri iz spoznaje prirode, i bila je upravo njezin pojačani nastavak. Uze-la je spoznaju, kojom se dičila izvan fizike, u izvjesnom valjanom, krepkom smislu, koji može poslužiti jedino onom koji uživa u spoznaji. Novija filozofija dokinula je svoj neposredni odnos prema prirodi, nije ga znala potvr-diti, i s ponosom je odbacila svaku vezu s fizikom; nastav-ljajući pravo na viši svijet, više nije bila metafizika nego hiperfizika. Samo, tada se pokazala sva nemogućnost da se postigne postavljeni cilj. Budući da se htjela sva pro-duhoviti, odbacila je za proces nezaobilazno potreban sa-držaj i zadržala odmah od početka samo ono duhovno. Ako duhovno, međutim, ponovno biva oduhovljeno, što može iz toga proizaći? Jer ako već u prirodi želimo imati sve duhovno, što nam onda preostaje za duhovni svijet?

Ova primjedba može poslužiti tome da učini pojmlji-vom začudnu pojavu da je filozofija najdublje potonula

upravo kad je htjela uzeti najviši zalet prema duhovnom i glede svih viših predmeta postala je sve nedostatnija i nemoćnija. To se neko vrijeme promatralo, a onda tako živo osjetilo, da joj nije preostalo ništa drugo nego da samoj sebi povede proces, da svoju duhovnu impotenciju ne samo prizna, nego očevidno i pokaže. U međuvremenu je i taj rezultat iskorišten da se produhovljavanje tjera još za stupanj više. Nije bilo dovoljno, reklo se, da se napustila sveza s objektivnim, nerazumnom prirodom, tako dugo dok se još trpjelo tako grubi pojam kao što je pojam znanja; znanje samo još je premasivno, produhovljenje će tek tada biti savršeno kad umjesto njega preostane samo još nježni, prolazni dašak slutnje i osjećaja, dakle kad i subjektivno opet bude subjektivirano. Odonda se pokazuje dio zaposlen na tome da umjesto pravoga duha (spoznaje) ponudi surogat, koji treba biti u izvjesnoj mjeri još duhovniji od duha i tako, kao inače iz nužde, sad iz neznanja treba praviti vrlinu.

U takvu stanju stvari nije bilo drugog sredstva za ponovno uspostavljanje filozofije nego da je se najprije, ako i ne s neba, kojega se odrekla, nego ipak iz praznog prostora, u kojem je lebdjela između neba i zemlje, ponovno prizove k zemlji, što se učinilo filozofijom prirode. Bilo je u redu da su se suvremeni produhovitelji žestoko pobunili na taj početak kao na spuštanje filozofije, kao na nijekanje svega duhovnoga, upravo svetoga i božanskoga samoga, drugo se nije moglo ni očekivati.

Ipak je odmah otpočetak priroda proglašena samo jednom stranom cjeline i duhovni je svijet njoj suprotstavljen kao druga strana. Tako je i filozofija prirode uvijek dana samo za jednu stranu velike cjeline i u znanstveno

objašnjenje suprotnosti i veze između toga dvojega stavljeno je središte filozofske znanosti. Ako pokušamo zadovoljiti ovu zadaću preuzetu s našim prvim koracima u filozofiji, daje se predvidjeti da upravo njima taj početak izgleda tako visoko, možda zanesenjački, u svakom slučaju neprirodan. Jer ne događa li se njima s njihovim vlastitim pojmovima i učenjima, da, čim idu preko i izvan prirode, poprimaju obilježje prave neprirodnosti i zato se pokazuju tako beživotni? Da, oni će ovdje postati prijatelji s onima za koje izjavljuju da su inače s njima u sporu, ali s kojima su uistinu jedinstveniji nego što to sami misle; mislim na one koji ne mogu čuti riječ duhovni svijet, a da ne dospiju u njima svojstveni strah od duha; to je bolest, koja u najvišem stupnju može prijeći u bojazan da se čovjeku prizna njegova vlastita nutrina kao duh, pri manjem stupnju ograničava se na skrb da ga se barem sasvim odsiječe od duhovnoga svijeta i ne dopusti mu se da vjeruje u bilo koje druge duhove osim u svoj vlastiti duh i takve duhove koji s njime ujedno žive.

Ovo će dvoje od našeg pothvata stvoriti sebi sasvim krivi pojam ako budemo mislili da ovdje na bilo koji način duhovni svijet treba biti doveden do spoznaje ili čak samo do riječi jer dosljedno našoj izričitoj izjavi valja samo pokazati znanstveni prelazak iz područja prirode u područje duha. Ako je priroda naše polazište, najmanje će se varati oni koji ovu raspravu drže puko fizikalnom, ako joj u osnovi leži misao da – kao što je u fizičkom bilo moguće da se zemlja zakonom teže poveže s nebom i kao što smijemo sebi laskati da zlatnim lancem posvuda raširenog svjetla stojimo u prijateljskom uzajamnom priopćavanju i s najudaljenijim zvijezdama koje jedva s najjačim naoružanjem oka u izvjesnoj mjeri dovodimo

do opažanja – da isto tako u duhovnom može biti pronađena od prirode proizašla sveza po kojoj bi se naše dosada puko zemaljske znanosti mogle uzdići do neba, koje je ipak njihova prava domovina.

No do Vas stoji da zaniječete takvo daljnje rastenje prirode u duhovni svijet i Vi ćete to zanijekati. Ali priznajte i dopustite da se priroda ponaša kao podređena duhovnom svijetu ako možda uopće niječete opstanak takva svijeta, u što se ovdje ne upuštamo. Ova podređenost ima u odnosu prema višemu negdje svoju granicu, svoj određeni kraj. Kako vjerujete da ono nalazi svoj cilj i da je zatvoreno ako nije posljednje što ono iz sebe proizvodi, nego nešto što njega samog nadilazi, što mu pripada samo s podređenim dijelom svoga bića, kao čovjek u odnosu spram zemlje?

I ne mora li stoga svako niže, upravo time što je stuba za više, stajati s ovim u **prirodnoj** vezi?

Dakle, trebali bi tek dokazati da između prirode i čisto duhovnog svijeta postoji takav procijep, kao što to oni predmnijevaju, ili barem oboriti naše dokaze da između obojega postoji prirodna sveza prije nego protiv ovog pothvata iznesu uobičajene iskaze. Samo pod tom pretpostavkom držimo sami da je moguće zadovoljiti namjeravanu zadaću. Mi sami prepoznajemo svako znanje, koje nije čisti razvitak iz sadašnjega, nazočnog i zbiljskog, kao nešto prelijećuće, što mora voditi do zanesenjaštva i zablude. Upravo zato objašnjavamo da – ma koliko bismo visoko u sljedećemu zdanje naših misli i mogli tjerati – ipak ništa ne možemo postići ako hram, posljednji vršak kojega se gubi u nedostupnom svjetlu, ne počiva u svom najdubljem temelju, sasvim na prirodi.

Dakle, s druge strane, odvažiti ćemo se na ono što sebi može priuštiti onaj koji je siguran i svjestan svojih temelja i više stvari može nam objašnjavati s više određenosti nego li se to moglo dosada. Pravo na najduhovnije predmete ima tako reći samo onaj koji je prije njihovu suprotnost dostatno spoznao. Čovjek griješi u svojim pothvatima, pa i znanstvenim, rjeđe u tome što poduzima, nego u načinu da, naime, ne ide stupnjevito u spoznaji pa onome koji ispunjava uvjete doista i u znanosti ništa ne biva uskraćeno. Stablo koje vuče sebi iz zemlje snagu, život i sok, smije se nadati da će svoje cvjetne vrhunce tjerati sve do neba. Misli onih, međutim, koji odmah otpočetka misle da se mogu odvojiti od prirode jesu, pa i one zaista domišljate, samo kao one nježne niti koje u kasno ljeto plivaju po zraku, jednako nesposobne da dodirnu nebo pa svojom vlastitom težinom dospiju na zemlju.

Nećemo biti svjesni znanstvenih sredstava, koja su dana u naravi našeg postupanja, ako u igru uvedemo nešto što nije bitno ili nešto što bilo kako može voditi u stranputice.

Uzleti uobrazilje, posebno kada su traženi u izvanjskom, moći će se u ovoj raspravi isto tako malo naći kao i izvjesni lakoumni govor o besmrtnosti duše pri kojem se čine vrlo zadovoljni i pisac i publika. Ne želimo potaknuti nikakvo mnijenje niti dati povoda zanesenjaštvu za koje je glavni razlog uvijek u pomanjkanju ili nedostatnosti znanosti. Gdje znanost ostaje nijema u stvarima koje su čovjeku najbitnije, tu puk mora pomoći sam sebi. Koliko je daleko on u određenosti načina mišljenja ispred znanstvenika! Njega ne mogu zadovoljiti naši moralni i drugi dokazi o besmrtnosti duše. Običan razum shvaća

da mu istinski razlog, koji ga uvjerava o bilo kakvu postojanju, mora nužno ujedno jamčiti i ustroj te spoznaje, i da svaki razlog koji to ne čini ne može biti istinski i prirodan, nego samo izmišljen i umjetan. Ali još i sada vrijedi za znanstvenike isto što je vrijedilo i prije: da su odbacili ključeve spoznaje i ne ušavši sami, priječe druge koji hoće unutra. Čak posljednje pribježište koje je ostalo puku, ono k istinama objave, biva mu oduzeto time što učitelji objave imaju ili puko doslovan ili samo općenito moralan smisao. Iskusni znaju u kojem se svjetlu pojavljuju kad im biva pridani realni smisao i dano fizikalno odnošenje. Procijep koji se nalazi između objave i znanosti potječe od toga što ona sve istine otpočетка sadrži provedene do stupnja individualne određenosti, do koje još nije mogla dospjeti naša uvijek u općenitom lebdeća filozofija.

Dakle, neka se ne sumnjiči za zanesenjaštvo ili navođenje na nj one koji i u najduhovnijim predmetima traže određenost znanosti; prije to zaslužuju oni koji djeluju suprotno tome, makar i pod izgovorom za svu znanost nadmašujućeg osjećaja. Dok praznovjerje sasvim previđa prirodnu svezu stvari, nevjera proistječe iz zagušenja božanskoga, koje se javlja u nutrini kroz masu prirodnog, koje ona ne može pokrenuti, ne može oživjeti pojačanje koje seže do duhovnoga. Vjera koja se izdaje kao suprotnost znanosti nalazi se u potpuno istom stanju. Ali nemoguće je da je istinita ona vjera koja slijedi iz početne nevjere i koja s nevjerom ima zajedničko polazište.

Ali gledano samo na formu, treba bez sumnje nazvati pravim fantastima one koji svijet znanosti vide kao veliki prazni prostor u koji svatko na svoj individualan način može ucrtati što mu se sviđa; ti koji nemaju pojma o svo-

đenju na početke, o zakonitom izgrađivanju, koji, kada upitaju sami sebe kakvu sigurnost imaju u filozofskom postupanju, pri malo iskrenosti prema sebi samima moraju priznati da ne posjeduju ni toliko koliko se na primjer traži da se samo iz jedne knjige na bilo kojem jeziku prepiše jedna stranica, pri čemu se ipak mora znati treba li se započeti s lijeve, ili, kao u hebrejskom, s desne strane.

Pri predmetu koji s najdubljim osjećajima ljudskoga bića stoji u mnogim i unutarnjim odnosima ne može pisac, ako mu je stalo samo do učinka, svoju svrhu promašiti samo ako razumije kako staviti na lak i radostan način one osjećaje u igru. Onaj pak koji želi proizvesti točan znanstveni uvid, mora ih, naprotiv, nastojati ušutkati. On ne će ništa priznati sklonosti, ništa ma kako pravednoj čežnji za ozbiljnosti znanosti, pojačavajući je s visinom predmeta, samo će pitati što se znanstveno dade uvidjeti i samog će sebe zaniijekati za volju neprocjenjive dobiti neizgubive istine. Najdublji osjećaj nalazi punu potvrdu jedino u znanosti koja se s njime ne miješa; mješavinu od toga dvoga prezret će i jedan i drugi. Samo s vjerom i ljubavlju nada se on da nikad nije u protuslovlju; i nikada ne će ono što je zaista od njih dano zato malo cijeniti što se znanstveno ne da opravdati, ako s pjesnikom smijemo predmnijevati da u onim vedrim prostorima ima mjesta za svaki lijepi prijateljski osjećaj. Ali iako unutarnje, sveto biće, koje svim djelima znanosti i umjetnosti daje posljednje prosvjetljenje, oni su previše unutarnje naravi a da bi se pojavljivali kao vidljiva načela znanosti ili umjetnosti.

Ako možemo birati da naše misli priopćimo i u dostupnijoj formi, dat ćemo prednost strožoj formi. I, ko-

liko je moguće, u ovoj ćemo raspravi, dati primjer metode koja se od dosadašnje razlikuje po tome što je zaista nerazdvojna od sadržine; ona je kroz sadržinu dana isto tako kao što je i sadržina dana kroz nju. Nije se moglo izbjeći da od nekih njezinih formula ne bude učinjena najbesramnija zlouporaba (u nutrinu nje same još nitko nije posve prodro) ako se upravo ono najživotnije željelo obraditi razumno. S druge strane, primijetili smo da se ona u slučajevima realnog istraživanja – gdje je njima, možda da to i ne znaju, dopušten izvjestan utjecaj – više nego svaka obična pokazuje poticajnom, dokazom da je stanje znanosti u različitim dijelovima počinje poticati. Tko hoće oboriti tu metodu, taj mora napasti stvar samu, a ne općenito njezinu bezduhovnu uporabu, ne nju samu, nego stvar napasti.

Pastor pripovijeda

Na dan svih mrtvih vozili smo se liječnik i ja u grad da bismo se navečer vratili natrag s Clarom, koja je već prije nekoliko dana otputovala onamo u pratnji mojih dviju kćeri. Kada smo ugledali lijepi grad, koji leži otprilike na pola brda, točno u očistu jednog otvora vidjeli smo mnoštvo ljudi kako se hrpimice kreće prema blagoj uzvisini koja je ležala po strani. Odmah smo naslutili kamo povorka ide i priključili smo se da bismo izbliza vidjeli dirljivu svečanost koja se na taj dan u katoličkim gradovima slavi kao spomen na mrtve. Uskoro smo naišli na prostor potpuno ispunjen ljudima. Bio je to poseban pogled vidjeti život iznad grobova koje je obasjavalo slabo svijetleće jesenje sunce puno slutnje. Vidjeli smo, bu-

dući da smo se odvojili drugim putem, uskoro pojedine grobove oko kojih su se skupljale grupe: ovdje djevojke u cvatu koje drže za ruke mlađu braću kako polažu vijenac na grob majke, tamo opet majku kako stoji pred grobom rano izgubljene djece, gdje nije trebalo blagoslovljene vode umjesto suza. Blagotekuće, od slatke sjete posvećene suze osvježavale su grobni humak. Ozbiljno i zamišljeno stajali su tu i tamo muškarci pred pojedinim grobnicama koje su pokrivale rano preminulog prijatelja ili nezaboravnu prijateljicu. Svi potrgani životni odnosi obnavljali su se ovdje za promatrača koji je poznao osobe i okolnosti; braća su dolazila braći, djeca roditeljima i bili su u tom trenutku opet obitelj; samo ljubljena kojoj je smrt otela ljubljenoga nije se smjela pokazati u toj gužvi, ona je možda izabrala rano doba da bi bez svjedoka, s jutarnjom rosom, ljubljeno mjesto premrežila svojim suzama. Lijepi spomenik mladića koji je ovdje umro kao stranac našao se okićen cvijećem tako nježno i vješto da su to morale napraviti ljubeće ruke. Kako je dirljiv ovaj običaj, rekao je moj pratilac, i kako je značajan ovaj ukras od kasnoga cvijeća na grobovima: nije pravedno ovo cvijeće jeseni posvećivati mrtvima, koje nam u proljeće one radosne cvjetove iz tamnih soba pruža za vječito svjedočanstvo trajnoga života i vječnog uskrsnuća.

U sredini trga stajala je mala kapelica, premala da obuhvati mnoštvo. Uskoro nakon našega dolaska ona se tako ispunila da je pred vratima stajao dugačak rep preko grobova. Sjeli smo po strani, na jedan stari mahovinom pokriveni grobni kamen, crte kojega su već odavno postale nečitke, i slušali smo svečano službu Božju, a njezin smo tijekom mogli slijediti samo iz pokreta onih koji su

stajali vani. Sjedili smo uronjeni u tihu sjetu. Koliki će od onih koji ovdje ponad grobova hodaju, kroz godinu i sami ležati tu dolje? Gdje bi bila naša prijateljica? Vjerovali smo da smo je izdaleka jednom vidjeli, ali nismo je zaista prepoznali i u gužvi joj se nismo mogli približiti. Sjetili smo se da imamo prevaliti još daleki put. Ona nas je bila uputila u benediktinski samostan na drugom kraju grada, gdje smo je svakako trebali naći u vrijeme odlaska. Vidjeli smo da je vrijeme i udaljili smo se šuteći. U gradu smo našli sve prazno i pusto; neko smo se vrijeme zadržali da se osvježimo i potom smo se uputili prema lijepom samostanu. Nakon dolaska odveli su nas u biblioteku, gdje nas je čekao mladi, dobro obrazovani svećenik, koji je, čini se, imao dužnost da prima strance i s njima se na pristojan način zabavi. Uskoro smo od njega doznali da ga je nedavno preminuli knez poslao na put, da je sada nadglednik ove biblioteke i ujedno učitelj filozofskih znanosti u tom samostanu. Pokazao nam je više rijetkosti koje su mu bile povjerene na čuvanje. Više od tih mrtvih dragocjenosti privukao nas je predivni pogled koji se pružao s prozora u udaljenu ravnicu, koja je sve do brda na kojem smo se nalazili bila posijana gradovima i selima i kroz koju je protjecala moćna rijeka, a protezala se samo kao uski srebrni vez, koji je tu i tamo bivao vidljiv.

Na početku nam je rekao da ćemo ovdje čekati Claru, koja je trebala razgovarati s priorom samostana o nekim stvarima; više dobara samostana uključeno je u dobra njezine obitelji, a i neki od njezinih predaka ubraja se među istaknute samostanske dobrotvore. Objasnio nam je da su neke slike koje su visjele u dvorani bile portreti tih dobrotvora; brat jednog od njih bio je predstavljen u

samostanskom habitu; doznali smo da se on doista zaređio i da je ovdje umro i pokopan. O istini njegova iskaza, da smo u njega i najmanje posumnjali, uvjerila nas je sličnost, i to napadna, između njega i naše prijateljice. Doista se nismo mogli načuditi toj sličnosti koja se pojavila nakon dvije stotine godina. I svećenik je mislio da se pri takvu pogledu može povjerovati u seobu duša.

Još je čudesnije, rekao sam, to da možda između sudbina tih dvaju udaljenih rođaka postoji isto tako velika sličnost kao između njihove vanjštine, prema kojoj bi ih se moglo držati za brata i sestru. Tko zna što je ovog prijašnjega brata (jer ga tako moram zvati) dovelo u ove osamljene zidove i nagnalo ga da ovdje završi život u odvojenosti.

Ona, dakle, reče svećenik, stanuje još uvijek u onoj kući na osami, gdje sam je posjetio prije šest godina?

Da, upravo tamo, odgovorio sam. Neki je stranac prije više godina tamo također kupio zemljište i izgradio kuću. Prije šest godina ona je tu kuću našla praznu. Zajedno s pripadajućim vrtovima i vinogradima otkupila ju je za razmjerno nisku cijenu i sada stanuje u njoj jer je s očinskoj imanja opet protjerana.

U ono vrijeme, reče duhovnik, nije imala nikakve veze s našim samostanom; ja sam morao posjet, na koji me tjerala s tihim poštovanjem pomiješana znatiželja, obaviti skriveno i potajno. Sigurno su bili bolni odnosi u kojima se nalazila. I posljednji umrli naš prelat samostana, koji je uvijek imao velikog utjecaja na obitelj, bio je posebno protiv vjenčanja s protestantom. Protiv toga bilo je i sve katoličko plemstvo u susjedstvu, jer po njoj kao posljednjoj nasljednici sva bi lijepa dobra prešla na drugu stranu.

Danas je prvi put posjetila naš samostan, u koji je, kako se dobro sjećam, stupila samo kao dijete nekoliko puta sa svojim roditeljima. Isključivi posjed tako uglednih dobara, u koji je ona sada ušla, možda je mnogo toga promijenio; osim toga sadašnji predstojnik ima o mnogim stvarima manje ograničeno mišljenje i pravilnije prosuđuje ova vremena u kojima bi svi trebali misliti na zajedničko spasenje umjesto da pothranjuju domaće zadjevce.

Liječnik, koji se dotad bavljao raznoraznim slikama, upao je ovdje riječima: Razlika između našeg vremena i prethodnih vremena, čini mi se, ne može biti ni po čemu zornija nego po takvoj zbirci slika. Kako je masivna, sa svih strana izrađena i istaknuta glava onih knezova iz Tridesetogodišnjega rata i još ranijih vremena; kakva čela, kakve oči u ovih vojskovođa i drugih u svojim pothvatima istaknutih ljudi, a koje sada ovdje vidimo zajedno! Htio bih znati nosi li na sebi itko od posljednjih muških potomaka ove obitelji takav izraz visokog duhovnog osjećaja povezanog karakternom čvrstinom ove glave i nisu li se još pri gašenju loze u ženskom liku ponovno pojavile visoke crte predaka?

U tom trenutku ušla je Clara i sličnost nam je bila zapanjujući napadna tako da smo se morali jako sabrati da skrijemo taj osjećaj. Ne znam zašto je svatko izbjegao da joj priopći tu opasku ili da joj to dade samo naslutiti. Ona je odmah očima krenula prema otvorenom prozoru i kad je ugledala daleka plava brda, oči su joj se natopile suzama i ona reče: Tamo iza onih brda, iza kojih će sunce sad uskoro zaći, i koja su postajala sve više plava, tamo sve moje leži pokopano. O, Alberte, Alberte, tako smo morali napustiti mirno utočište koje nas je na ovo

strani sjedinilo, da bi za dugo – ah, kako dugo možda – bili razdvojeni. Jedva što sam te izgubila, bila sam iznova otjerana, i to od posljednjega što mi je od tebe ostalo, od malenog komadića zemlje koji te pokriva otrgnuta. Razbojnici unakazuju grobove mojih otaca; ali ti snivaš kod njih. Danas najsiromašniji grob svojih dragih posjećuju, samo ja nisam mogla tvoj grob ukrasiti; ipak teku moje suze ovdje mirno i posvećeno i s dijela zemlje koji ih uzme k sebi one će magičnom snagom doći do tebe i osvježiti te u tvome grobu.

Prepao sam se kad sam vidio tu brzu i neočekivanu strast i htio sam je prekinuti time što sam nastojao razgovor usmjeriti prema nečem općenitom. Priznajem Vam, rekao sam, ovo spomen-slavlje za mrtve na mene je duboko djelovalo. Opet mi je postalo jasno da je ovaj život koji sada živimo sasvim jednostran život i da bi tek onda postao potpun kada bi se ono više duhovno s njime moglo povezati, kad oni koje nazivljemo umrlima ne bi prestajali živjeti s nama nego bi tako reći sačinjavali samo drugi dio velike obitelji. Običaj starih Egipćana ima u sebi nešto jezovito, ali u osnovi mu leži po sebi istinita i ispravna misao. Trebali bismo podržati sve svečanosti i običaje kojima bivamo podsjećani na svezu s onostranim svijetom.

Oprostite mi, upao je ovdje svećenik, koji se u međuvremenu približio i čuo zadnje riječi, ali o tome imam drukčije mišljenje. Tako na primjer današnji spomendan ima sigurno nešto dirljivo u sebi; ako bi pak bio određen za to da podrži misao da mi sa stanovnicima onoga drugoga svijeta možemo stajati u vezi, ja bih ga proglasio upravo štetnim i odobravao bih da bude, kao

neki drugi, iz moje crkve uklonjen. Budući da mu nitko nije odgovorio, nastavio je: Mi živi upućeni smo na ovaj svijet; ovdje trebamo činiti moguće dobro i onome koji je s nama povezan iskazivati svaku ljubav i vjernost tako dugo dok smo s njime još na putu i zasigurno ćemo tu dužnost jednih prema drugima mnogo točnije i savjesnije obavljati ako se stalno podsjećamo da su oni smrtni i da s njihovom smrću biva ukinuta svaka veza s njima, da su oni tada za strast naše ljubavi isto tako nedostižni kao i za našu mržnju, našu nisku nastrojenost.

Ono nisko, odgovori Clara, možda ne može djelovati na više, ali utoliko sigurnije može više djelovati na niže pa pomisao o djelovanju preko ne bi bila tako neskladna.

Naime, nastavio je svećenik, oba se nalaze u istome svijetu, kao što u sadašnjem životu naš duh i tijelo pripadaju jednome svijetu. Umrli je, međutim, sasvim mrtav za ovaj osjetilni svijet, i ne može izvoditi učinke u području za koje ima tako malo oruđa kao i osjetljivosti.

Vaš govor, rekao sam mu, podsjeća me na ono što naši filozofirajući bogoslovi danas izjavljuju o čudu: da je ono izvanredan učinak Božji u osjetilni svijet, a da pri tom ne pomišljaju koliko je mnogo od tog osjetilnoga svijeta samo posve neosjetilno.

Ipak, odgovori on, moramo poštivati stare granice. Samo sa žaljenjem mogao bi uman čovjek gledati kako one bivaju pomicanе tako da sve bez razlike teče jedno u drugo i tada uskoro ne bismo bili kod kuće zapravo niti u jednom niti u drugoga svijetu.

Ali Vi sami priznajte, reče Clara, da u nama živi barem još i drugo, a ne samo osjetilno biće, duh. Morat ćete, dakle, prihvatiti i da smo mi njime zaista u vezi s

onim svijetom i da odsječenost osjetilnoga od duhovnoga, ako i postoji, nije dokaz protiv moguće veze duhovnog u nama sa silama drugog svijeta.

Prihvaćam, odgovori on, ako bi se naš duh zaista mogao uzdići do čiste duhovnosti, to znači ako ne bi svojom vezanošću s materijom bio sasvim odvojen od čistoće onoga svijeta za koji je određen da se uzdigne tek nakon odrješenja te veze.

Kod tako potpune odvojenosti, odgovorio sam, morali biste odbaciti i svaki pojam o onom višem svijetu.

Tako je to uistinu, odgovori on, svaki pojam koji bismo htjeli izgraditi jest razum ili um. Imamo u sebi jednu jedinu otvorenu točku kroz koju prosijava nebo. To je naše srce ili, ispravnije govoreći, naša savjest. Nalazimo u njoj zakon i određenje koje ne može biti od ovoga svijeta, s kojim je ona obično u sporu, i tako nam služi kao zalog za viši svijet i onoga koji ju je naučio slijediti uzdiže do utješne pomisli o besmrtnosti.

I ni za što više? – odvratila Clara. Ova riječ besmrtnost meni je previše slaba za moj osjećaj. Što trebaju vrućoj čežnji hladne riječi i samo niječni pojmovi? Jesmo li u ovom životu zadovoljni s pukim, golim opstankom? Namiruje li nas priroda takvim općenitostima?

Vjera je jednostavna riječ, odgovori on, kao dužnost iz koje ona dolazi.

Vi dajete prednost stavu da se sva viša sigurnost zasniva na srcu, a ipak ne dajete srcu ništa. Ne možemo dugogodišnjega prijatelja, kojega je njegova dužnost odvela daleko od nas, gledati kako se udaljuje, a da ga u mislima ne slijedimo u ona daleka područja, a da sebi živo ne predočujemo njegovu okolinu i njegov položaj, bez želje da

znamo kako je tamo svoje životne navike izmijenio ili zadržao.

Drugo je, rekao je on, rastanak u ovom životu, a drugo opet prijelaz u svijet koji s ovim svijetom nema ništa zajedničko.

Meni to izgleda drukčije, rekoh. Suprotnosti su sebi upravo najbliže. Pustinje, planine, široke zemlje i mora mogu nas rastaviti od prijatelja u ovom životu; udaljenost drugoga života od ovoga života nije veća nego udaljenost noći od dana ili obrnuto. Jedna usrdna misao, povezana s potpunim otklanjanjem svega izvanjskoga, prebacuje nas u onaj drugi svijet, koji je možda upravo skriveniji ako nam je bliži.

Ne opovrgavam to, odgovori on; onaj duhovni svijet može u nama sinuti, ali mi u njemu ne nestajemo; naš pogled ostaje uvijek ograničen na našu nutrinu i ne može slijediti sudbinu preminulih prijatelja, u čemu ja, osim toga, vidim neku vrstu sebične ljubavi.

Kako to? – upita Clara.

Mi sebi i u ovom životu tako lako uobrazimo da su prijatelji, životni pratioci **naši**, a oni su samo Božji, slobodna bića, nikome na službu doli Jednom. Posjedujemo ih samo kao dar. Na to nas podsjeća makar smrt, ako ne i drugo. No, čini se mudrim i u životu se podsjetiti da ništa ne možemo zvati našim u pravom smislu, da zavjet siromaštva, odricanja, posebno poslušnost spram više, skrivene volje, jest zavjet koji bi trebao primiti svaki čovjek. I premda tada u uporabi svih dobara, posebno pak njih najplemenitijih što nam pružaju ljubav i prijateljstvo, bivamo oprezniji kad se sjetimo da bismo bivstvo duše, koju rado privlačimo sebi svim snagama našeg duha i

srca, htjeli učiniti nama sasvim vlastitima, da bismo, kad bi bilo moguće, htjeli je stopiti s našim opstankom, a da je ta duša samo u Božjoj ruci, kojoj je moramo prepustiti prije ili kasnije. Da, dođe trenutak kad ona više ne pripada nama, kad opet pripada cjelini, vraća se u svoju izvornu slobodu i prema Božjoj volji možda započinje novi tijek, koji se s našim više ne susreće i služi za postizanje sasvim drugih nakana time što djeluje na razvitak naše unutrašnjosti, za oplemenjivanje naše biti.

Vi, dakle, ne vjerujete, reče Clara, da u prijateljstvu i ljubavi leži nešto po svojoj naravi vječito, i da vezu koju je Bog spojio, niti smrt niti Bog sam ne može razriješiti. Tisuće odnosa mogu s ovim životom biti raskidani; oni nisu našu unutrašnjost možda nikada drukčije dodirnuti nego kao neprijateljski ili pak ometajući, ali savez istinski božanske ljubavi nerazrješiv je kao bivstvo duše u kojem je ona zasnovana, vječno kao izriječak Božji. Kad bi mi bila darovana djeca i opet sva djeca uzeta, ne bih nikada mogla držati slučajem ili prolaznim udesom da sam majka tih duša; osjećala bih, da, znala bih da ona pripadaju vječno meni, ja njima, i da ona meni ne mogu biti uzeta, ni ja njima ne mogu biti uzeta nikakvom silom na zemlji, pa čak i na nebu.

To je sigurno, odgovori on, istinski majčinski osjećaj. Ali niti ovdje ne čini prirodni odnos po sebi vječiti osjećaj, nego obrnuto osjećaj čini tek odnos vječnim; jer zašto bi inače bilo toliko neprirodnih majki? To nam pokazuje da nema ništa istinski vječnog osim vjere. I tako ne možemo promatrati bez pobožnosti one prirodne odnose koji nastaju bez našeg sudjelovanja, koje spaja nevidljiva neka ruka, koji imaju za sebe božansko osnaženje.

Ne vjerujete li, možda, prekinu ga Clara, da su i drugi viši odnosi, ljubav i prijateljstvo, božanske naravi, da tiha, nesvjesna, ali utoliko moćnija nužnost dušu privlači k duši?

Ne niječem, reče on, upravljanje takve prirodne sile premda je odmah ne razumijem, ali nakon što je čovjek došao u taj sukob i protuslovlje s prirodom – što također slabo razumijem – nakon što se u ljudskoj prirodi učvrstila tako duboka iskvarenost da čovjek ne može čisto crpsti niti iz jednog niti iz drugoga životnog izvora te da ga je gotovo jednako opasno upućivati na slobodu kao i na nužnost – nakon te zabludjelosti priznajem da sam u krajnjoj sumnji što se tiče odnosa u kojem slobodna volja ima samo neki udio, i ne odvažujem se rado u taj labirint. Puštam toplini svakog lijepog srca da se raduje pravednosti, samo čuvajmo se toga da nadahnuća našeg osjećaja, pronalaskе naše čežnje poželimo preoblikovati u opće istine; tada više ne bi bilo granice. Mračna, pusta ćud ima jednako pravo kao vedra i sređena, a znamo kakve su nemani iz tog nagona potekle te se ostvarili stvorenja neuredne čežnje ili divlje uobrazilje.

Liječnik, kojemu ovaj razgovor već dugo nije bio po volji, ovdje je upao i rekao: Vi imate pravo, samo najurednije duše trebale bi se baviti pitanjem o budućem životu, samo vedre naravi približiti se onim područjima vječne radosti i mira. Neka se ne posveti ovom istraživanju nitko tko nije u sadašnjoj prirodi zadobio čvrsti i neizgubiv temelj na kojem izvodi svoje misli. Samo onaj tko razumije sadašnji život smio bi govoriti o smrti i budućem životu. Treba odbaciti svako prelijetanje našega sadašnjega stanja, svako znanje koje nije čisti razvitak iz

sadašnjega, zbiljskoga, i želi nešto anticipirati, a u čemu ga ne vodi naravni hod duha. Treba to odbaciti jer to vodi do zanesenjaštva i zablude.

Na taj način, rekao je svećenik, odbacit ćete doista, kao i ja, svako znanje o budućim stvarima; jer tko bi mogao reći da je razumio život?

Ne znam, odgovorio je liječnik, može li to itko reći, ali toliko znam da to ne držim apsolutno nemogućim. Ipak to ne smijemo tražiti previsoko, ne smijemo unaprijed odrezati korijen, koji iz tla u sebe uvlači snagu, život i sok, i onda može tjerati svoje cvjetove sve do neba, ne smijemo uopće napustiti misao da se želi pojmiti život iz nečeg višega i drugoga, umjesto da ga se razumije iz njega samoga. Moja je deviza: ne odozgo na niže, nego odozdo na gore. Ona je, kako vjerujem, sasvim primjerna poniznosti koja nam se dolikuje s tako mnogo strana. Ipak, dodao je, vidim da sunce već zalazi za brda i bojim se za našu prijateljicu zbog jesenjeg večernjeg zraka; zato, dakle, krenimo.

Clara se rastala jednim pogledom od udaljenih brda, i nakon što smo uzeli moje kćeri u gradu, krenuli smo opet prema brdu, prema našoj dolini. Sjedili smo nijemo i šutke jedno pored drugoga, Clara tiho i zadubljena u sebe, dok konačno liječnik nije poveo razgovor o samostanskom životu: kako dolazi do toga da mnogi običavaju misliti da je u samostanskom životu tako puno ugodnoga i lijepoga? Je li to zato što svatko rado pod monaškim habitom naslućuje ideal mirnoga, jasnoga, sa sobom samim sasvim u ravnoteži došavšeg čovjeka, ideal koji bi svatko rado htio ostvariti u sebi, ali ga ipak ne ostvaruje? Jer izvanjski motivi, dobar život, bezbrižnost tog staleža i tome slično, može ipak djelovati samo na jednostavni puk.

Mene, rekla je Terezija, mogao bi oduševiti samo lijep položaj samostana, brda na kojima su tako često izgrađeni, plodne doline kojima su okruženi.

Nije li tako, rekao sam, da svatko ima tamni osjećaj da neposjedovanje ničega pripada blaženstvu, jer svaki posjed uzrokuje brige i poslove, i da, jer ipak su siromaštvo i odricanje krute i bolne stvari, samostanski život mora izgledati kao istinski ideal, jer tu svatko može dobro i ugodno živjeti bez da posjeduje.

Meni se čini, reče Clara, da sve nepromjenljivo u nama izaziva izvjesno strahopoštovanje, kao što ništa ne umanjuje naše štovanje onoga što je suprotno tome. Čovjek kojega vidim u običnim životnim okolnostima, ostaje za mene uvijek kolebljivo neizvjesno biće. Tko zna neće li onaj kojega sada vidim da postupa velikodušno i istinito, u slijedu života, pritisnut moćnim okolnostima, djelovati malodušno i protiv svoga srca; neće li isti onaj koji danas izgleda jasan, slobodan i čist, prije ili kasnije žestokom strašću biti okovan, pomračen i potamnjen, rastrgan. Čovjek koji preuzima jednu odluku za čitav svoj život, i uzima je da priziva Boga i svijet za svjedoke, i pod uvjetima koji odluci utiskuju pečat nerazrješivosti, takav čovjek uvijek će u meni buditi štovanje ako ga sebi predstavljam kao pojedinca koji djeluje slobodno i promišljeno. Zašto se inače običava reći da nitko nije blažen prije svoje smrti, izuzevši, moglo bi se reći, onoga koji još živ umre – a što li je ovaj svečani zavjet odricanja i napuštanja svijeta drugo negoli smrt kraj živoga tijela?

Čudi me, rekao sam, da nitko od nas nije spomenuo koristan učinak koji može imati bezbrižna samoća na umjetnosti i znanosti.

Mogla bi imati, odgovori liječnik, ali već dugo više ga nema; morali bismo djela učenosti i pukog sakupljačkog mara navesti kao dokaz za to.

Pa ipak, odgovorio sam, umjetnosti i učenost ne bi pretrpjeli malu štetu kada bi nestali svi ti bogati samostani s svojim raskošnim zdanjima, njihove ugledne zbirke knjiga, njihove crkve s mnogim oltarskim slikama, zidnim slikarstvom, vještim rezbarstvom.

Da, rekla je Terezija, i čitav kraj time bi opustio. Ne znam ništa ljepšega, nego istaknuto raskošno zdanje s kulama i kupolama usred bogate prirode, okruženo zanjihanim poljima žita, u daljini voda, šuma, obronci vinograda i posvuda sve oživljeno marljivim ljudima. Najljepši grad nema na mene takav učinak, on potiskuje prirodu, nju se obično opet nalazi tek u priličnoj udaljenosti od grada. Ali jednostavnost, nesputano obilje ladanjskoga kraja pomiješano s raskošnim i velikim, to se istinski doimlje.

Tu bismo morali, moja Terezijo, rekao sam, dopustiti da isto vrijedi i za dvorce i lijepe ljetnikovce plemenitaša.

Ah ne, odgovori ona, ja volim prije svega ono postojano, gdje vidim zajedničko držanje, ostajanje zajedno. Dobra idu i u naše vrijeme iz ruke u ruku, jedna obitelj izumire, plemstvo se povlači u gradove, a izlazi van samo zato da bi kontrastom svojih običaja, bučnošću svojih zabava vrijeđalo tišinu i dražest ovih lijepih dolina.

Imaš pravo, odvratio sam, moje dijete, ali ne zaboravi da tvoje gledište o tome ne može vrijediti općenito, ponajmanje u divlje vrijeme kojemu idemo ususret. Od svih značenja koja su samostani imali, zadržali su možda samo likovno značenje. Ali lakše i ugodnije bilo bi ih potpuno ukinuti nego vratiti ih natrag izvornom smislu na način

primjeren našem vremenu. Često, kad bih vidio takav tihi samostan kako leži u dolini, mislio bih u sebi: kad je kucnuo čas svim ovim spomenicima jednog starog vremena, ne bi li neki od naših knezova mogao pomisliti da održi jedan ili dva od tih azila, da dobra i običaje ostavi zajedno i napravi neku opremu za umjetnosti i znanosti. Ta ipak nema nijednog istinskijega duhovnika od onoga koji doista živi u duhu, dakle, istinskog znanstvenika i umjetnika. Puko vježbanje pobožnosti napravljeno životnim sažimanjem, a ne skopčano sa živim, djelatnim znanstvenim istraživanjem, vodi u prazninu i napokon do onog mehanizma bez srca i duše, koji je samo samostanski život učinio prezrivo u vremena kao što je naše. U onim stoljećima slabo raširenih znanja, kad su redovnici bili jedini depozitori znanosti i znanja, bili su oni i pravi duhovnici; nakon što im je ostali svijet tako moćno prerastao preko glave, oni su sve to prestali biti. Znanosti imaju istu krajnju svrhu s religijom; njihova najljepša vremena bila su i jesu ondje gdje stoje s njom u skladu. Postoje pak zemlje gdje su s nastupom vjerske promjene samostani pretvoreni u škole; ali to nisam mislio.

A što onda? – upita liječnik.

To sam mislio ovako: tu na ovom obronku trebala bi biti ispjevana sljedeća velika njemačka pjesma, ovdje, u ovoj dolini trebala bi se okupiti jedna platonička akademija, kao ona u Cosentini, ljudi svake umjetnosti i znanosti trebali bi ovdje složno i oslobođeni brige živjeti istinski duhovni život; ne bi trebali biti zatvoreni u gradove daleko od prirode i u tijesnim odnosima društva. Jer njemački duh ljubi samoću kao što voli slobodu; sve konvencionalno njega deprimira. Nije on krotki znan-

stvenik ili pjesnik koji se daje privući od takozvanoga društva te iz njihovih ruku i s njihovih usana uzima hvalu i odobravanje, hranu taštine kao fizičku potrebu. Voli on kroz šumu, brda i doline slobodno lutati hranjen samo na grudima prirode. Nije on obična rijeka koja ukročena struji samo propisanim obalama i zemljama, nego je on unutarinja vlaga zemlje kojoj potajne hodnike nitko ne istražuje, a koja ipak prodire u sve i gdje to hoće sve oživljuje i jasno i slobodno izlazi na površinu, nezabrinuta za to hoće li naići netko tko bi se njome osvježio, ali jačajući i krijepeći onoga koji se ne pribojava osamljenih puteva, stijenja i udaljenih dolina. Šteta da sam, kada sam cjelinu toga u sebi potpuno izgradio, morao sam sebi reći da će sve to ostati samo ugodan san jer se čini da je Nijemac jednom određen da nikada ne bude tretiran prema svojoj svojstvenosti. On si mora dati nametnuti tuđe norme jer one koje bi se mogle promijeniti tako rijetko imaju srca da budu svojstveno nazočne u njezinim ustanovama – jer što bi rekao susjed kad bi se htjelo s Nijemcima postupati kao s Nijemcima!

Tako bismo mogli, reče liječnik, veseliti se opet našem sretnom položaju u kojem, a da nismo odvojeni od svijeta, proživljavamo naše dane ipak u stalnom suodnošenju s prirodom. Vidio sam najljepše samostane svijeta; često na primjer u Monte Casinu, u šumi Camaldoli, u lijepim samostanima na Majni i Rajni zahvatila me je čežnja za kontemplativnim životom koji tamo protječe u vječitoj tišini. Ali uvijek sam se odanle vraćao kad sam primijetio kako daleko čitav ustroj života odvodi od prirode, da tu post, da gađenje nad prirodom biva posljedica samomučenja koje jedan strogi zakon nameće obvezanima. Od

svih mogućih redova želim da samo jedan bude održan, sačuvan, koji mi se čini da ima neku nužnost za ljudsko društvo. To je kartuzijanski red.

Koliki su mnogi nastavili svoj život pod pravilom tog reda, život koji bi im inače posvuda bio neizdrživ. On je jedino utočište zaista nesretnih, onih koje je nagli čin, koje je mladenačka odvažnost ili koje su društveni odnosi otrgli ili onih koji imaju okajati zabludu, posljedice koje su strašne i ne daju se više popraviti. Svijet i pogon koji svakoga zahvaća, koji se od njega ne odvaja, sudioništvo samo koje pobuđuje njihovu sudbinu, slomili bi njihovo srce; život sam bio bi im na sramotu kad ih ne bi uzeo već ovdje jedan kraj tišine i sklonjenosti, sličan onome u koji ulazimo nakon smrti, gdje se bol nad onim neopozivim razrješava u sjetu i općenitu spoznaju da takav život za onoga koji ga je jednom prevladao nema više ništa poželjnoga, a prije svega žalostan je usud smrtnoga čovjeka. Nigdje nisam stekao zanimljivija poznanstva, osim u kartuzijanskim samostanima, osobito u Francuskoj; nigdje nisam ljudski život i njegove mnogostruke zaplete tako naučio progledavati. Kakvo utočište, osim groba, ostaje nesretnome koji je neskrivljenom krivicom proigrao svoju životnu sreću, ako mu ovo dobrohotno društvo ne bi otvorilo svoje ruke, koje pod prividom krajnje krutosti goji čovjeku najprijateljskiju namjeru, gdje život teče tako reći bezvremeno i tihi opstanak bilja, jedino u čemu njihovi članovi sudjeluju, njima stavlja pred oči postojanu sliku opuštenosti i odvojenosti. I za svoju umjetnost naučio sam mnogo od članova ovog reda, koji su dugim promatranjem, posebno biljaka, naučili poznavati njihove čudesne odnose spram ljudi.

Istina je, rekao sam, često sam se čudio tome kako su oni mnogo djelovali s nedjelatnim i neznatnim stvarima, koje spram opasnosti okolnosti, čini se, ne stoje ni u kakvu odnosu. – I koje upravo zato, dodao je on, nisam smio primijeniti u velikom gradu, gdje su ljudi najviše upoznati s najopasnijim sredstvima i nemaju vjeru u one jednostavne stvari.

Zato ste, dakle, reče Clara, dali prednost boravku u malom provincijskom gradiću pred nekim velikim gradom.

Ne samo zato, odgovori on. Prirodnoznanstveniku je mjesto na zemlji. Ja sam od fizike seljaka više naučio nego u predavaonicama znanstvenika. Promatranje ostaje ono najveće. Koliko mnogo mogućnosti za promatranje daje jedan jedini dugi ljetni dan, kojem kraj kao da se ne može dogledati, od ranog jutra pa do potpune tišine noći, proboravljen u slobodnom prostoru. Ja sam tu o najopćenitijim učincima prirode, o svjetlu, zvuku, igri vode na zemlji i u oblacima, o dolasku i prolasku prirodnih sila, o životu životinja, a posebno o biljkama, obavio promatranja koja mi niti jedan znanstvenik ne bi mogao posredovati. Tko život prirode ne vidi postojano u velikom i u cjelini, tko ne nauči njezin jezik u pojedinačnom i malom, taj ne zna kolika je istina da je ljudsko tijelo jedna mala priroda u velikoj, koja ima nevjerojatno mnogo analogija i sveza s njom, a na koje nijedan čovjek ne bi pomišljao ako nas promatranje i uporaba ne bi o tome podučili.

Često me podilazi jeza, reče ovdje Clara, i pri pomisli da sve ima vezu s čovjekom. Da, kad u toj jezi prirode jedna druga moć ne bi u meni držala ravnotežu, morala bih nestati u misli na tu vječitu noć i bijeg svjetla, na to

bivstvo koje se vječno hrva i nikada nije postojano. Samo misao Božja čini ga opet svijetlim i smirujućim u našoj unutrašnjosti.

U tom trenutku osvijetlila su se kola svjetlom iz obližnje kuće, nedaleko od njezina stana, i kola su ubrzo stala. S Clarom je pošla gore i Terezija, mi ostali krenuli smo svaki svojim putem kući.

Od njezina povratka na našoj smo prijateljici primijetili živu i gotovo stalnu želju da se bavi predmetima onoga drugoga svijeta. Događaji vremena koji su dali naslućivati još mračniju budućnost, povezani s posebnom boli koja ju je pogodila, u lijepoj su duši uništili sabranost koju smo inače na njoj opažali. Bol za prošlim pretvorila se u neizrecivu čežnju za budućim. Ujedno je ležalo nešto silovito u njezinu nastojanju da nadiđe prirodu i stvarnost. Pojmovi o skrivenim prirodnim silama koje je ona upijala već rano u očevoj kući, zatim druženje s Albertom, kojega je strastvena ljubav prema izvjesnim prirodnim operacijama povezivala s liječnikom, i, kao što sam uvijek naslućivao, već su je od ranije vezali i mogli su je ispuniti osjećajem bezimeno strašnoga u prirodi, koje je ona osjećala s jezivim užitkom, čas možda privučena, čas opet odbijena. Nismo mogli previdjeti opasnost toga stanja i već idućega dana dogovorili smo se da ublažimo njezine misli, a da pri tom ne stanemo silovito na put njezinoj sadašnjoj sklonosti.

Kako ravnodušno, rekao sam između ostalog, često postupamo sa spoznajom, kao da bi u nama mogao ležati bilo koji pojam koji ne bi na nas djelovao, koji ne bi imao posljedica na naš život. Kako je mnogima neka spoznaja, kojoj protuslovi njihovo čudoredno stanje, postala otro-

vom koji ih, mučnim poticanjem mase nečistoga koja u njima leži, dovodi do bijesa i do strašnih eksplozija. Kako sam mnoge vidio da venu u težnji za spoznajom kojoj nisu bili dorasli. Možda zahtijeva svaka priroda i navlastito temperirani uvid, pri kojem se jedino ona može dobro osjećati.

Ja vjerujem, rekao je liječnik, da je naša prijateljica zahvaćena jednim takvim procesom kod kojega je važno da se krizu blagotvorno podrži i dovede je ljekovitom cilju. Njezinim dosadašnjim pojmovima zadalo je ono što se dogodilo siloviti udarac; mnogo toga u njoj nesvjesno drijemajućega probuđeno je; dosadašnji pogled više ne zadovoljava u najunutarnijem pokrenutu dušu; ona se neće smiriti sve dok ne stvori sebi neki novi svijet primjeren veličini njezinih osjećaja. Samovoljno se tu ništa ne može zaustaviti i u snagu njezine prirode može se imati neko povjerenje.

Tako smo, dakle, sebi predočili njezino stanje. Jedan dokaz ranije zaokupljenosti mislima o smrti i budućnosti, ujedno pak mirnog raspoloženja i nepomućene vedrine pred njima, našao se poslije njezine smrti među njezinim papirima, jedan list napisan djevičanskom nježnom rukom, nažalost jedino što je od nje ostalo.

Više od toga nije bilo nazočno. Kad smo je u iduće dane lijepoga kasnoga ljeta pozvali na jednu šetnju u široko i slobodno prostranstvo, inzistirala je da krenemo putem koji je nekom vrstom uske udoline između dva brežuljka vodio do točke odakle su vodila samo još dva odvojena puteljka, jedan prema oba brežuljka, drugi pak prema onom vrhu.

Dok smo bili na putu, reče ona:

Ovdje u povjerljivoj udolini meni je bolje. Njoj nije mogla jesen mnogo toga oteti. Ona drži sunčanu toplinu više zajedno, i mogla bi nas uvjeriti da još traju dobra vremena. Ovdje raste i mirisni timijan, koji jača pamćenje; na livadi njiše se već dugo mrazova sestrice i svojim slabim plavetnilom upućuje na blijedu boju sjećanja, u čemu se na kraju sve gubi. Ona se drži otrovnom biljkom. Posvuda se nazire kraj i što je priroda imala na početku, mora se zacijelo pokazati u njezinu krilu. Ona sama, čini se, ima u sebi tajno razorni otrov; ali zašto ga podjeljuje svojoj djeci, da i ona budu od njega razorena.

Vaša žalopjeka, čini mi se nepravедna, reče na to liječnik. Ona sama, prema Vašem mišljenju, trpi od skrivenog otrova, koji bi htjela prevladati ili izbaciti, ali to ne može. Ne žaluje li ona zajedno s nama? Mi se možemo žaliti, ali ona trpi nijemo i može s nama govoriti samo znakovima i gestama. Kakva tiha sjeta leži u mnogom cvijeću, u jutarnjoj rosi, izbljedjelim bojama navečer. U nekim pojavama pokazuje se ona strahovitom, ali uvijek samo prolazno. Uskoro se sve vraća u uobičajene granice i u svom običnom životu pojavljuje se uvijek kao savijena snaga koja biva nama dirljivom kroz ljepotu koju u tom stanju proizvodi.

Istina je, reče ona na to. Ja, na primjer, ne znam kakva slatka bol leži za mene u mirisu izvjesnih cvjetova pa također uvijek moram pomišljati na jednako trpljenje u cvijeću kao uzroku mirisa.

I meni, rekao sam, čini se da čitavo biće prirode svjedoči da ona tom stanju nije dragovoljno podčinjena i da čezne da bude oslobođena od raspadljivosti. Upravo

to da ništa ne traje, ova unutarnja nužnost po kojoj na kraju sve biva razoreno, i koja je utoliko okrutnija što je tiša, upravo to je ono tjeskobno u prirodi. Odakle taj općeniti, nikad ne prestajući zakon smrti? Filozofi mogu zacijelo reći: smrti nema, ništa ne propada po sebi; oni pretpostavljaju jedno samovoljno objašnjenje smrti i prolaznosti. Ono, međutim, što mi drugi ljudi tako zovemo, ostaje ipak tu, daje se riječima baš tako malo ukloniti kao i na taj način objasniti.

To je, reče liječnik, uvijek loša ispomoć. Ali ta strašna realnost smrti ne opravdava nipošto čovjeka da za to optuži prirodu. Prije neka se žali na sama sebe!

Kakva pomisao! – reče na to Clara.

To je pomisao, odgovori on, koju ću Vam, nadam se, učiniti jasnom ako mi samo odgovorite na neka pitanja.

Vrlo rado, odgovori ona.

No, onda upita on, što mislite o čistom pojmu prirode? Bez sumnje, to je bivstveno proizvođača snaga?

Svakako, reče ona.

Snaga, dakle, koja po svojoj biti ide samo na proizvođenje.

Naravno, odgovori ona.

Koja, dakle, po samoj sebi ne može nikada ići na razaranje?

Zašto ne? – upita ona. Jer čini se da ona ista sila koja proizvodi jest ujedno sila koja razara.

Pitao sam, odgovori on na to, je li to ona sila koja **sama od sebe** razara, a držim da to nije nemoguće. Ona će, naprotiv, ako je nesputana i slobodna, uvijek zadovoljavati čisti užitak proizvođenja. Ako naiđe na tvar koja joj se odupire, koju samo u izvjesnoj točki može obli-

kovati, koja bi ograničavala užitak proizvođenja, nju će ostaviti ili čak namjerno razoriti, da bi užitak proizvođenja imala trajno, ako bi i znala da se novim stvaranjem dolazi na istu točku.

Tako se može misliti, reče ona na to.

No, dakle, nastavi on, razlog zbog kojeg proizvođača sila postaje razornom i razlog razaranja ne leži u njoj samoj, proizvođačoj, nego u nečem tuđem, što je u nju ušlo kao sputavanje ili ograničenje.

Naravno, odgovori ona.

Dakle, priroda po sebi, reče on, nevinna je s obzirom na razaranja?

Tako izgleda, naravno, reče ona na to.

No, dakle, reče on, zar bi trebao Bog ikada za sebe i za svoju prirodu biti začetnik smrti i ne vrijedi li za njega u mnogo višem smislu nego za prirodu da on svoj užitak ima u stvaranju, ne pak u uništenju, u izgradnji, a ne u rušenju?

Zacijelo, reče ona.

Osim Boga i prirode, što još preostaje? – pita on nadalje.

Vidim dobro kamo Vi smjerate, reče ona; ono što stoji između Boga i prirode jest čovjek. Ali Vi znate da me takva dokazivanja ne mogu smiriti. Što nisam vidjela kako nastaje tu pred mojim očima, to za mene nema nikakva smisla.

No, samo naprijed, reče on, nastaviti ću na pripovjedački način nakon što uputim samo još dva pitanja. Prirodi nasuprot stavljamo duhovni svijet?

Ona potvrdi.

I na čovjeka možemo gledati kao na obratnicu dvaju svjetova?

I to je tako, složi se ona.

Ne bismo li trebali uzeti, nastavi on dalje, da je određenje Božje bilo da se ta priroda uzdigne do čovjeka, najprije da bi u njemu našla točku sjedinjenja obaju svjetova i da bi se potom kroz čovjeka trebao događati prijelaz jednoga svijeta u drugi svijet, da raslinje vanjskoga svijeta bez prekida raste dalje u nutarnji ili duhovni svijet? Jer događa se, doduše, također jedan prijelaz ako sve ili barem čovjek kad umre prelazi u duhovni svijet. Ali taj prijelaz događa se samo posredno, kroz smrt i kroz potpuni prekid s prirodom, tako da se niti ovaj niti onaj život ne može zvati cijelim, nego je svaki samo jedna strana cjeline ili nepodijeljenosti. Tada ne bi, prema mojem mišljenju, bilo smrti. Čovjek bi već ovde živio i duhovni i ujedno tjelesni život; čitava priroda uzdigla bi se u njemu i s njime na nebo ili prema neprolaznom vječitom životu. Bog nije htio mrtvi i nužni, nego slobodni i živi savez (vanjskoga i unutarjnega svijeta) i riječ ove sveze nosio je čovjek u svome srcu i na svojim usnama. O slobodi čovjeka ovisi, dakle, uzdignuće čitave prirode. Stalo je do toga hoće li zaboraviti što je bilo iza njega i posegnuti za onim što je bilo pred njim. No čovjek (kako se to dogodilo i zašto je Bog to dopustio ovdje ne pitam) dovoljno je poželio, čeznuo je natrag za tim vanjskim svijetom i izgubio je time nebeski svijet ako nije zaustavio svoj vlastiti napredak nego napredak čitave prirode. Tko je ikada vidio očima kakve strašne posljedice na ljudsko tijelo ima jedan sputani razvoj koji priroda sa žestinom traži, kao što nepogrešivo uzrokuje smrt kroz nevješti zahvat zadržana ili kroz već nazočnu slabost nastala kriza u bolesti, kad neposredno opadaju sile u smrtnoj slabosti, taj će si

moći stvoriti približan pojam o razornim učincima koje je na čitavu prirodu moralo imati čovjekovo iznenadno kočenja njezine evolucije. Sile koje su potpuno i moćno stupile naprijed, spremne da se uzdignu u jedan viši svijet i postignu svoju točku preobraženja, udarile su natrag u sadašnji svijet i ugušile su tako unutarnji životni nagon, koji, naravno još uvijek djeluje kao zapretana vatra, ali, jer je pravo uzdignuće nemoguće, kao vatra muke i straha koji na sve strane traži za sebe izlaz. Svaka stuba koja vodi gore ljubazna je, ali strašna je ako je potisnuta padom. Ne najavljuje li sve jedan potonuli život? Jesu li brda tako izrasla kako sada stoje, je li tlo koje nas nosi nastalo uzdignućem ili padanjem unatrag?

I k tome, ovdje još nije vladao čvrsti, stalni poredak, nego je nakon jednom zakočenog razvitka i njegove zakonitosti prodro u njega i slučaj. Ili, tko bi vjerovao da su rijeke koje tako otvoreno posvuda djeluju, kojima su ove doline prošarane i koje su tako mnogo vodenih stvorenja ostavile za sobom, tko bi vjerovao da je sve to učinjeno prema jednom unutarnjem zakonu; tko želi prihvatiti da je jedna božanska ruka položila teške mase stijena na klizavo tlo da bi one kasnije skliznule u mirne doline posijane ljudskim stanovima, da bi u strahovitoj ruševini radosni putnik bio pokopan usred brda. O, nisu oni preostaci prastare ljudske krasote, zbog čega znatiželjnik traži perzijsku pustinju ili samotničko mjesto u Indiji, to su prave ruine; čitava zemlja jedna je velika ruina, gdje životinje kao utvare, ljudi kao duhovi borave i gdje mnoge skrivene snage i blaga bivaju čvrsto držani kao nevidljivom moći, kao kletvom nekog čarobnjaka. I te zaključane snage htjeli bismo optužiti, umjesto da mislimo kako da ih ponajprije u sebi oslobodimo?

Doduše, čovjek na svoj način nije manje začaran i izmijenjen. Zato je nebo od vremena do vremena poslalo viša bića koja čudesnim napjevima i čarobnim riječima kletvu u njegovoj nutrini odrješuju i svraćaju mu pogled onamo gdje mu se pokazuje duhovni svijet. Većina je pak zarobljena vanjskim pogledom i misli da se u njemu mora snaći. Kao što se seljaci šuljaju oko starog, razorenog ili začaranog dvorca s rašljama u rukama ili u podzemne zatrpane odaje svijetle svojom lampicom te polažu poluge i kopaju motikom ne bi li našli zlato ili ma što drugo dragocjeno, tako ide čovjek obilazeći neke od njezinih skrivenih komora i naziva to istraživanjem prirode; ali blaga nisu samo pokrivena prašinom, ona su u ruševinama i kamenjem sama zatvorena jednom kletvom, koju može riješiti samo jedna druga čarobna riječ.

Tako razgovarajući, došli smo do točke gdje je put prestajao. Clara je, čini se, bila umorna i sjela je na kamenu klupu u pozadini, koju je načinio jedan vješti kamenorezac iz obližnjeg Brüchena. Sunce nam je dosada bilo za leđima, sada kad smo se okrenuli, stajalo je ono već po strani otvora, pri čemu je jedna strana stajala u sjeni, a oštro osvijetljena druga strana pojačavala je čudesni utisak nepravilne mase kamenja, iz kojega je izraslo gusto grmlje u jesenjim bojama svojih crvenih listova. Od stabala jabuka, koja su se poput neke šume protezala od klupe pa strminom sve do vrha, podiglo je kretanje vjetra tu i tamo uveli list i položilo ga Clari blago u krilo ili na njezinu kosu. Ona se, čini se, nije na to obazirala; meni je pak palo na pamet kako je sasvim drukčije u proljeće prošle godine ona sjedila pod tim stablima, koja su je zasipala svojim cvjetovima.

Liječnik, koji se bio penjao uz brdo da bi ubrao šumskoga voća, koje je postajalo slatko samo u hladnoći i mrazu jesenjih noći, u međuvremenu se vratio. Clara se okrenu k njemu i reče:

Vi ste mi dali željkovano svjetlo. Takvu magičku svezu čovjeka i prirode već sam odavno slutila. Zato su oči svih stvorenja upravljene u njega, jer je sve bilo sračunato na njega. Sve se čini kao da ga nijemim uzdisajima optužuju ili se obrušavaju na njega kao na općenitog neprijatelja. S pravom su sve strelice prirode usmjerene na njega.

S pravom juriša na njega hladni, razorni vjetar sa sjevera, dok se tamo u pustinji podiže otrovni vjetar, koji guta njegovu životnu snagu. S pravom se ruše njegovi zidovi i zgrade kada zemlja uzdrhti pokretana unutra zarobljenom vatrom.

S pravom pustoši planuli požar s divljim zubom mukotrpnog rad njegove marljivosti. Snaga koja se u životinji spremala razviti, preobražava se, stjerana u unutrašnjost, u gorući bijes ili otrov i okreće se s pravom ponajprije protiv čovjeka.

Pomislimo ipak, prekidajući je, reče liječnik, na mnoge vedre i dobrotvorne sile prirode. Ona još nije zaboravila da ju je upravo čovjek trebao i dalje uzdizati i osloboditi, da i sada još u čovjeku leži talisman kojim ona treba biti iskupljena. Zato sa zahvalnošću dolazi u susret čovjeku, kad on sije sjeme u zemlju, te divlje, suho tlo čini pitomim i nagrađuje ga prebogatim obiljem. Čini mi se da je njezino bitno osjećanje za čovjeka prijateljstvo i često sućut.

Pa ipak, upadne ona, priroda tako bezosjećajno prolazi mimo scena čemera i očaja. Tu leži jedno stvorenje u iscr-

pljujućoj vrućici i hlepi za osvježenjem i spasenjem, koje bi mu mogao donijeti hladniji zrak; ali sunce nemilosrdno šalje svoje najjače zrake i zrak i zemlja zgušnjavaju ih u zagušljivi žar. Tamo neki prognanik napušta kuću i dvor, gdje ga žena s djecom oplakuje u očajanju; nebo mu šalje oluju i kišu, tuča pogađa golo tjeme prognanika.

Nesretnik, reče liječnik ovdje, opet je prekidajući, u tom će slučaju prirodu lakše naći u suglasju sa sobom, nego ako mu ona laska vedrim zrakom i milim Sunčevim pogledom. Može se on varati kao onaj koji misli da se priroda osmjehuje za njegov radosni dan. Jer u svom velikom na općenitost upravljenom hodu može ona možda samo rijetko utjecati na sudbinu i raspoloženje pojedinca. Ali možda se velike promjene koje su zahvaćale čitav narod nikad nisu događale bez istodobnih pokreta opće prirode.

Sve su povijesne knjige pune toga, i koliki su znaci na nebu, u zraku, na zemlji osvjetljavali u tim kobnim vremenima. Sve govori nama i rado bi nam bilo razumljivo. Mnogo je toga čovjeku sklono i ima očevidnu volju da mu obznani blisku budućnost ako bi je htio saslušati. Mogao bih navesti mnoge, možda nevjerojatne zamjedbe.

I previše je istina, reče ona, sve se natiskuje neprijateljski ili prijateljski oko čovjeka, sve traži samo njega i htjelo bi ga se domoći. Zato se on ne odupire čarobnom sjaju zlata niti mamljenjima svijeta, niti podražajima zemaljske ljepote. Ništa ga ne ostavlja ravnodušnim, sve ga pokreće.

Jer on je trebao sve pokretati, upadne ovdje liječnik, jer nije u sebi postao svjestan snage u svojoj nutрини, kojom bi mogao svime vladati, i od svega biti slobodan.

Tromost i mrzovolja najgori su neprijatelji čovjeka i posljedica su onog prvog pada. Tko ne posjeduje sama sebe, njega ubrzo nešto drugo uzima u posjed. Tko neće dalje ići naprijed, pada natrag. U čemu se sastoji još i sada zlo, ako ne u hodu unatrag ljudske prirode, koja umjesto da se želi uzdići u svoje pravo bivstvo, uvijek ovisi o onome i traži ostvarenje onoga što je trebalo biti samo uvjet njezine djelatnosti, tiha, nedjelatna osnova njegova života. Odakle dolazi bolest, ako ne iz mrzovolje prema razvoju, odatle da pojedina snaga ne želi napredovati s cjelinom, ne želi umrijeti za volju cjeline, nego želi samovoljno biti za sebe? Zato se ni protiv čega ne trebamo tako boriti kao protiv tog stanja. Čovjek koji se giba nije izgubljen. Djelatnome pomaže Bog i mnogo mu oprašta. Nevjerojatno je koliko mnogo stoji već u samoj djelatnosti.

Ja poznajem onu snagu nutrine, reče ovdje Clara, ustajući na put povratka, i iskusila sam da nas ona može uzdići nad sve izvanjsko; ali znam također u kakvu protuslovlju biva spletena najbolja unutrašnjost s izvanjskim svijetom.

I to je, reče liječnik, nužna posljedica onog prvog propadanja. Nakon što je ovaj svijet bio fiksiran kao izvanjski može se sve visoko i božansko iz njega uzdići kao cvijet koji se izdiže iz zemlje; ali u njemu ostaje nešto tuđega, čemu je on samo nositelj, a da ga ne može primiti u sebe sama. Vladajući zakon ide samo na održanje ove podloge; sve mu je drugo slučajno i mora tako biti.

Tako mu je, dakle, reče ona, čovjek prije svega drugoga. Najsvetija nužnost moje unutrašnjosti nije nikakav zakon za prirodu. Božanska nužnost sama uzima u njoj boju i privid slučajnosti, i što je isprva bilo slučajno, dje-

luje, jednom nazočno, neodoljivom silom strahovite nužnosti. Kada bi barem bilo moguće očuvati našu nutrinu, održati je slobodnom od toga protuslovlja? Ali upravo ovdje pokazuje on svoju najveću silu. Prisiljava nas da gubimo povjerenje prema najnježnijim osjećajima našeg srca. Mi smo bića koja ne ljube nekažnjeno; i u suprotnome mogao bi zakon naše nutrine zahtijevati radnje koje se moraju gadingi svakom ljudski osjećajućem srcu. Već u najjednostavnijem, prvom, najneotklonjivijem vidim dosta sadržaja da bi se obistinili moji osjećaji, da se ono strahovito ne samo događa i da će se događati, nego da se **mora** dogoditi.

Upravo to spoznati, reče liječnik, naša je dužnost. Ne pomaže ništa otkloniti pogled, oči stisnuti samo da se cijelo stanje ne vidi. Možemo ljudski oplakivati propast najljepšega, najdražega u svijetu, ali morali bismo svaki takav slučaj promatrati s nekom vrstom tihe radosti, jer sadrži potvrdu gledišta koje moramo imati o ovome svijetu i neposredno upućuje na drugi, viši svijet. Koliko bi bili sretniji mnogi, kolike bi uzaludne čežnje prestale; koliko bi lakše bilo život snositi i na kraju ostaviti kad bi svi oni stalno držali na pameti da je sve božansko ovdje samo pojava, ne zbiljsko, da čak najduhovniji nije slobodan, nego se pojavljuje samo pod uvjetom da je cvijet, tu i tamo plod, ali ne deblo i korijen.

To kažu, međutim, svi ili većina, reče na to Clara.

Oni to zacijelo kažu, odvrti ona, ali misle da bi moglo biti i drukčije i optužuju za to čovjeka kojemu bi stoga najradije odrezali svaku svezu s prirodom. Time se zapliću u svoje sustave i mišljenja isto toliko koliko i u svojim čudorednim učenjima. Započinju s najopćeniti-

jim i najduhovnijim i ne mogu zato dospjeti do posebnog i stvarnosti. Stide se početi sa zemljom, po stvorenju se uspinjati kao po ljestvama i izvlačiti nadosjetilne misli tek iz zemlje, vatre, vode i uzduha; zato ništa ne donose, i njihova misaona tkanja biljke su bez korijena, one ne vise ni na čemu, kao što to čini paukova mreža na žbunju ili zidu, nego plivaju kao ove nježne niti pred nama, u zraku i nasumce. A ipak misle da time jačaju čovjeka, čak da pomažu epohi, koja trpi upravo od toga što je jedan dio potonuo u blato, a drugi se vinuo u takve visine da je izgubio tlo pod nogama. Ako već u ovom svijetu želimo sve duhovno, što nam onda preostaje za budući svijet?

I meni se čini da su ljudi u prijašnja vremena imali mnogo određenije i sasvim druge pojmove o onom drukčijem životu dok su još u ovome životu stajali sa čvrstim, jedrim kostima na zemlji. Duhovno može ispravno sagledati tek onaj tko je najprije skroz naskroz spoznao njegovu suprotnost; kao što se slobodnim može zvati onaj tko poznaje nužnost i uvjete pod kojima može vladati. I za slobodu mora čovjek tek odrasti, i ona se uzdiže u ovom svijetu iz mraka nužnosti, i probija se samo u svojoj posljednjoj pojavi kao neobjašnjiva, božanska, kao bljesak vječnosti koji cijepa tamu ovoga svijeta, ali također u svom učinku odmah biva od njega progutana.

Često sam mislila, reče na to Clara, da bi pogled slobode – ne one koju se tako naziva, nego istinske, prave slobode – ljudima morao biti nepodnošljiv, a o čemu oni tako često govore i drže mnogo do toga. Zadovoljavaju se tako rado time da sve svoje radnje određuju prema razlozima ili čak načelima i prikazuju tada ovo ropstvo svoga srca kao slobodu. Jer ne znam jesam li u zabludi, ali čini

mi se da je ta vrsta slobode od svih najpodređenija. Jedna prijateljica običavala je govoriti: nebo je sloboda; ali ako je sloboda nebo, onda ona mora biti neograničena, cijela božanska sloboda.

Mislim potpuno isto, reče na to liječnik. Većina ljudi plaši se slobode, kao što se plaši magije, svega neobjašnjivoga i posebno duhovnog svijeta. Sloboda je istinska prava duhovna pojava; zato ona čovjeka obara na koljena; svijet se svija pod njom. Ali koliko malo zna se ophoditi s tom nježnom tajnom; zato vidimo da oni koje zapadne slučaj da koriste ovo Božje pravo postaju kao bijesni pa od ludila samovolje zahvaćeni nastoje sačuvati slobodu onim radnjama kojima nedostaje svaki pečat unutarnje nužnosti i koje su stoga najslučajnije.

Nužnost je nutrina slobode; zato se ne može za istinski slobodnu radnju navesti nikakav razlog; ona je takva jer je takva, ona je, jednostavno, bezuvjetna i zato nužna. Ali kao takva, sloboda nije od ovoga svijeta. Zato je oni koji se bave sa svijetom mogu rijetko obnašati ili je uopće ne mogu obnašati. Umjesto njoj moraju se odati umjetnosti; jer kod odlučne vladavine izvanjskoga mora ono najunutarnije – i to sve više, što je više unutarnje – uzimati privid izvanjskoga. Tako je htio Bog, čini se, da bi tek sve koliko je moguće postalo vanjsko, i da se unutarnji život probije i pojavi kroz najljuću borbu i najmoćniji otpor. Što više spoznajemo ograničenost ovog svijeta, to će nam svetija biti svaka pojava višega i boljega svijeta. Mi je nećemo silovito zahtijevati, ali gdje se ona sama nađe, gdje sretnemo srce koje ima nebo u sebi, dušu koja je tihi hram nebeske objave, radnju ili djelo u kojem se vanjsko i unutarnje pokazuje pomireno kroz božansku

blagost, to ćemo obuhvatiti ljubećom snagom, držati za sveto i poštivati kao znak svijeta u kojem je izvanjsko isto tako podređeno unutarnjemu, kao ovdje unutarnje vanjskomu.

O dajte nam, reče Clara, da se još jednom okrenemo prema gotovo zalazećem suncu, dajte usmjerite pogled u ta područja; jer meni je sada ono visoko, sveto duhovno carstvo bliže od prirode, svijeta i života.

Prošli smo šutke kroz vrata i pratili smo je kroz kratku ulicu do drugih vrata, sve do njezina stana.

Dani su sada brzo postajali neprijazni i nisu dopuštali šetnje u daljinu.

Promatrao sam našu prijateljicu i vidio sam da je uvijek zaokupljena jednim predmetom.

Čudesna usrdnost osjećaja, koja je mogla ići sve do zrenja, odavala se u pojedinim govorima: nedostajala joj je sposobnost da si objasni razvitak vlastitih zrenja. Poznajem blagotvorne učinke koje na nas ima točno sređena sveza vlastitih misli; duši je dobro kad ono što je unutarnje osjetila kao kroz inspiraciju ili neku vrstu božanskoga zrenja, može također i vanjski u razumu ispravno složeno ugledati kao u ogledalu. Usrdne duše plaše se takva razvitka koji im se čini kao iskorak iz sebe samih, one uvijek žele natrag u svoju vlastitu dubinu i uvijek žele uživati blaženstvo središta.

Zaključio sam da našu prijateljicu treba ponajprije djelovati nasuprot tome smjeru i da za to treba koristiti prvu prigodu. Bio sam uvjeren da ćemo, ako se na to odlučimo, kao i obično, sve naći još mnogo ljepše i čudnije nego što smo mislili da vidimo u intuiciji.

Ona mi je, međutim, sama izišla ususret svojim vlastitim zahtijevanjem.

Bilo je to u božićno večer, na koje je ona pozvala moju djecu da bi ih obradovala neočekivanim darivanjem i njima u taj dan, koliko je moguće, zamijenila izgublenu majku.

Cijelo to večer bilo je u njezinu biću nešto preobraženo i neka vrsta neopisive vedrine, koju već dugo nismo na njoj primijetili.

Nakon što je prošlo prvo veselje malenih, a starije su djevojčice sjele po strani, jedna s pjesmama koje si je odavna željela, druga s darovanom crtankom, povukla se ona u dubinu sobe i započela, nakon što smo sjeli do nje, ovako govoriti:

Pogled na ovu lijepu djecu izaziva u vama i u meni sliku majke, majke koju nisam poznavala, i daje mi najjasniju sigurnost da ona jest, da živi, da sudjeluje u našoj radosti. Osjećam uopće kao da nas ovaj dan približuje preminulima; jer nije li tako da je ovaj dan jednom zemlju ponovno povezo s nebom?

Naravno, rekao sam; zato su morali anđeli slaviti rođenje i obznaniti slavu Božju na visinama i mir na zemlji, jer ono gornje i više došlo je ponovno k nižemu i dugo potrgani lanac opet je bio spojen.

U trenucima poput ovoga, nastavi ona, mojem uvjerenju ne trebaju nikakvi razlozi; ja vidim sve kao prisutno; čini mi se kao da i mene obuhvaća već duhovni život, dok još putujem zemljom, ali kao posve drukčije biće, nošeno nekim blagim, mekanim elementom, bez potrebe, bez boli – zašto ne možemo takve trenutke zaustaviti i čvrsto držati?

Možda se, odgovorio sam na to, takav stupanj usrdnosti ne podnosi s ograničenošću sadašnjega života, određ-

nje kojega, čini se, želi da sve bude spoznato razdvojeno i po komadima. I nije li istina, dodao sam, da kad ste u takvu stanju, tada Vam izgleda cjelokupno Vaše biće kao objedinjeno u jednom žarištu, kao jedno svjetlo, jedan plamen.

Baš tako mi je pri duši, reče ona.

I kada izidete iz tog stanja, osjećate se nesretnom?

Ona reče da se to događa protiv njezine volje.

Mora, dakle, ipak, rekao sam, u promjeni tih stanja ležati neka nužnost kao u drugim promjenama takve vrste. Ono unutarnje zrenje koje nas prelijeva s osjećajem najvišega zadovoljstva, čini se da nije primjereno prosječnosti sadašnjeg života; moramo na njega gledati kao na izvanrednu blagonaklonost, ali ne smijemo zato prezirati redovno stanje.

Čime, međutim, reče ona na to, trebamo ispuniti prazninu koju osjećamo u ovom u usporedbi s onim?

Zaposlenjem, odgovorio sam, ali zapravo time da sebi i za to stanje osiguramo dobra onog višega stanja.

A kako bi to bilo moguće? – upita ona.

Nije nemoguće, rekao sam, da mi upravo to što smo neposredno na nepodijeljeni način opažali, također opet djelomice stavimo pred sebe i tako iz spoznaje koja je u svakom svom dijelu fragment ipak naposljetku proizvedemo cjelinu koja je slična onoj osjećanoj cjelini, i koju možemo uživati kad nam je uskraćena ona blaženost zrenja. Upravo ovo razvijanje spoznaje, njezino uzdignuće do znanosti, čini mi se pravo duhovno određenje čovjeka za ovaj život.

Ja sam, reče ona na to, prema znanosti uvijek osjećala ono štovanje koje netko ima za nešto što mu je samome

uskraćeno, a ipak vidi prekrasne učinke toga. Jer Vi znate s kojim sam Vam se povjerenjem uvijek obraćala kao čovjeku od znanosti, od kojega mi, to sam uvjerena, nikad ne bi uzmanjkalo duhovnoga savjeta. Izvjesna sigurnost, pouzdanost, postojanost, čini mi se, može egzistirati samo sa znanošću. Ali mogla bih je štovati dvostruko više ako bi ona imala čudesnu snagu da zaustavi i zadrži blaženstvo zornoga stanja.

Nisam rekao da ona upravo to može, odgovorio sam; osjećaj koji daje znanost drukčiji je, mirniji, ravnomjerniji, postojaniji; ali zacijelo sam rekao da spoznaju koja biva duši samo pokazana u duhovnoj intuiciji prolazno, iako u najvećoj jasnoći i neopisivoj realnosti, znanost zadržava kao vjerno sjećanje i tek je ona u pravom smislu čini nama svojstvenom.

A čime, pitala je ona dalje, biva ovo zadržavanje ostvareno?

Jasnim pojmovima, odgovorio sam, u koje na nedjeljivi način spoznato biva razloženo i rastavljeno i iz rastavljenosti opet bude svedeno na jedinstvo.

Dakle, rastavljenost se pri tom ipak ima dogoditi? – reče ona.

Naravno, odgovorio sam, i sami vidite kako nam je ona nužna da bismo i neposredno spoznato sebi osigurali kao trajno dobro. Jer budalasto bi bilo da se neposrednoj izvjesnosti života nakon smrti, koju tvrdite da imate, želi doći u pomoć **dokazima** koji proizvode uvijek samo posredni uvid. Ali niste li jednom sami rekli da zahtijevate besmrtnost čitavoga čovjeka?

To sam rekla, odgovori ona.

Kako je nužno da sve što pripada čitavom čovjeku djelomice razlikujemo i stavimo pred sebe da bismo znali što

imamo misliti pri riječi: čitav čovjek. Želite li, dakle, da to jednom razložimo?

Ona se složi s time.

Dobro, dakle, rekao sam, u čitavog čovjeka ubrajate zacijelo i tijelo?

Svakako, reče ona.

Osim tijela, međutim, i duh?

Naravno, odvratila ona.

I uzimate da je duh jedno s tijelom, ili da je od njega različit, čak, štoviše, njemu suprotstavljen?

Ovo potonje, odgovorila ona.

Kako mislite da je ovo dvoje suprotstavljenih ipak sjedinjeno u jednu cjelinu?

Samo po istinskoj božanskoj vezi, čini mi se to mogućim, odgovorila ona.

Nećemo li potražiti i izraz za tu vezu? Mora on ipak biti nazočan u nama koji imamo na okupu čitavog čovjeka?

Bez sumnje, reče ona.

Dakle, i poznat nam?

Naravno.

I kao ono što povezuje mora sudjelovati u naravi oba povezana?

Tako se čini.

Dakle, mora biti nešto srednje između duha i tijela?

Svakako.

I nije tijelu tako oštro suprotstavljen kao duh, nego je tako reći blaže biće, koje svojim gornjim dijelom dodiruje duh, a svojim donjim dijelom silazi u tijelo i prelazi u materiju?

I to mi se čini očevitim.

No, kako ćemo nazvati to u nama prisutno, po svojoj naravi srednje i blaže biće?

Ona je mislila da to ne može pogoditi.

Čudnovato, rekao sam, kad nam je tako blizu. Zar ne, nastavio sam, nekim ljudima pripisujem na poseban način duh?

Naravno.

A kojima?

Onima, mislila je ona, koji se poglavito bave duhovnim predmetima i u tome se pokazuju vrlo jakim.

Je li, nastavio sam, ikada duh po sebi i za sebe ono za što osjećamo ljubav, ono što osvaja povjerenje našega srca?

Meni se to ne čini, reče ona, jer duh za sebe vrlo često ima na sebi nešto odbojno, što mi, doduše, štujući priznajemo, ali čemu se ne približujemo s povjerenjem.

Nije li, nastavio sam, upravo ono ljudsko u čovjeku za što imamo najviše srca?

Sigurno, reče ona.

Dakle, ono pravo ljudsko u čovjeku ne bi bio duh?

Ne čini mi se, reče ona.

Što bi to onda bilo?

Priznajem, reče ona, da ne vidim kamo smjerate Vašim pitanjima.

Sjetite se ipak da smo rekli da neki ljudi imaju u visokom stupnju duha, kao što bismo o drugima mogli reći da su u visokom stupnju tjelesni. Nema li i treće klase?

A da, reče ona, sada razumijem. Kažemo da drugi ljudi imaju dušu.

I ona je zapravo ta koju mi osobito ljubimo, koja nas magično privlači k sebi pa u ljude kojima u tom smislu

pripisujemo dušu imamo sasvim osebujno, neposredno povjerenje.

Tako je.

Duša bi, dakle, u čovjeku bila zapravo ono ljudsko?

Svakako, reče ona.

I stoga također ona blaga, srednja veza između tijela i duha?

Ona prizna i to.

I čitav čovjek bio bi, dakle, cjelina iz trojega: tijela i duha i duše?

Tako je, reče ona.

Ali, nastavio sam, kako zamišljamo ipak vezu toga trojega u jednu cjelinu?

Na to bi se teško moglo odgovoriti, reče ona.

Vidjet ćemo, rekao sam. Ono što dvije suprotnosti samostalno sjedinjuje trebalo bi biti od više vrste nego ovo dvoje?

Tako se čini.

Duša je, dakle, višega roda od duha i tijela?

Ona potvrdi i to.

A ipak, rekao sam, čini se da s obzirom na duh opet stoji dublje ako je tijelu bliža od njega.

I njoj se tako čini.

Možemo li, pitao sam dalje, uopće reći da je jedno od trojega samo i isključivo povezujuće za ono drugo dvoje, te ne biva li svako drugome opet sredstvo povezivanja? Duh se daje kroz dušu u tijelo, tijelo pak biva po duši opet uzdignuto u duh; duša suvisi s duhom zajedno samo ako je tu tijelo i s tijelom samo ako je tu duh; jer kad bi jedno od dvoga nedostajalo, ne bi mogla biti prisutna kao jedinstvo, to znači kao duša. Cjelina čovjeka pred-

stavlja, dakle, neku vrstu živoga ophoda, gdje uvijek jedno zahvaća u drugo, jedno od drugoga ne može odustati, jedno drugo potiče.

Čudesan pojam, reče ona na to, koji moram prihvatiti.

Pa ipak, rekao sam, ima u to troje duša neku prednost.

Kakvu? – upita ona.

Kad bi tijelo, odgovorio sam, bilo postavljeno sasvim čisto i po sebi, bi li onda i duh nužno bio postavljen?

Čini se da ne bi, reče ona, jer je oboje suprotstavljeno.

I ako bi duh bio tako postavljen, bi li tada nužno i tijelo bilo postavljeno?

Također ne bi, reče ona.

Kad bi pak duša bila postavljena, tada bi bili nužno postavljeni i tijelo i duh?

Tako je, reče ona.

Duša bi, dakle, bila ono **najotmjenije** od toga trojega, jer ona jedina u sebi uključuje dvoje ostalih, od njih niti jedno ne uključuje niti svoju suprotnost, niti nju u sebi?

Ona potvrdi i to.

Kad smo, dakle, govorili o trajnosti čitavog čovjeka, rekao sam, ne bismo se zadovoljili s trajanjem pukog tijela?

Sigurno ne, odgovori ona.

Niti s trajanjem pukog duha?

Također ne.

Kad bi nam netko mogao osigurati trajanje duše, tada bismo bili smireni?

Čini se barem, odgovori ona, da bismo to mogli.

Ja bih za svoj dio, rekao sam na to, bio sasvim siguran i odgovorio bih mu otprilike ovako. Ako bi mi u mojoj dvadesetoj godini neka vidovnjakinja rekla da ću živjeti još 30 godina, tada to ne bih razumio tako kao da će tadašnje tijelo ostati isto 30 godina, ako bih već znao da je moje tijelo unutar 20 godina po svojoj materiji postalo sasvim drugo nego što je bilo na početku; niti bih vjerovao da će moj duh ostati isti jer je sasvim drugih uvjerenja nego prije i jer je u kratkom vremenu koje sam živio primao različite uvide; nego mislio bih da će tijelo i duh proći mnogolike promjene, ali da će i u promjenama u 30 godina ostati uvijek isto ono što sam otpočetak ja sam bio, ono što je izazvalo da sam sebi i drugima izgledam uvijek isti, ono što su u svim promjenama na meni voljeli ili mrzili.

Ti mi, međutim, veliš da će moja duša vječno trajati; i ja to ne razumijem tako kao da se s mojim tijelom i mojim duhom ne bi mogle dogoditi najveće promjene, nego da će upravo ono najunutarnije, moje pravo sopstvo, što nije tijelo niti duh, nego sjedinjujuća svijest toga dvoga, dakle duša vječito živjeti.

Nije li već mnogo dobiveno time što smo pronašli što je zapravo ono za što se kaže da dalje traje, kad se kaže da postoji trajanje nakon smrti, da to, naime, najunutarnija životna klica, nije drugo nego duša?

Neosporno je tako, odgovori ona.

I ne vidimo li da filozofi nisu loše učinili kad uvijek govore o besmrtnosti duše, kao da bi time sve bilo dobiveno, ako možda ne znaju odmah i točno o čemu govore.

Ja ipak imam, odgovori ona, još neke sumnje.

No, rekao sam, sada je red na Vama da pitate jer sam već gotovo predugo govorio.

Sumnju mi, dakle, započne ona, ponajprije izaziva ovo. Ako smo dušu spasili od propasti, čini se naravnim kao da je sami od sebe slijede tijelo i duh, jer je duša po našoj predmnijevi jedinstvo toga dvoga. Ja se, međutim, bojim da bi mogao netko to preokrenuti i reći: kada duh i tijelo u smrti bivaju razdvojeni – a to je nužno pretpostaviti – onda i veza među njima time biva razriješena, jer iako su prije bili povezani, tada uopće više nisu, ako samo jedno od njih traje, ili, doduše, traje oboje, ali dalje traju sasvim odvojeni.

Još teže, međutim, čini mi se sljedeće: rekli smo, naime, da je ono što dalje traje duša, a ipak svi, pa i mi, prema općem mišljenju, svijet u kojem se nakon smrti događa prijelaz nazivamo duhovni svijet i preminule prvenstveno promatramo kao duhove.

Doista, rekao sam, izvrsno ste sve to razumjeli. Kad bi mi isto tako uspjelo sve tamno u toj stvari potpuno rasvijetliti! I posve je istina da smo o duši kao vezi duha i tijela vrlo nejasno govorili, napose zato što smo u međuvremenu pretpostavili da bi moglo postojati tijelo za sebe i duh za sebe. Jer kad to ne bi bilo moguće, tada bi nerazdvojjivost njihove veze bila neosporna. Ali nismo li odmah na početku, kad smo spomenuli to troje, uvidjeli da svako od njih treba drugo dvoje, da nijedno ne može bez drugoga, i da su, kad su jednom zajedno, lančano vezani sasvim nerazrješivom vezom.

Svakako, odgovori ona.

Nismo li, pitao sam dalje, njihov međusobni saobraćaj predstavili kao živi ophod, gdje uvijek jedno zahvaća

u drugo, tako da ili svi zajedno moraju prestati postojati ili ako jedno traje dalje, nužno svi traju dalje?

Tako je naravno, reče ona.

No oni su barem jednom u sadašnjem ophodu života tako međusobno ulančani?

Sigurno, reče ona.

I ne na slučajan, nego na bitan način, ako nijedno ne može biti oduzeto, a da se svi ne oduzmu?

Ona to potvrdi.

Ne bih li mogao, pitao sam dalje, iz te ulančanosti izvesti jedan sasvim drukčiji dokaz za daljnje trajanje nego što su to filozofi izvodili iz jednostavnosti duše, kad bi nam tu bilo stalo do nekog dokaza.

Tako se čini, reče ona, kad ne bi smrt suviše očigledno oduzela jedan član iz tog ophoda, prema čemu bi se tada, ako sve može postojati samo zajedno, moralo sve srušiti.

Na to sam, rekao sam, htio doći, najdraža. Jer pogledajte: je li tako sigurno, tako neprotuslovno ono što ste tu pretpostavili, a kako to izgleda većini, koja smrt vidi kao potpuno raskidanje i razdvajanje duha i duše od tijela i tijela od njih. Jer da je na kraju tako ne smijemo ipak uzeti izravno i prema očevidu kad o tome filozofiramo. I zato bismo morali prije svega drugoga pitati što je smrt i koje promjene njome bivaju učinjene u ophodu sadašnjega života. K tome smjera to što ste rekli kao drugo, naime, čini se čudnovatim da, ako je duša ta koja zapravo dalje traje, svi o drugom životu govore kao o duhovnom životu. Ili, nije li bilo tako?

Tako je bilo, reče ona.

I čudnovato to izgleda ne samo iz onog razloga, nego uopće i prema onome kako smo kao po dogovoru ili po

prirodnom osjećaju bili dovedeni do toga da općenito stanje koje slijedi nakon sadašnjega stanja predstavimo kao duhovno stanje. Jer, ako bismo htjeli pretpostaviti dalje trajanje, ne bi ništa koštalo da se odbjegli dušu odmah pusti prijeći u drugo tijelo, i to ne nužno u životinjsko tijelo, kako misle oni koji naučavaju seobu duša, ili u tijelo nekog novog čovjeka, nego u njoj primjereno tijelo i bez gubitka ličnosti. Što bi mogao biti razlog ovog gotovo općeg pogleda na smrt; jer u tome smijemo gledati ono mnijenje koje daje potvrdni pojam o smrti, umjesto puko nijekajućega mnijenja, prema kojem je smrt razdvajanje duše od tijela?

Već to mi se čini velikim dobitkom da smrt biva predložena kao pozitivni prijelaz u duhovno stanje, a ne kao puko prestajanje sadašnjega stanja. Ne znam što bi moglo biti razlog za općenitost toga pojma ako ga ne potražimo u učenjima naše religije. Jer moralo bi se reći da je čovjeku prirodno da svako stanje u kojem se događa prijelaz napuštanjem prethodnoga stanja zamišlja kao ovome suprotstavljeno stanje.

I sasvim osnovano, rekao sam, čini mi se to objašnjenje. I uzimate također da je sadašnje stanje čovjeka tjelesno stanje.

Naravno.

I u tom tjelesnom stanju čitav je čovjek nazočan, ne samo tijelo, nego i duh i duša?

Naravno.

I u toj tjelesnosti bit čovjeka ili ono pravo ljudsko jest duša?

I to se tako uzima, reče ona.

Iz tog stanja, međutim, ide čovjek u suprotno stanje, dakle u duhovno stanje?

Svakako.

I u tom duhovnom stanju čovjek je čitav čovjek?

Ja ne znam, reče ona, mislite li tako.

Pa ipak, odgovorio sam, morate tako misliti. Jer ako smrt prema vašoj predodžbi nije bila drugo nego prijelaz iz tjelesnoga stanja u ono duhovno stanje, a u onom je prvom stanju, bez obzira na tjelesnost, bio nazočan čitav čovjek, dakle tijelo, duh i duša, onda nema razloga zašto bi u tom prijelazu nešto od cijeloga čovjeka bilo izgubljeno; ili, još je čudesnije da on i u stanju duhovnosti kao tijelo, duša i duh, dakle kao čitav čovjek, ostaje zajedno, ili to da u tjelesnom stanju nije bio puko tijelo, nego ujedno duh, dakle i duša?

Po sebi, reče ona, ono nije čudesnije od ovoga.

Vi se sjećate, ipak, nastavio sam, da je naš prijatelj još nedavno učinio uvjerljivim da je u sadašnjem životu duša začarana od materije.

Dobro se sjećam, odgovori ona.

Ako se to, nastavio sam, događa duši da već u sadašnjem životu ona, iako ono bitno u čovjeku, ipak u cjelini biva čvrsto držana tijelom, koliko joj se prije mora dogoditi da bude duhom začarana i čvrsto držana?

To je naravno, reče ona, sasvim jasno; samo ono premještanje iz tjelesnoga u duhovno time nije učinjeno pojmljivim.

Možda nam to, rekao sam na to, treba ostati tajnom dok to sami neiskusimo. Nepojmljivim to ipak ne mogu zvati kada se čak u uskom krugu sadašnjosti stalno događaju takva premještanja.

A koja to? – upita ona.

No, rekao sam, odmah u prijelazu iz bdijenja u spavanje i obrnuto; jer ophod života sam ne bi u snu bio do-

kinut, nego samo premješten iz jednog sredstva u drugo. Ili, nije li u snu duh, i bez da se toga sjećamo, zaposlen mišljenjem, pronalaženjem i drugim djelatnostima koje mu se pripisuju, kako se može zaključiti iz mnogih tragova; isto tako duša ni u snu ne gubi sposobnost da želi, da ljubi ili mrzi.

Čini mi se ovdje, moj prijatelju, da ipak tamu istom takvom tamom želimo objasniti.

Imate pravo, odgovorio sam, ali stalo mi je do jednoga: da pokažem da ovaj ophod koji je postavljen kroz tijelo, duh i dušu, može bez dokinuća biti premješten iz jednog svijeta u drugi svijet.

Vaša predodžba mora, dakle, biti i ta, nastavi ona, da duša u smrti biva uzdignuta do duhovne duše?

Svakako, rekao sam.

I da je u sadašnjem životu bila samo tjelesna duša?

Naravno.

Kako možete to tvrditi, reče ona, kada duša već sada saobraća s nadzemaljskim i nebeskim stvarima?

Ah, odgovorio sam, sve je, naravno, sadržano u svemu: dublja stuba sadrži navještaj više, ali i pritom ostaje dublja.

I životinja želi preko sebe van; dabar slično čovjekovu razumu polaže svoju palaču u vodi; druge životinje žive u čovjekolikim ustrojima i kućnim odnosima. Tako ima mnogo toga što čovjeka već sada uzdiže u onaj viši svijet; neki također, koji svjesno i dobrovoljno već sada umiru u onome što moraju napustiti u smrti te traže, koliko je moguće, kako živjeti duhovni život.

Ali tijelo? – reče ona. Ako duša biva duhovna u onom drugom životu, onda biva takvim zacijselo i tijelo?

Naravno, rekao sam; ali ipak mi se ne čini sasvim ispravan taj izraz i tek sada vidim da smo se glede duše trebali drukčije izraziti.

Kako, dakle? – upita ona.

Ne tako što smo rekli da duša biva nakon smrti duhovna, kao da to nije bila već prije; nego tako da duhovno, koje je već u njoj, i koje izgleda više sputano, biva oslobođeno i prevladavajuće nad drugim dijelom, po čemu je bliža tjelesnom, a koji je vladajući u ovom životu. Tako ne bismo trebali niti reći da tijelo u onom višem životu biva duhovno, kao da to i otpočетка nije bilo; nego bismo mogli reći da duhovna strana tijela, koja je ovdje skrivena i podređena, tamo biva očigledna i vladajuća.

Tako dakle, reče ona, ne bi samo duša bila dvostrana, nego također možda duh, sasvim sigurno, pak, tijelo.

Neosporno, odgovorio sam. Jer i ovdje se sigurno sjećate govora našega prijatelja o tome da zemlja, pa dakle i tijelo, koje je iz nje uzeto, nije bila određena da bude samo izvanjska, nego i vanjska i unutarnja, u obima je trebala biti jedna.

Da je puko izvanjska pojava cjeline posljedica zadržanoga razvitka, koji unutarnju bit nije razorio, ali mogao ju je umotati, vezati i tako podrediti izvanjskom. Nije li prirodno da, kada se raspada lik tijela u kojem je nutrina bila sputana vanjštinom, da tada naprotiv biva slobodan drugi lik u kojem je vanjsko od unutarnjega odriješeno i tako reći savladano?

Tako je morao također, reče ona, ovaj duhovni lik tijela u puko vanjskome liku već biti prisutan?

Naravno, odgovorio sam, ali kao klica, koja se, doduše, želi pokrenuti, ali od sile vanjskoga života biva poti-

snuta i može pokazati svoju prisutnost samo djelomice i samo u posebnim stanjima.

Sjećam se, reče Clara, da sam inače često čula govoriti o jednom finijem tijelu koje je sadržano u grubljemu i u smrti se od njega odvaja; ali ne znam zašto mi je ta predodžba uvijek slabo zadovoljavala.

Tako biva, rekao sam, sa svim puko slučajnim mišljenjima. Što ne dolazi do nas u nužnoj svezi, ne može se nikada pravo smjestiti u dušu.

Ali i smisao tog mišljenja bio je zacijelo sasvim drukčiji, reče ona.

Naravno, jer kao tjelesno finije bilo je mišljeno samo ono posredno biće, ne pak i zbiljski duhovni lik.

Postoji, nastavi ona, ova nebeska životna klica samo u nama, ili u svim organskim bićima, a u neorganskima ne, ili kako je s time?

Ja ne uviđam, odgovorio sam, zašto klica višega života ne bi jednostavno bila i u svakoj stvari, samo otvorenija u nekima, skrivenija u drugima. Jer čitava je priroda bila određena da predstavi vanjsko i unutarnje u potpunom skladu, i svako stvorenje, kako kaže Pismo, čezne s nama za višim životom, koji je u nama već ovdje razvijen.

Ne bi li se, reče ona, nazočnost te klice dala i zbiljski predstaviti u svim stvarima?

Ja ne znam, rekao sam, smijemo li sada poznatim životnim pojavama tjelesa, električnim uzajamnim igrama sila ili kemijskim preobrazbama, davati tako visoke odlike, i ne držim da bi bilo nemoguće da nam sine sasvim novi niz pojava kada bismo mogli ne samo njihovu vanjštinu promijeniti, nego neposredno djelovati na onu unutarnju životnu klicu. Jer ne znam je li to varka ili posebni

ustroj mog načina viđenja, ali svi mi vidimo i tjelesne stvari kako bivaju spremne od sebe dati i posve drukčije životne znakove od sada poznatih znakova.

Ali i umrijet će onda sve stvari? – upitao sam dalje.

Tako se čini, rekao sam, ali ja vas molim da to samo dalje objasnite.

Smrt je, reče ona, ipak oslobođenje unutarnjeg životnoga lika od vanjskoga, koji ga je potisnuo?

Tako je, rekao sam.

I smrt je nužna jer ona dva životna lika koji nakon potonuća prirode u puko vanjsko ne mogu biti ujedno, nego moraju ići jedno za drugim?

Sasvim točno, reče ona, i prekrasno ste to izrazili.

Dva životna lika postoje, međutim, u svakoj stvari?

To smo tako uzeli, odgovorio sam.

Tako moraju, reče ona, sve stvari bez razlike umrijeti.

Neporeciva, rekao sam, čini se i meni ta nužnost.

Ne vidimo li, nastavi ona, i stvarno takvo umiranje, posebno u nekim kemijskim preobrazbama?

Ne znam, rekao sam.

Ja, nastavi ona, neću nikada zaboraviti kako sam prvi put u oštroj vodi vidjela razlučivanje metala i nisam htjela vjerovati da samo prozirne, bezbojne tekućine sadrže rastopljeno srebro, nebesko plava voda bakar i tako dalje, sve dok se nisam očevidom u to uvjerila.

Dosta je to čudnovato, rekao sam, i daje mnogo misliti o bivstvu tjelesnosti.

Nećemo li s pravom, nastavi ona, one rastvorive vode nazivati duhovima i nije li ovo iščezavanje najgušćega i najtvrdjega tijela stvarno rastvaranje tjelesnoga u duhovno, što možemo nazvati smrću?

Nešto slično ovdje je naravno, odgovorio sam; vidimo za kakvo su uzvišenje sposobne najtjelesnije stvari ako ih se domogne viši duh. Ali uvjerali ste se i u ponovno uspostavljanje svih tih stvari u njihovo početno tjelesno stanje?

Naravno, odgovori ona.

No, rekao sam, ne znam da se ovdje zbiva drukčija promjena nego s dijelom našega tijela, koje slučajno zapaljeno vanjskim sredstvima, postupno biva ozdravljeno.

Ali, nastavi ona, ne pokazuju li sve tjelesne stvari na- gon da se produhove? Što je miris jednog cvijeta i kako duhovni moraju biti izljevi mirisnih tijela koji traju godi- nama, a da se ne potroše? Ne želi li sve postati uzduhom da bi se povezalo s onim čistim svetim elementom, koje bih ipak motrila kao samostalno, nedjeljivo biće, kojemu snaga sve što uzme, ma kako to bilo različito, ubrzo pre- obražava i čini sebi sličnim.

I sve to, rekao sam, ponaša se tako i dokazuje da sve stvari teže prema slobodnijem, nesputanom opstanku i nevoljko nose okove u koje su uhvaćene. Ali tko bi puku pretvorbu u zrak nazvao umiranjem? Meni se čini smrt nešto mnogo ozbiljnije?

Dakle, reče ona, u ostalim bićima, osim u organski- ma, ne vidimo nikakav primjer umiranja?

Ne znam, rekao sam, ali tako mi se čini. Mi, mi sva organska bića možemo umirati jer smo vlastita cjelina. Ostale su stvari, međutim, samo članovi više cjeline ze- mlje i mogu unutar nje mnogostruko biti miješane i mi- jenjane, već kako to sa sobom donosi životni hod planeta, ali dobrohotnost umiranja ili posvemašnjeg oslobođenja duhovnog životnog lika njima se ne događa sve dok pla- net ne postigne svoj postavljeni cilj i umre.

Liječnik u tom trenutku uđe i prekine za časak razgovor. Ja sam mu objasnio o čemu smo govorili i nakon što je čuo bitno i neko vrijeme o tome razmišljao, rekao je: jedno razdvajanje ipak se događa smrću?

Koje? – pitao sam.

No, očigledno razdvajanje od tijela.

Naravno, rekao sam, ali ne od unutarnjega bivstva tijela, nego od tijela ako je ono izvanjsko i dijelom puke izvanjske prirode.

Tijekom sadašnjeg života, međutim, reče on, bilo je ono duhovno bivstvo tijela već nazočno u puko izvanjskome?

Kao klica barem, odgovorio sam.

Tako, čini se, nastavi on, slijedi da sadašnji život pred budućim ima prednost u savršenstvu.

Kako to? – upitao sam.

Ovo mi se čini posve jasno, odgovori on. Jer sadašnjem životu pripada osim onog duhovnoga bivstva tijela još i vanjsko tijelo, koje nedostaje budućem: ono zato ima prednost pred ovim.

Meni se čini, rekao sam, da bih na to mogao odgovoriti tako jasno da to jedva mogu izreći.

Recite ipak, odgovori on, jer tu je ipak nešto tamno.

Ja mislim, dakle, da nećete onoga koji, doduše, ima mnogo stvari, ali koje su sve od reda nezatne vrijednosti, nazvati bogatim; ali nećete, naprotiv, nazvati siromašnim onoga koji, doduše, posjeduje samo malo stvari ili samo jednu stvar, ali stvar od neprocjenjive vrijednosti, primjerice dragulj koji sve druge jako nadmašuje.

Sigurno ne, rekao je on, ali ne vjerujem da izvanjsko tijelo držite nesavršenim ili stvarju male vrijednosti.

Razumijemo li se samo, odgovorio sam, to će se već utvrditi. Jer razliku vrijednosti između unutarnjega i vanjskoga priznajemo zacijelo obojica; naime, čini mi se da je izvanjsko puki bitak unutarnjega, unutarnje, međutim, biće postoji u ovom vanjskome; ili zar nije tako?

Sasvim sam zadovoljan, reče on.

I biće, nastavio sam, spoznaje bitak, ne obrnuto, da bi biće bilo spoznato od bitka?

I to prihvaćam, reče on.

Svako spoznavanje pak jest postavljanje?

Svakako, reče on.

I bitak je također postavljanje?

Činilo se kao da se on dvoumi.

No, barem, rekao sam, postavljanje sebe sama.

Tako može biti, reče on.

Ali to je postavljanje koje se ne prepoznaje, jer, rekli smo, biva spoznato samo od bića.

On to potvrdi.

To, dakle, nastavio sam, postavljanje opet je biće onog postavljanja?

To neosporno slijedi.

Dakle više, ili određenije, i kako mi se čini, sasvim pristajuće može ga se nazvati višom potencijom njega samoga.

On to potvrdi.

Dakle, nastavio sam, razlika između nutarnjega i vanjskoga bila bi kao razlika između više i niže potencije. Zato ne bih držao to niti za neko nesavršenstvo niti za neku stvar nezatne vrijednosti. Jer biće potrebuje bitak kao što bitak potrebuje biće. Čak držim da bi i ta razlika mogla potpuno iščeznuti.

A kako dakle? – upita Clara, koja je pažljivo slušala ovaj razgovor.

Kada bi, rekao sam, izvanjsko bilo posve prožeto unutrašnjošću tako da bi u sebi samom imalo spoznaju zajedno sa spoznatim, i kad bi opet postavilo u sebi unutarnje kao vanjsko, tako da bi spoznaja sadržavala u sebi i ono spoznato i ovo oboje u isti čas, takvo vanjsko zajedno s takvom unutrašnjošću, tada bi to bio zacijelo najsvretniji i savršen život i između vanjskoga i unutarnjega ne bi bilo više razlike jer bi u oboma bilo sadržano ono isto.

Oboje se s tim složilo.

No, rekao sam, u nama kakvi sada jesmo – i dijelom, iako na mnogo nesavršeniji način, i u drugim živim bićima – čini se da je izvanjsko tako oblikovano da sadrži u sebi i spoznaju pa time dobiva izvjesnu samostalnost. Jer i životinje, kojima ne možemo pripisivati nikakvu stvarnu nutrinu, i ljudi, koje moramo gotovo isto tako promatrati, spoznaju ipak nekim načinom vanjske nužnosti, dokaz da izvanjsko u njima samima sadrži spoznaju.

Oboje to potvrdi.

Međutim, nastavio sam, je li daleko od toga drugo, naime, da nutrina isto tako u sebi sadrži ono izvanjsko.

Naravno, reče Clara.

Jer kad bi to bilo, rekao sam, tada ne bi vanjsko tako općenito protuslovalo unutarnjem; da bi se došlo do spoznaje stvari, ne bi trebalo iskustva i mukotrpnog istraživanja. Iznutra mogući čin bio bi neposredno i vanjski i bio bi to jednom riječju posve blaženi život, Bogu naličan život.

Isto tako, ako bi u unutarnjem bilo postavljeno izvorno vanjsko, kao u vanjskom unutarnje, ne bi trebalo odgojiti poduke. Jer ono savršeno unutarnje sasvim bi nedo-

stajalo onima koji nisu dobili ljudski odgoj i zarana su dospjeli među životinje, kako to pokazuju neki primjeri?

On to potvrdi.

I vrlo je važna vrsta ophođenja u kojoj čovjek živi od djetinjstva?

I to je priznato.

Dakle ovo unutarne nije nazočno, nego biva odgojeno i odnjegovano poput cvijeta u njemu tuđoj zemlji?

Naravno, bio je odgovor.

Je li sva težnja za spoznajom nešto drugo od težnje da se izvanjsko, koliko je moguće, u nama postavi kao unutarne?

Ništa drugo, rekli su.

I bi li ta težnja bila nužna kad bi ono savršeno nutarnje u nama već bilo prisutno?

Nemoguće, reče Clara.

Liječnik ovdje upadne i reče: Tu smo, čini se, u pravou točki. Jer ona težnja za spoznajom i mnogo toga drugoga u čemu mi, koliko je moguće, želimo sve izvanjsko učiniti unutaranjim, jest ipak potpuno slobodna težnja?

I tijelo već ovdje toliko podčiniti unutrašnjosti da živimo čisti i neoskvrnuti život, što moguće je slobodnoj snazi u nama.

Potvrdio sam i to.

Dakle, možemo već tu, u izvjesnom stupnju, uspjeti u onome što će nam se događati u drugom životu, naime, u podvrgavanju vanjskoga pod unutarne; nisu li svi govori filozofa puni takvih iskaza da ljubitelj mudrosti već ovdje hoda kao umrli; vanjsko tijelo imamo ovdje kao dodatak: uviđate i sami, nije li očito sadašnji život u prednosti pred budućim.

Dragi prijatelju, odgovorio sam, svaka stvar ima svoje vlastite prednosti, koje druga nema, i nije zato, možda, dragocjenija od nje. Bogatstvo, na primjer, ima izvjesne prednosti pred siromaštvom; ako bi, međutim, ono općenito činilo težim ili čak nemogućim da se prodre u carstvo istine, a siromaštvo bi to, naprotiv, olakšavalo, ne bi se nijedan mudar čovjek ustručavao izabrati siromaštvo. Tko može omalovažiti prednosti sadašnjega života? Kad njih ne bi bilo, tko bi izdržao? Ali uvijek se pita koja je od njegovih prednosti po sebi najveća. Meni se čini da je to ona prednost da se već ovdje može onu božansku klicu u sebi odgajati i njegovati i tako dijelom već ovdje uživati blaženstvo onoga drugoga života. Jer bez te savršene nutrine izgubio bi i vanjski život svoju istinsku i pravu draž, koja se ne sastoji u zadovoljenju osjetilnih užitaka, nego u osjećaju ljepote i onoga pravoga unutarjnega u svemu izvanjskom; jer sirovi ili pokvareni čovjek nema zadovoljstva od prirode, duhovni pak čovjek ima od toga najveće zadovoljstvo.

Tako bi, dakle, takav čovjek, rekao je on, smrću najviše izgubio, onaj pak drugi izgubio bi najmanje.

Naravno, rekao sam, tako je kao što kod tuče onaj kojemu su opustošene stotine jutara više gubi od onoga kojemu je opustošeno samo jedno jutro, pa ipak je i ovaj drugi zbog toga nesretan. Ali općenito je ovdje pitanje o gubitku. Tako govore oni koji tu zaostaju i koji se nisu navikli gledati u onaj svijet; otprilike, kao kad bi netko bio uzdignut od pluga ili stada do vlasti, a njegovi bivši drugovi rekli bi da je izgubio plug ili stado. Moramo, dakle, pitati, čini mi se, što onaj koji je već tu duhovno živio zadobiva u smrti. I ne sumnjam u to, naime, da

dobiva savršenstvo upravo onoga za čim je ovdje u životu ponajviše težio i to mora biti nužno više od ovoga sadašnjega. Jer nije li tako da je ovdje izvanjsko savršenije ako sadrži u sebi i nutarnje; nutarnje, međutim, niti izbliza ne sadrži u sebi na jednak način ono izvanjsko pa ovdje izvanjsko mora imati veliku premoć nad unutarnjim? I ne slijedi li onda da i ovo izvanjsko, jer se ne slaže sa savršenim nutarnjim, ne može biti najsavršenije; jer kad bi to bilo, tada između njega i unutarnjega ne bi moglo postojati nikakvo protuslovlje?

To svakako slijedi, rekao je on, iz prijašnjega.

Nisu, dakle, nastavio sam, ovdje nipošto unutarnje i vanjsko jednaki, nego su nejednaki, ne samo ukoliko savršena nutrina ujedno postoji sa savršenim vanjskim nego i u vanjskom samom?

I to, reče on, jest nužno; jer kad bi u izvanjskom bili savršeno jedno, ono bi se neposredno u nutrinu pretvorilo i ova opet u ono rastvorila.

Nije li, dakle, izvanjsko ovdje još podređeno izvanjskom, koje se prema savršenoj nutrini odnosi kao niže prema višemu?

Naravno, reče on.

I u ovom životnom krugu, kod takve premoći koju je postiglo izvanjsko, neće nikad biti moguće savršeno nutarnje?

On to zaniječe.

Isto je tako malo savršeno izvanjsko?

Upravo tako malo, reče on.

Da bismo postigli najsavršenije unutrašnje, moramo napustiti ovaj životni krug?

Nužno, reče on.

I prijeći u viši krug?

Svakako, reče on.

I, dakle, ne samo obrat odnosa bila bi smrt, tako, naime, da bi njome vanjsko bilo sasvim podređeno unutar-njem i stanje koje slijedi bilo bi samo obrtanje sadašnjega; nego smrt bi bila, doduše, i to, ali ujedno i uzdignuće u višu potenciju, u zbiljski drugi i viši svijet?

To je upravo, reče on, bilo ono što sam htio reći.

I mudrac i pravednik ne bi za ono više stanje ovo sadašnje samo nerado predao, nego ne bi s onim božanskim – što je u sebi njegovao i brižno odgojio kada je zadobilo savršenu zrelost da bi mogao raširiti krila – nesavršenu zemlju, iz koje je izrastao, ostavio iza sebe ni s kakvim drugim osjećajem nego s onim osjećajem nježnih, šarenih ptica, u koje se, prema bajci, cvijet jednog stabla u Indiji preobražava pa onda odlijeću s tog stabla?

Vrlo je lijepo, reče on, sve to.

Ja sam pak odgovorio: još nije sve čisto. Jer sadašnjem životu pripisali ste prednost da, iako niži, ipak u sebi uključuje klicu višega i tako donekle sadrži još više od ovoga. Ili nije bilo tako?

Tako je bilo, odgovori on.

Klice kao takve, rekao sam, više ne treba kad je raslinje izraslo i njezino iščezavanje u tom slučaju nije gubitak. Ali ja ne znam bi li na to bio mogući i drugi odgovor.

I njega nam dajte, reče on.

Sada ne, rekao sam; jer primjećujem da je već dulje naša prijateljica izgubljena u vlastitim mislima i čini se da naš razgovor samo napola prati ili ga uopće ne prati. Zašutjeli smo i ona iznenada dođe k sebi i reče, kao da smo još kod prijašnjega govora: Uza sve to ja ipak mislim

da bi bilo poželjno znati kako je preminulom samom pri duši i čini mi se da bi to bio najbolji odgovor na ono pitanje (vjerojatno o prednostima budućeg života).

Mi smo se s time složili.

Kako dolazi do toga da smrt biva tako općenito predočena kao uspavlivanje. Ne bi li ona, naprotiv, bila buđenje?

Možda, rekao sam.

I ipak, reče ona, tako je slatka pomisao da se o mrtvima misli kao o zaspalima, koji miruju, oslobođeni svoga rada.

Naravno, rekao sam.

I ne znam, nastavi ona, kako mi izvanjski izgleda sjaj i krasota dana, i tek kad iščezne, javlja se prava unutrašnjost; ali zašto mora biti noć?

Noć pokazuje, odgovorio sam, da je ona prava nutrina u nama još neispunjena, da za nas pripada skrivenome i budućemu.

Kada u noći samoj, nastavi ona, sine svjetlo da noćni dan i dnevna noć sve nas obuhvati, tu bi tek bio posljednji cilj svih želja. Je li to zato, nadoda ona, da noćna mjesčina tako čudesno slatko dodiruje nutrinu i prožima grudi slutnjama bliskoga duhovnoga života?

Sigurno, rekao sam. Sjećam se jednog često omalovaženog čovjeka koji mi je više puta rekao: tko bi budan mogao što spavajući mora, taj bi tek bio savršeni filozof. Ja sam mu, međutim, rekao: taj bi bio savršeno blažen. I čvrsto vjerujem da je blažene među našim preminulima zahvatio takav udes i da se zato mogu nazivati odspavanima, ne zaspalima, tako reći kao oni koji u snu opet snu umaknuše te su se probili do bdijenja, zaspali ipak ranije

nego bdijući jer san već ovdje unutarnjem životu bliže leži nego bdijenje.

Meni je, nastavi Clara, jedan čuveni, i svima poznati svećenik, kojemu se ne može poreći dar zapažanja, često pripovijedao kako se u trenutku uspavljivanja preko njegova cijelog bića izliva neopisiva vedrina, pri čemu se ujedno duša nalazi u najfinijoj čudorednoj i duhovnoj djelatnosti; sve njegove pogreške stoje na krajnje mučan način pred njim, i u suprotnom, što se njegovo srce osjeća čišćim, to je blaženije ovo srednje stanje između sna i bdijenja. Od svega što se zove snom ovo je stanje tako beskonačno različito da njegova jasnoća nadaleko nadmašuje najživlje predodžbe pri bdijenju i svaka obična vrsta egzistiranja prema tome izgleda samo kao san, drimež, smrt.

On biva premješten u sasvim nova gledišta, u neku vrstu zrenja bez slika, u kojemu je ipak sve najtočnije i bez zabune razlikovano. Ovo stanje traje, međutim, obično samo sekundu, iščezava iznenadnim trzajnim pokretom i ostavlja za sobom najsjetnije čeznuće za daljim trajanjem u duši. Uskoro nakon toga nastupa potpuno spavanje.

Onaj trzajni pokret, reče liječnik, biva općenito zamijećen kao znak budnog uspavljivanja.

Ne bi li bio, rekao sam, upravo taj pokret udarcem kojim priroda gasi unutarnje svjetlo ili viđenje koje želi sinuti te ga pretvara u puki san?

Barem, odgovori on, nema većeg dokaza za premoć vanjske prirode nad našim sadašnjim životom nego da ona pretvara naše unutarnje stanje u san.

Ako je, međutim, istina, nastavio sam, to u što uvjeravaju mnogi tako vjerodostojni ljudi, osobito liječnici, da

ljudsko biće djelovanjem drugih ljudi, pri posve ugašenim vanjskim osjetilima, i dok se prema svemu drugom, osim prema onima koji djeluju, ponaša kao mrtvo, prelazi u najvišu unutarnju jasnoću i svijest o sebi samom, s kojom se ona u budnom stanju niti izbliza ne može usporediti, tada bismo imali, mislim, iskustvo stanja koje bismo s pravom mogli nazvati višim te ga nazvati budnim sanjanjem ili spavajućim bdijenjem. I ja ne bih smrt, nego stanje koje je slijedi, usporedio s tim stanjem te vjerujem da bi to bila nikakvim buđenjem prekinuta vidovitost.

Uostalom, reče liječnik – ta približavanja onom višem snu imaju veliku sličnost s približavanjem smrti.

To je nužno, rekao sam, jer neka vrsta umiranja mora također prethoditi povišenom stanju.

Ja sam mnogo slušala o tim tamnim pojavama, reče Clara, no njih su, međutim, u mojoj najbližoj blizini od mene skrivali. Ali izvanjsko od toga ne pobuđuje me, nego bih htjela upoznati vlastiti osjećaj o takvim spavajućima, o njihovu stanju.

Ako se, odgovori liječnik, samo po njihovu vanjskom izgledu želi zaključiti o tome stanju, čini se da se oni nalaze u neopisivoj ugodni. Sva bolesna napetost crta lica popušta, oni izgledaju radosniji, duhovniji, često mladenačkiji; svi tragovi strasti brišu se u razvedrenom izgledu, ujedno sve biva duhovnije, napose glas.

O dobrohotna ruko smrti, upadne ovdje Clara, po tome te poznajem! Dajte mi da se sjetim rano preobražene prijateljice, koja je bila anđeo čuvar mog života, i kako se kod nje sve to dogodilo; kad su joj se već približile sjene smrti, nebesko prosvjetljenje prosjalo je njezinim čitavim bićem tako da sam vjerovala da je nikad nisam

vidjela ljepšom nego u trenutku bliskom gašenju; a nisam nikada vjerovala da ima takve draži u smrti; melodički glasovi njezina govora postali su nebeskom glazbom, duhovnim zvucima koji još i sada duboko u mojoj nutрини odzvanjaju kao prvi sklad blago ugođenih harmonija.

Upita li se same zaspale, nastavi liječnik, o njihovu osjećaju, oni uvjeravaju da je to najblaženiji osjećaj, oni ne osjećaju ništa od tijela niti od prethodne boli, i nebeska jasnoća, toplo svjetlo prožima njihovu nutrinu.

I pred smrću, reče Clara, šute oluje bolesti, boli prestaju i, osim toga, najbolji se odvajaju u nebeskom zanosu.

A ipak, nastavi liječnik, ovo je stanje tek puko približavanje najvišemu i oni još bivaju pobuđeni od vanjskih stvari; iako zatvorenih očiju, vide sve što se nalazi izvan njih, mnoga osjetila čine se još oštrijima.

A što je onda ono najviše stanje? – upita Clara.

Oni se, reče on, tek tada ponašaju kao potpuno mrtvi spram vanjskoga svijeta kad su potpuno odriješeni od osjetilnog svijeta i samo još suvise sa stvarima djelovanjem izvan sebe. Jer ranije osjetljivi za najfiniji glas, za udaljene zvukove koje nijedno drugo uho ne čuje, osim kada dođu bliže, tad ne bivaju probuđeni od štropota kola, ni od grmljavine topova i nikakav ljudski govor ne prodiere do njih, osim jednoga s kojim stoji u odnosu.

I tada istom, upita Clara, nastaje i najviša vidovitost?

Naravno, reče liječnik. Upravo ovdje pokazuje se najviši, unutarnji život. Sve očituje u njima najunutarnjiju svijest; to je kao da bi njihovo cijelo biće bilo sažeto u jedno žarište, koje u sebi objedinjuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Daleko od toga da izgube pamćenje, njima prošlost postaje jasna, kao budućnost, često u neznatnoj daljini.

Ne slijedi li iz svih tih pojava, rekao sam na to, da duhovno bivstvo naše tjelesnosti, koje nas slijedi u smrti, već prije u nama nazočno, ne nastaje tek tada, nego da biva samo oslobođeno u svojoj svojstvenosti čim ga više ne vežu osjetila i druge životne veze uz osjetilni vanjski svijet?

Liječnik to potvrdi i doda: mnogo pojava tijekom života, koje ne možemo izvoditi iz duše niti iz tijela kao takva, svjedoče o nazočnosti onog bivstva.

Meni je, reče Clara, usrdnost svijesti u onom stanju najdraža. Nikad nisam mogla pojmiti kako mnogo ljudi može malodušno sumnjati: ne gasi li se ili ne iščezava li svijest nakon smrti. Jer meni se činila smrt uvijek prije sakupljajuća nego rasipavajuća, prije sjedinjavajuća nego povanjštavajuća.

Objašnjiv je, rekao sam, međutim, taj sumnjajući govor jer većini je bila i još je uvijek smrt posvemašnje razdvajanje od svega fizičkoga i to fizičko čini mi se barem osnovom svake svjesnosti.

Kako to? – upita Clara.

O najdraža, rekao sam, Vi ubrajate u trajnu svijest najprije trajno jedinstvo svjesnoga bića, ili ne?

Bez sumnje, reče ona.

I da se to svjesno biće, kao ono što ostaje uvijek isto, od svega drugoga razlikuje?

Naravno.

No ne postoji nigdje, rekao sam, ovo i ono što zahtijeva svaka razlika, osim samo u fizičkom? Ili, rekao sam nakon stanke, ako Vam se to ne čini dovoljno jasno, kada se Vi kao Vi i promatrate kao od svega razlikovana osoba, ne osjećate li da u osnovi Vaše svijesti leži nešto što se

ne može rastvoriti ni jednim pojmom, nešto tamno, kao uporište Vaše osobnosti?

To tamno osjećam zacijelo, reče Clara, ali upravo to tamno želim odstraniti, ono ometa čistoću bića.

Jednom pobuđeno, rekao sam, ne da se ukloniti, draga, i ne treba se ukloniti, jer s njime bi iščezla ujedno osobnost; ali može ono samo kao preobraženo biti svjetlo, može naime, biti nijemi nositelj višega svjetla, čuvajući vlastitost samo za njega, ima osnovu za korijen, ne pak za sama sebe.

Može biti kao dijamant, upita ona, samo tu za svjetlo, da ono u njemu zasja i ogleda se, treba i nešto za što se može uhvatiti?

Sasvim tako, rekao sam.

Hoćemo li reći, nastavio sam dalje, da nam ovo tamno dolazi od prirode ili odnekud drugud?

Bez sumnje, od prirode.

Da, dakle, svaki čovjek otpočетка nosi u sebi ovu tamnu klicu, ili je ona možda sasvim slučajno bilje?

Nemoguće bi bilo tako misliti, reče ona.

I da je ova klica sposobna za preobrazbu, ali ne za razorenje, ili da je i preobraziva i razoriva?

Nužno je pretpostaviti ono prvo, rekla je.

Ima li ona, međutim, nešto fizičkog u sebi? – upitao sam ponovno.

Naravno, reče ona, ako nam dolazi od prirode.

Dakle, mora nas nešto fizičko slijediti i u smrti?

Nužno, jer inače nas ona klica slijedi.

I ako, dodao sam, svijest o nama samima kao nama samima preostaje?

Ona potvrdi i to.

Ne bi li bilo, upitao sam, upravo ono duhovno biće naše tjelesnosti klica koja nas slijedi?

Čini se, reče ona.

Koja se iz tjelesnoga samog razvila do duhovnosti.

Naravno, reče ona.

Koja, međutim, uvijek zadržava odnose prema fizič-kome?

Na svaki način, odgovori ona, jer ona je još uvijek bit tjelesnosti.

I ona ne može nikada izgubiti srodnost s onim od čega je izvorno uzeta?

Nikada, tako se čini.

Nije li sasvim prirodno, nastavio sam, da se oni koji, doduše, priznaju da duhovno mnogostruko djeluje u fizičkom, ali neće pojmiti da i obrnuto i fizičko presiče u duhovni svijet, da se oni, kažem, boje ako smrt, prema njihovu mišljenju, razdvaja vezu između duše i tijela i potpuno je dokida, da se onda i osobna svijest rastvara i iščezava kao miris uvelog cvijeta u zraku, a da ne ostaje od toga ni traga?

Posve naravno je to, reče ona.

Uspijeva, međutim, najrjeđima još u ovom životu ova preobrazba tamne klice u njima u svjetlo? Jer meni su se barem u mnoštvu pojavljivali samo takvi koji su prkosno inzistirali na svojoj vlastitosti i koji su držali najvažnijim da sebe načine važnim i da se potvrde.

Naravno, reče ona.

I oni prema tome misle i sude i svu svoju duhovnu djelatnost na to usmjeruju; na primjer nesposobni su da sami sebe zaborave u svome mišljenju i izgubljeni su u razmatranju vječitoga i božanskoga; uvijek teže za nečim vanjskim što mogu staviti pred sebe i čime mogu rukova-

ti kako im se sviđi, a kada primijete da se božansko ne da tako tretirati, sasvim ga odbacuju.

Bi li oni koji se samo onda čine svjesnima samih sebe kad imaju nešto izvan sebe, bili sposobni za onu višu svijest: ili nisu li oni naprotiv zakleti neprijatelji svake vidoovitosti?

Vjerojatno ovo potonje, reče ona.

Ne moraju li oni, kad se kaže da je upravo ona najviša usrdnost svijesti stanje u koje prelaze najbolji nakon smrti, vjerovati i nastojati da i drugi povjeruju da na taj način u smrti nestaje svaka osobna svijest?

Čini se, reče ona, da to moraju reći.

Međutim, rekao sam, kad ona početna tamna klica biva posve preobražena u svjetlo, ima li tada još nečega u nama po čemu se razlikujemo od Boga ili toga nema?

Ne razumijem, odgovori ona, posve pitanje.

I ono je vrlo neodređeno, rekao sam. Pokušajmo, dakle, s druge strane. Sve stvari ili barem mi ljudi jesmo li u Bogu?

I to, reče ona, nije jasno i može se uzeti na više načina.

Dobro, dakle, rekao sam: o blaženima barem to biva općenito kazano da idu k Bogu, da su pred Bogom i da počivaju u Bogu. Ili to sve moramo držati kao puki lijepi način govora, kojemu ne odgovara ništa zbiljskoga?

Nikako, reče ona.

Da oni u smrti idu k Bogu, kako se govori, pokazuje da prije nisu bili kod njega, nego odvojeni od njega, da nisu bili u istinskom zavičaju, nego da su bili u tuđini.

Naravno, reče ona.

No, međutim, odvojeni od Boga ne mogu biti istinskim bićem, onim savršenim u njima?

Tako se općenito uzima, reče ona.

Dakle, to mogu biti samo lažnim bićem u njima?

Tako se čini, reče ona.

Tako je, naime, nastavio sam, doduše, u savršenima bio Bog, ali oni pak sa svojim nesavršenim nisu bili u Bogu?

To je jasno, reče ona.

Ono nesavršeno treba ipak proći, ili ako ne to, ipak treba biti preobraženo u savršeno; ono, doduše, treba ostati biće, ali samo toliko koliko je nužno da bi se vlastiti bitak učinio nositeljem višega.

Naravno.

I ta preobrazba započinje već ovdje, barem u dobrih.

Svakako.

Što više oni napreduju u savršenstvu, to su manje nužno od Boga odvojeni.

Naravno, reče ona.

Tako, što savršeniji bivaju, oni sve više prelaze u Boga i napokon u njemu iščezavaju.

Sasvim prirodno, reče ona, čini se da to slijedi.

Nije li, međutim, rekao sam, i taj strah u mnogih vrlo općenit tako da se brinu kada će biti posve preobraženi, kada će vlastita volja u njima biti posve prevladana da bi se tada mogli sasvim razriješiti i nikada se i nigdje više ne bi mogli naći, nego utonuti u Boga. I nema li opet drugih koji pravo s ljubavlju znaju predočiti tako, naime, da duša tada iščezava u Bogu, kao kap u oceanu ili kao zraka svjetlosti u suncu?

Ja sam tako nešto, naravno, također čitala, reče ona.

I nešto nužno, nastavio sam, leži ipak u predodžbi jer svi kažu, pa i mi kažemo da je moguće blaženstvo samo u savršenom jedinstvu s Bogom.

Naravno, odgovori ona.

Samo ne uviđam, nastavio sam, slijedi li nužno to da je svaki posebni opstanak za nas izgubljen kada s božanskim postanemo sasvim jedno. Jer kap u oceanu jest ipak uvijek ta kap, iako nije odmah razlikovana, pojedina iskra u vatri ili pojedina zraka u suncu jesu takve, iskra uvijek iskra, a pojedinačna zraka uvijek zraka, iako ne bivaju viđene odmah kao posebne. Sebi i predočujemo da pobožni u smrti od Boga u blaženi zanos bivaju otrgnuti, poput općenitog magneta kojemu sve stvari teže tako da su tada njime posve prožete i samo u njemu gledaju, osjećaju i žele. Ipak ne uviđam kako bi time to bila izgubljena ujedno čitava njihova svojstvenost. Ili ako bi ona spram Boga došla u onaj odnos u kojem magnetski spavač stoji spram svog liječnika ili spasitelja, da je, naime, doduše, za sve drugo mrtav, ali za njega, međutim, u najvišem stupnju živ i osjetljiv, i u njemu bi osjećali sve drugo i ne bi imali nikakvu drugu volju osim njegove – bi li onda, htio bih znati, sav vlastiti opstanak bio potpuno izgubljen ili bi, naprotiv, bio uzdignut do najviše usrdnosti?

Ne čini li se upravo da se oni koji se boje onog jedinstva s božanskim zbog poništenja njihove posebnosti, zapravo boje onog zanosu i cjelovite predanosti, kao što se boje svake pa i duhovne opijenosti, a svakoga tko je ispunjen najvišim stvarima gledaju kao ludog, te u onome tko je umro za vlastitu volju gledaju kao zbiljsku smrt, ili drže da je to nešto gore i od smrti?

Meni se čini, reče ona na to, da ovdje ima još nešto nerazmotreno.

Možda, odgovorio sam, i što je to, dakle?

Upravo to, reče ona, da je u gornjem primjeru svaki štapić, od mnogih koji se prema magnetu i u tu vezu

ubacuju, njegovom snagom, naravno, posve prožet i u oživljajućem lancu, ako bi i htio, ne bi mogao izići, te da ima na sebi ipak nešto što nije dobio od magneta.

Izvršno, rekao sam, i to je sasvim tako kako se običava govoriti o tome.

Dakle, oni vjeruju da čovjek osim čudorednoga, ako je već u ovom životu težio za tim da se može sasvim sjediniti s božanskim, ništa ne uzima onamo preko?

Oni moraju zacijelo, reče ona, to vjerovati.

Dakle, ništa fizičkoga, rekao sam, ne prati ga onamo?

Ništa, tako se čini.

Dakle, ne niti ona početno tamna klica koja tek postupno nekom vrstom božanske preobrazbe uzima u sebe svjetlo?

Ni ona ga ne prati.

I ona, makar i posve preobražena, ipak nikada ne niječe svoju prvu prirodu?

Tako malo, čini mi se, reče ona, kao što najprozirniji dijamant stoga prestaje biti težak ili uopće tjelesan.

Ta tamna mrlja naše egzistencije, nastavio sam, koja i sasvim razriješena i preobražena ipak ostavlja nešto u nama **što nije bilo od Boga**.

Odakle je to onda, upita Clara.

Niste li sami rekli da dolazi samo iz prirode?

Naravno, reče ona. Ali, kažu oni koji naučavaju iščeznuće svake posebnosti u Bogu, da je priroda Bog.

Oni mogu zacijelo, odgovorio sam, kao što se običava govoriti u posloviци, čuti udaranje i zaboraviti tako mnogo. Naime, možda su jednom čuli: Bog je u prirodi i zaboravili su samo ovu malu rječcu **u**, ili to razumiju tako kao da bi priroda bila unutrašnjost Božja pa kažu tada uopće da je priroda Bog.

O najdraži, nastavi ona, koliko često sam upravo Vas čula govoriti da sve pripada Bogu i da ništa nije izvan Boga?

Naravno, rekao sam, koliko toga pripada nama, a da to nismo **mi sami**; da mnogo je toga i u nama, ako govorimo o sebi u cijelosti i širini, što ipak ne pripada našem pravom sopstvu.

Očekivao sam da će ona odgovoriti i zato sam je pogledao. Ona, međutim, reče: Govorite mi samo dalje, dolazi mi svjetlo iz starih vremena, jedan gotovo zaboravljeni govor biva mi opet živ.

Nastavio sam i rekao: Ono duhovno biće koje se razvija iz naše tjelesnosti i sjedište je slutnje, također je organ budućnosti, naš je vjerni pratitelj u ovom životu i slijedi nas u budućem; ali nesretan je tko bi ga držao za svoje pravo sopstvo koje boravi samo u duhu. I isto tako, ili još više, tijelo, što je u nama sjedište požude i strasti, pripada, doduše, nama, ali to nismo mi sami. Jer ne zahtijevamo li općenito da naše pravo sopstvo treba vladati ovim drugim i nepravim sopstvom?

Naravno, reče ona.

Razlikujemo, dakle, ovo od onoga?

Dapače, bio je njezin odgovor.

Ako, dakle, priroda pripada Bogu, može ona njemu pripadati ne kao njegovo pravo i prvo biće, nego kao njegovo nepravdo i drugo biće, nebiće u odnosu na njegovo unutarnje biće – pravo biće. Prije smo razlikovali, nastavio sam, unutrašnje i vanjsko. Nismo li rekli da je unutrašnjost u vanjskome pravo biće, izvanjsko pak da je puki njegov bitak?

Sjećam se, reče ona.

Ne možemo li reći da je Bog u prirodi biće, priroda pak samo Božji bitak.

Naravno.

Samo taj je bitak Božji sam potpuno i posvuda živ, kao što umjetnici još ukrašavaju životom i tabane olimpskog Jupitera. I kada tako govorimo, time nipošto nije rečeno da su Bog i priroda jedno te isto.

Nipošto, odgovori ona.

Ako nas Bog iz tog neznatnoga dijela svojega bića, koje nije on sam, uzdigne ili crpi, naše je početno biće prema svom temelju još različito od Boga.

Naravno.

Zato se upravo može uzdići u vlastitoj samodjelatnosti da bi se prema duhu u biće preobrazilo ili mu se suprotstavilo? Otprilike tako, kao što se cvijet, doduše, samo oživljujućom snagom sunca, ali vlastitim nagonom uzdiže iz onog nezavisnog tamnog temelja i sam napokon prirodenu tamu u svjetlo preobražavajući, ali ipak, kao različito od svjetla i sunca, potječući iz drugoga korijena, doduše, pomirenog sa svjetlom, nije svjetlo samo.

To razumijem, reče ona.

Tako, dakle, također i nakon smrti, udubljeni u duhovni užitak i sasvim prožeti božanskom nazočnošću, iz blaženog svijeta, čak kad bismo mogli, ne bismo mogli van, jer u nama preostaje nešto što je od Boga različito i što, doduše, miruje, ali ipak vječno tu ostaje kao prva mogućnost da se ili od njega kao bića odvojimo ili da kao samostalni u njemu budemo.

Tako zacijelo slijedi, reče ona.

I sada tek s posvemašnjim preobraženjem prirodene tame u nama uzdiže se najjasnija i najunutarnija svijest

nas samih i našega cijeloga stanja, ne samo sadašnjega nego i prošloga, i, daleko od toga da se kao led u vodi otapa, biva tek sada savršena svijest prema kojoj se sadašnja, koja je uvijek ograničena i potamnjena od suprotstavljene nesvjesnosti, odnosi se kao san i suton.

Ona potvrdi i to.

Ja sam, međutim, bio odlučan u tome da pođemo; jer manja su djeca već zaspala nad svojim igračkama; starije su djevojčice, koje se nisu više imale čime zabaviti, jedna za drugom ušle u sobu i priljubile se uz Claru. Liječnik je pak imao u pripremi još jedno pitanje, koje mi je kratko dobacio i na koje sam nastojao isto tako kratko odgovoriti. Samo se razgovori o takvim stvarima najradije slušaju u noćnim satima i onda obično potajnom jezom koju izazivaju društvo dulje održe na okupu pa smo tako i neopazice bili uvučeni u takav razgovor dublje no što smo željeli. Liječnik je rekao, naime, da mu se u izloženom ne sviđa samo to što je stanje vidovitosti uzeto tako općenito kao ono koje slijedi smrt, iako je ipak ujedno rečeno da je to stanje po sebi i za sebe blaženo: ali zacijelo u tako blaženo stanje odmah nakon života mogu prijeći malobrojni, ali sasvim je nemoguće da to mogu svi.

Odgovorio sam, dakle, kratko i rekao sam: Sjećam se da sam barem jednom određeno rekao da se to događa samo najboljima; za druge to nismo uopće istraživali.

Clara je, međutim, mislila da bi razgovor bio ipak sasvim nepotpun bez toga; mogli bismo se još jednom naći, a ja bih, kako se izrazila, bila na potezu.

Međutim, rekao sam joj: Vjerujete li da je tako lako o tome zadovoljavajuće govoriti. Jer ako bih htio govoriti o krajnjoj suprotnosti onoga dobrog stanja, onog koje

očekuje posve i savršeno zle, bilo bi lako; međutim, u ovom životu postoje bezbrojni posredni stupnjevi između dobra i zla pa je tako i u onom životu između blaženosti i neblaženosti, i to nije tako jednostavno kako misle mnogi, nego čudesno mnogostruko mora to izgledati tamo u nevidljivom carstvu ako je istinita izreka: da će svakome biti naplaćeno već prema tome kako je radio i bio nastrojen u tjelesnom životu. Tko bi se odvažio da čuda onog unutarnjeg svijeta dokuči i prikaže kada su nam vrata ovog vanjskoga svijeta, koji dnevno očima gledamo, još tako zatvorena? Doista, taj bi morao, kao onaj Armenac kod Platona, biti mrtav i iz onostranog života vraćen nazad u sadašnji život, ili morao bi mu, kao švedskom vidovnjaku, na drugi način biti otvoren njegov unutarnji svijet da bi u taj svijet mogao zagledati i razumjeti se u točan govor o njemu.

Liječnik je, međutim, mislio da ako u nekoj stvari postoje dvije krajnosti, da se može prije zamisliti ono što leži između njih.

Odgovorio sam: Ne mora uvijek biti tako; i onda, ovdje je upravo teško naći drugu krajnost; jer vidite, samo, ne bismo li morali ići još dalje natrag, i nije li već ono previše brzo i bezuvjetno bilo potvrđeno: smrt je uopće neko premještanje u duhovno; jer od sadašnje tjelesnosti čovjeka do duhovnosti mogu postojati tako mnogi međustupnjevi da bi u umiranju zacijelo mogao biti od nje otrgnut, a da ne prijeđe u duhovno i posve napusti vanjski tjelesni svijet. Čak i onaj u kome leži dobra klica napredovanja može ipak samo stupnjevito biti produhovljen. U onome pak koji je već ovdje bio ovladan nazadnom ili zlom voljom, bit će, ako je gubitkom tijela u padu pri-

siljen ići naprijed, pobuđena najživlja ne-volja i žestoka čežnja za opetovanim tijelom, posebno u onom duhovno-tjelesnom biću koje je naviklo na sve utiske odozdo ili od tijela, a nije podređeno duši niti je vođeno utjecajima višega svijeta. To će i dalje ostati vladajuće i poput utega na duši, nastojat će je povući natrag u tjelesnost.

A da je to nužnost dokazuju bez svakog dogovora slajući se priče svih naroda o čestim pojavljivanjima takvih duša pri grobnim spomenicima ili na hodočasničkim mjestima. Te priče možemo uzeti kao istinite ili ih na današnji način odbaciti kao potpuno neistinite.

Ovdje se proširio razgovor, kako to običava biti kad se takva materija dodirne u povjerljivom krugu, živahnošću i općim sudjelovanjem o čitavom predmetu. Osobito se Clara izjasnila sasvim protiv svih pripovijedaka takve vrste.

One vrijeđaju svaki zdravi smisao, reče ona, već običnom prostotom i dosta jasno time pokazuju svoje podrijetlo. Zbirke takve vrste, umjesto da potaknu vjeru u te stvari, što im je možda bila namjera, donose, upravo suprotno, najodređeniju zlovolju; i tko može vjerovati u to što mu se nadaje kao prosto i gnjusno?

Liječnik, koji se u tome predstavio kao branitelj, odgovorio joj je dijelom u šali time što je rekao da su nesretnici naravno najlošije društvo i da su zapravo izmet ljudskoga roda, a dijelom je odgovorio opaskom da postoje i kićenije pripovijesti te vrste, od kojih je spomenuo neke, naime, zgodu s Clairon.

Upravo se s tim pripovijestima, reče ona, nikako ne mogu složiti. Ili kako bih mogla držati mogućim da preminulima ostaje toliko samovolje da bi u našoj okolini

mogli proizvoditi po volji učinke, i čak se, kao u onoj pripovijesti, i nakon smrti mogli osvećivati nježnom stvorenju? Ne mogu odlučiti možemo li takvim pripovijestima čudoredno vjerovati.

Ako je, međutim, istina, reče on na to, što tako mnogi istraživači prirode, prisiljeni iskustvom, kažu o duhovnom krugu učinaka svakoga živoga i o vrsti slobode kojom se može njime upravljati, ne bi li bilo također moguće posredovanjem toga bića kad je odriješeno neposredno djelovati na jednako bivstvo stvari, i tako, na sasvim drugi način no što to mi običavamo, moći proizvoditi promjene. Jer mi, da bismo izazvali zvuk, ili nešto takve vrste, proizvodimo najprije u vanjskome udarcem ili nečime takvim promjenu kojom nutrina biva tek posredno pokrenuta, izuzevši u našem vlastitom tijelu, u kojem volja neosporno nutrinu neposredno i najprije potiče, i time tek vanjsko. Nemogućim, dakle, ne može se činiti da ono biće, kad je odriješeno od svog vlastitoga tijela, većom slobodom na druge stvari može djelovati tako reći kao sredstvo rastvaranja da bi i u njima moglo djelovati kao sredstvo rastvaranja, da bi i u njima oslobodilo slično biće; i možda je to upravo zvuk, koji se čini tako blisko srodan onom biću koje se najlakše na taj način odrješuje, jer i u prirodi u nekim slučajevima nije tjelesno proizveden nego izgleda da je odriješen na duhovni način. Uopće, međutim, nastavi on, ono duhovno – tjelesno biće zacijelo je već sada pravi organ samovolje ili sredstvo s pomoću kojeg u mnogim slučajevima proizvodimo promjene pukom voljom. Što je neuhvatljivo, a ipak vidljivo biće koje se izliva u očima pri oduševljenju ljubavi ili gnjeva, i odakle ova snaga začaranosti u dobru i u zlu

koju upravo provodi najduhovnije od svih oruđa? Odale neosporno veliki utjecaj volje same na učinkovitost sredstava tako da se čini da je doista puko sredstvo kroz koje progovara nakana onoga koji se pruža? Kakvu silu pokazuju ushićeni nad onim duhovno-osjetilnim bićem, tako da mogu ne samo od tijela sasvim se povući, kao onaj svećenik koji je bio u stanju da se otrgne svim osjetilnim zamjedbama, kao umrli što ravnodušan čak spram žestoke boli tu leži, da osjetilo sluha, koje u smrti najdulje traje, mogu usmjeriti toliko da glasove govora osjećaju kao da dolaze iz velike daljine!

Čak i od sebe se odvojiti i otposlati se u daljinu ne čini se nemogućim onima koji čeznu. Kako sam često u francuskim bolnicama promatrao siromašne švicarske dječake koji su bolesni od boli za zavičajem, i čija su tijela, doduše, tu bila nazočna, ali kao napola ili posve bez duše, nijema, gotovo bez znaka, oči ukočeno vezanih u jednu točku, dok je možda (tako sam mislio) njihov duh lutao po zavičajnim stijenama i brdima i tamo možda bivao viđen od nekoga! Odonda mi je postalo vrlo vjerojatno ono čega se sjećam da sam čuo ili čitao, da i onima u drugom životu bliski dolazak nekog prijatelja ili rođaka biva poznat tako što njegov lik ugledaju već prije u krugu nebesnika.

U te onostrane pojave, reče na to Clara, želim radije vjerovati nego u ovostrane, jer ipak je sigurno da duša nije tamo gdje jest, nego tamo gdje ljubi, a istinska bol za zavičajem zacijelo je bol za drugim životom.

Nije li međutim, nastavio sam, samovoljna uporaba duhovno-tjelesnog bića nakon smrti na svaki način rijetka? Ne postoji li i između vidovitosti i pravog sna jedno

međustanje ili više međustanja? Meni se čini da je san zapravo takav nesavršeni pokušaj da se u spavanju proizvede bdijenje i, dakle, vidovitost.

Barem bi, odgovori on, iskustvo govorilo tome u prilog, da mjesečari ne sanjaju, naprotiv, kad izgube tu osobinu, počinju imati snove, i to doista proročke.

Tako bi bilo pomišljivo, rekao sam, da ljude koji u smrti dopadaju gotovo sasvim vanjskoj prirodi drži neka vrsta spavanja, gdje bivaju tjerani uokolo od oluje ideja sličnih snu; i u tome se slažu mnoge priče. Ili ima li već pri živome tijelu nešto mučnije nego u snu uokolo lutati u mračnoj dolini ili šumi i ne moći naći pravi put, tražiti i osjećati nemogućnost da se može naći, biti zatvoren i ne moći izići, što se često događa svakome koji sanja. Ako je uopće imaginacija oruđe kojim se najopćenitije griješi, ne bi li onda ona trebala biti ta kojom se biva ponajviše kažnjen, i muke koje očekuju grešnike u drugome svijetu sastoje se u prvom redu u mukama fantazije kojoj bi sadržaj bio napose negdašnji tjelesni svijet?

On reče da mu je to vrlo vjerojatno.

Ako bi pak, nastavio sam, i stanje vidovitosti bilo općenito nužno nakon smrti, barem jer preminuli stoje u vezi s tjelesnim svijetom samo onim duhovno-tjelesnim bićem, onda bi dobru suprotstavljeno stanje ipak još bilo pojmljivo. Ta niste li poznavali bolesnike kojima je ono stanje donijelo najblagotvorniji osjećaj, oslobođenje od trpljenja i ozdravljenje, druge pak koji su na to potaknuti osjećali žestoke bolove i još dublje utonuli u svoje zlo?

On to potvrdi.

Ne bi li trebalo, nastavio sam, nešto slično biti moguće nakon smrti. Onima koji su već ovdje živjeli više

iznutra nego izvana, stanje vidovitosti bilo bi najblaženije, naime bilo bi upravo takvo svojom usrdnošću i oslobođenjem od puko vanjskoga. Onima, međutim, koji su uvijek samo s tijelom i kroz njega saobraćali s vanjskim stvarima i bili začarani osjetilnošću vanjskoga bića, to bi donijelo muku, ako su ga već ovdje svim snagama izbjegavali i bunili se protiv svake usrdnosti, ono božansko u sebi ušutkali, htijući ga čak i ubiti kad bi to bilo moguće, jednom riječju ako su tražili koliko je to moguće izvanjski život. Jer ovdje su mogli zacijelo izdržati dijelom jer vanjska priroda unatoč svojoj izopačenosti sadrži još uvijek mnogo božanski blagoga, što je kao balzam na nju utjecalo; dijelom jer su svoju dušu ispunili sasvim izvanjskim stvarima i sebe, kako to sasvim točno imenuju, kroz to rastresli. Tamo, međutim, gdje im je sve izvanjsko iščezlo i nije im preostalo nikakvo stanje, osim onog unutarnjega, oni će lebdjeti između bitka i nebitka; nesposobni da se uzdignu u pravo biće i od nebitka, koji su za to držali, kroz smrt odrezani, oni će sve pokušati da umanje tu muku, čas hoteći se uzdići i nepovratno padajući natrag, čas ponovno svojim uobraženjima dospjeti u taj svijet, dok ne nađu da to nije ništa i da su to skretanja s pravoga puta, sretni ako ih neka viša pomoć ili zov već blaženoga konačno dovede na pravi put.

I ovo stanje držim za ono čišćenje duša, o čemu stari i novi tako mnogo govore. Jer samo malobrojni prelaze onamo preko tako čisto i slobodno od svake ljubavi spram zemaljskoga da bi mogli biti odmah odriješeni i dospjeti na najviše mjesto. Čak i oni u kojih nije nikada zla volja uhvatila korijena, nego je u njih izvorna klica dobra, doduše često skrivena pod trnjem svijeta i u razvitku

zakočena, ali ipak nikada neoskvrnuta ili sasvim poništena, idu onamo preko s mnogo taštine, lažnih mnijenja, uobraženja, opterećeni tako da ne mogu dospjeti odmah u zajedništvo svetih, savršeno blaženih i zdravih, nego istom moraju proći kroz mnoga čišćenja, neki više, neki manje, kraće ili dulje, već prema tome kako su ustrojeni. I naravno da bez boli ne može ovakvo čišćenje proći. Jer kako bi mogli biti iz duše istrgnuti tako mnogi korijeni iskvarenosti, kako bi se mogle ispraviti tako mnoge krivine bez neizrecivog osjećaja beskonačne svađe i odvratnosti, koja se nalazi između jednakosti i krivine, između svjetla Božje čistoće, koje se želi spustiti u dušu, i između naviknutih svojstava duše, koja su mu sasvim suprotna. Ili bi trebalo sve nečisto i zlo – pokrenuto bez dubokog i bolnog zahvata, nedodirnuto, prisiljeno sa svojom suprotnošću, umoreno i iz svog mjesta izbačeno u dušu koja se s njom ne samo izvanjski dodiruje, nego je sasvim prožeta – biti s njime pomiješano i iznutra sraslo, pogotovo što je duša u vidovitom stanju i također u stanju kojemu se približava mnogo osjetljivija negoli je to u prethodnom stanju i obično. I ne varam li se, ili sam to čuo od Vas, da puka nazočnost nečistih ljudi u onom stanju biva najživlje osjećajna i njega ometa, upravo sprečava.

Svakako, reče on, to je tako i to se zna iz mnogih primjera.

Kako mučno, rekao sam, mora nečistome, koji nakon smrti prelazi u slično ili pak približno stanje, biti vlastita nazočnost ako je sada on sam sa sobom i žanje to što je posijao. Da, ako svaki zli užitak i težnja mogu preuzeti neku vrstu osobnosti i ako svaki grešni čin kao zao duh u čovjeku ostaje stanovati, kako osjetljiva mora biti duši ta nečista pratnja s kojom ona umire?

To se može, vjerujem, s velikom vjerojatnošću kazati za suprotstavljena stanja nakon smrti. Vrlo ograničenim činio bi mi se, međutim, onaj koji bi htio govoriti samo o dva suprotstavljena stanja, jer prema zadnjem navedenom razlogu i fizički je nužno da čisti od nečistih budu odvojeni na posve različita, upravo suprotstavljena mjesta. Ali budući da već ovdje od ovog vidljivoga vode tolike stube u nevidljivo, kao što su tijelo i svjetlo, doduše, vidljivi, zvuk pak, međutim, samo čujan i nevidljiv, što druga dva osjetila, miris i okus, potpuno razlikuju na najunutarnijem stvari, niti jednim drugim sredstvom ne može biti dovedeno do vanjskog zrenja, još manje što u različitom sastavu zraka djeluje ono što bi, prema našim vanjskim oruđima zaključujući, moralo sebi stalno ostajati isto; što je zatim djelatno u bolestima koje odatle izvire, i svoj utjecaj šire i protežu na čitavo biljno i životinjsko carstvo. To sve, kažem, iako ležeći u vidljivom, nama je potpuno nevidljivo i skriveno, i svako biće te vrste, na primjer zvuk, ima svoje vlastito carstvo, koje, kako se čini, ostaje sasvim za sebe i ne miješa se ni s kojim drugim. Zato imamo još manje razloga sumnjati da se u nevidljivom carstvu, u koje stupamo nakon smrti, mogu naći mnoga pojedinačna carstva i sasvim različiti svjetovi. Svaki od njih može biti mjesto boravka jednoga roda ili više njih. Koliko li još takvih čudesnih mjesta leži izvan okruga općenito zvanoga vidljivoga, ako je, s druge strane, istina, što nam se predstavilo tako vjerojatnim, da svaka duša nakon smrti odmah ne biva slobodna i odriješena od ovog donjeg područja zemlje, nego možda tek stupnjevitim produhovljenjem dospijeva u istinsko nadosjetilno. I ne bi trebalo prihvatiti da svi za kaznu

ili u jednom po sebi mučnome stanju ostaju u dubljim mjestima; ili ne bi li trebalo one koji su živjeli, doduše, samo po zakonu vanjske prirode, njemu, međutim, stvarno primjereno kao pravedni, hrabri i promišljeni muževi, prihvatiti u svijet mira, otok blaženih. Ono što stari govore o Elizeju isto je tako malo puka bajka kao njihova čitava mitologija? Jer teško je vjerovati da oni neposredno prelaze u čisto duhovni svijet, ali još teže je vjerovati da ostaju u mučnom stanju. Naprotiv, pravedno je da svatko i tamo živi svoju vjeru. Oni, dakle, koji kao Sokrat odlaze sa željom za dobrim i mudrim Bogom, ili oni koje Bog pozove jer ih samo božanska ruka može izliječiti, kao onoga u smrti preobraženog Edipa, oni će također tamo dospjeti k tom Bogu. Oni pak koji su dotada više bili u zajednici s vanjskom prirodom, a da nisu naopako ili sasvim bez Boga živjeli, bivaju možda zadržani u nekoj zemlji tišine, bez muka, ali ipak u životu sličnom sjeni, dok se ne probudi nagon za višim opstankom, kako ga osjeća plemenita duša Ahilejeva kod Homera, iako kao uzaludnu želju da se vrati u ovaj život, kad kaže: Radije bih obrađivao zemlju kao nadničar siromašnom čovjeku, nego vladao sveukupnom gomilom mrtvih.

Pouzdanje da vjerujem u takva stanja daje mi ne samo promatranje velikog mnoštva koje živi bez prosvjetljenja i bez misli o zaista višem životu, i koje zato samo ovaj život, doduše u drugom liku, kao puki život sjene može opet živjeti, nego mi ga daju i oni tamni govori otaca Staroga zavjeta o mjestu skrovitosti ispod zemlje, gdje sve zajedno miruje, o paklu kao moći, mjestu koje si neće dati oduzeti svoj plijen, iako tu i tamo prodire zraka nade da pravednik neće ostati na tom mjestu. Te govore ne

smijemo vidjeti kao puku bajku ako imamo iole poštovanja za svetost starih predaja.

Dakle, nije li vjerojatno da je i moć podzemlja nad mrtvima sve više i više slomljena ako je duhovno u ovom vanjskom životu sve više i više probilo. Ili ćemo također one govore o pobjedi nad prastarim carstvom smrti, koju je Krist izvojevao, držati potpuno praznim općenitim govorom? Naprotiv, ja to vjerujem. Smrt je zaista postala moć. Kad je čovjek, kako ste rekli, posegnuo u vanjsku prirodu i dokinuo razvitak u duhovnu prirodu, izazvao je onu strašnu silu koju je Bog odredio za pukog nositelja kreature i dozvao ju je u zbilju. Uništiti ga ona nije mogla, ali držala ga je čvrsto i u smrti, izuzev one koje je Bog uzeo k sebi. Samo kad se onaj kroz kojeg su sve stvari u početku bile sačinjene, koji se u potonulu i sada smrtnu i prolaznu prirodu, spustio da bi u njoj postao opet savez duhovnog i prirodnog života, tada je nebo, istinski duhovni svijet opet svima otvoren i po drugi put zaključen je savez između zemlje i neba. Budući da je došao umrijeti, ugasilo se svjetlo vanjske prirode, jedino što je još preostalo čovjeku, kao znak najviše sile koju je smrt izvršila. Ali tek što je on sam ušao u ono tamno područje, zemlja je uzdrhtala, zastor u hramu slika rastave između ovog svijeta i najsvetijega, u koji se nadamo ući nakon smrti, poderao se, i česte pojave zaspalih svetaca pokazale su za čitav sveti grad prevladanu moć smrti. I tako, dragi moji, ponovno smo došli na slatku svečanost koju danas slavimo i koja je istinska svečanost rođenja čitave prirode i čovjeka za vječiti život; od posljedica ovog dana započine duhovno razdoblje života zemlje, jer i ona mora kroz sva razdoblja proći.

No sada, djeco, pođimo i ne boravimo preko ponoći jer već se bojim da bi netko tko bi nas slušao mogao reći da smo došli na misli koje samo noć priča. Međutim, budući da nije tako, ipak ćemo sada prestati.

I tako smo se digli i svatko je pošao svojoj kući.

Otprilike u isto vrijeme, nekoliko dana ili tjedana kasnije, pristigla je neka filozofska knjiga, koja je, pored dosta toga izvrsnoga što je sadržavala, bila napisana posve nerazumljivim jezikom i vrvjela je, tako reći, barbarizmima svake vrste. Clara ju je našla na mom stolu i nakon što ju je neko vrijeme čitala, rekla je:

Zašto je ipak nemoguće da oni koji sada filozofiraju ne pišu tako kako djelomice barem mogu govoriti? Jesu li ove zastrašujuće umjetne riječi nužne, ne može li se isto reći na općeniti ljudski način i mora li knjiga biti sasvim nečitka da bi bila filozofska? Ja ne mislim time na tamu koja izvire iz dubine, i koja samo za takve može postojati kojima su oči navikle gledati iza površine. Ono najdublje mora, prema mojem osjećaju, biti upravo ono najjasnije; kao što mi ono najjasnije, na primjer kristal, zato jer je takav, ne dolazi bliže nego se prije čini da se udaljuje i biva tamniji, i ja u kapljici vode mogu gledati dolje kao u bezdan. Svakako se mora dobro razlikovati duboko i mutno. Drugo je dubina, a drugo pak ono mutno; drugo je prirodno bogato rasteenje zdravog stabla, gdje svaka sporedna grana tjera opet izdanke, a da umjetnik to nije namjeravao ili posebno zamijetio, drugo je namjerno ispreplitanje različitih ingredijencija i umjetno zamrsivanje, koje, ako se želi rasplesti, ne pruža ništa drugo nego mrtve i bezvrijedne materijalije.

I ja, rekao sam, vidim filozofa radije s društvenim vijencem u kosi, nego sa znanstvenom trnovom krunom, gdje se predstavlja puku kao istinski izmučeni Ecce homo. Sjećam se riječi Pascala, koji kaže, ako pri izvrsnom sadržaju naiđemo na neusiljeni prirodni stil pisanja, biva se sasvim izvan sebe i oduševljen jer se mislilo u takvoj knjizi pronaći posebnog spisatelja, ali našlo se čovjeka.

Dubina se odnosi, kao njezina prividna suprotnost, uzvišenost, koja ima veći učinak ako biva zaodjenuta u najjednostavnije riječi koje nisu nerazumljive radnicima i obrtnicima. Jezik je naroda kao od vječnosti; umjetni jezik škola od jučer je. Ono vječito po samoj stvari, ako je takvo, traži uvijek naposljetku i vječitost po izrazu. I utoliko više čudim se da se u filozofiji tako malo događa, da je općenitije sada na nju usmjerena izvjesna pozornost te da je za neke postala čak namjesnicom objave, pa čak jedan veliki ratni vođa našeg vremena, sluteći blisku smrt u bitci, ne zaziva kao Saul duh proroka i pita o besmrtnosti, nego zaziva filozofe. Čak se i žene mogu sada naći u filozofskim predavaonicama. Nema li svatko na primjer prijateljicu kojoj rado priopćuje svoja uvjerenja? I kad tako čini, zašto ne može o višim stvarima govoriti i pred čitavim narodom jezikom kojim govori ljubljenoj.

Sjećam se, reče Clara, da smo mi, dok je još Albert bio s nama, često svi zajedno vodili razgovore koji su samo trebali biti napisani da bi općenito potaknuli na razmišljanje. Zašto, recite mi, nisu filozofski razgovori općenitije napisani?

Odgovorio sam: Ah, najdraža, o tome bi se imalo mnogo reći. Za filozofske razgovore, ako ne bi smjeli biti beživotni, traže se određene osobnosti. One nam, dodu-

še, ne nedostaju; ne manjka nam prosvjetljenih, od cijele Njemačke cijenjenih muževa, koji na sebe stavljaju isto plemenito povjerenje kao nekoć grčki sofisti, isto tako prkosni, često upravo oholi govornici, koje bi lukavi Sokrat mogao zacijelo posramiti; ne nedostaje nam, nažalost, ništa, nego upravo Sokrat, jedna tako priznata i tako određena osobnost. K tome dolazi da naši filozofi među sobom saobraćaju kroz dugotrajne, široko postavljene razgovore posredovanjem tiska, što je gotovo isto kao kad bi dvojica, jedan iz Europe, drugi iz Amerike među sobom igrali šah, pri čemu je teško moguć dramatski život. Jer pismo i tiskarsko crnilo ne crveni se, kako se kaže. Stoga su već mnogi umijeće tiskanja trebali slaviti kao posve divan, uistinu upravo božanski izum.

Utoliko više, reče ona, trebali bi oni koji to razumiju otvoriti male pozornice gdje bi široku radnju prikazali ukratko, tako reći stegnutu u jednu točku.

Stalo je do pokušaja, rekao sam. Kad samo ne bi oponašanje i postavljanje određenih ličnosti u nas tako lako izgledalo kao neka osobnost, što se nije događalo u starih, koja bi pod mnogim rukama i zbiljskom mogla postati.

Dobro, dakle, reče ona, ako osobe ne bi trebale biti uzete iz sadašnjosti, zašto onda ne bi bile iz prošlosti?

Ipak ne iz starog vijeka, rekao sam, da ne bi ispalo kao u ponekim grčkim tragedijama.

Ne, odgovori ona, iz nama bližeg ili iz novijeg vremena. Kakve krasne filozofske osobnosti mora na primjer ponuditi petnaesto i šesnaesto stoljeće, ako je istina što se priča o medičeskom dvoru, ili koje se druge izvrsne osobnosti mogu pronaći iz nama još bližega vremena?

Kada samo ne bi gotovo opet bilo isto, rekao sam, da je filozofski razgovor u tome sličniji komediji nego tragediji, da ima svoj sadržaj uzimati više iz sadašnjosti nego iz prošlosti, ako ne smije drukčije opet hladno izgledati pri uloženom naporu oko istine i životnosti.

Filozof koji ima pravo nešto reći ili predstaviti iz znanosti neće se mučiti da udaljene svojstvenosti istraži toliko koliko bi bilo nužno da ih predstavi vjerojatnima. Imade, za mene, barem, već strogo promatranje načina jezika i odijevanja i drugih formi iz prethodnoga vremena, nešto što se suprotstavlja prirodnoj slobodi umjetničkoga djela. Upravo zato još više mora biti uzeto iz sadašnjosti ono što kao razgovor na nas treba živo djelovati.

Dobro onda, reče ona, ako prošlost ne mora ponuditi sadržaj, a okolna bi ga zbilja mogla djelomice pružiti, postoji još nešto srednje protiv čega opet postoje sumnje.

A to je? – upitao sam.

Da su razgovori, izmišljeni prema svojstvenostima našeg vremena, tako reći izrezani iz sadašnjosti, bez da se određene osobe oponašajući postavljaju, razgovori kakvi mogu sada biti vođeni i njima slični razgovori kakvi se bez sumnje stvarno vode. Ponavljam još jednom pitanje: zašto razgovori koje mi međusobno običavamo voditi ne bi mogli biti izmišljeni ili ne bi mogli biti zapisani ako su zaista tako vođeni.

O, najdraža, rekao sam, tko bi mogao predstaviti takvu Claru, sasvim tako kako je sada vidimo pred sobom, sa svom draži i nježnosti govora, sa svom ljupkošću iznenađujućih obrata? Ja barem ne bih to mogao. I tada trebao bi tu stajati razgovor ne kao da je pao s neba, jer svatko bi

naravno zahtijevao da toliko zna o okolini i odnosima da je može sebi predstaviti kao zbiljsku osobu.

No, reče ona smiješeći se, meni se čini ipak, da dodam i to, historijski utemeljiti razgovor sličan našem ne bi zahtijevalo nikakvu izvanrednu pronalazačku snagu.

To je upravo to, rekao sam. Kako bi se onome koji bi htio takve razgovore učiniti poznatima, s gorčinom moglo predbaciti nedostatak i neznatnost pronalaska, već i zato jer najmalobrojniji pomišljaju da je izvanjsko ovdje posve podređeno i da pronalazak zapravo mora ići na nutarnost. I ako bi dodatak historijskog upao u oči, već čujem kako bi se izvikivalo: vidite kakvo je to dvospolno biće iz romana i filozofskog razgovora, iako poznajem neke s pravom cijenjene romane, koji ako bi bili naslovljeni kao moralni razgovori, ne bi taj naslov posramili sadržajem.

I što bi konačno, reče ona, bilo loše u tom sastavu? Ne naginje li jako roman zaista dijaloškome u svom životu lebdećem između dramskoga i epskoga? Moglo bi se još i postaviti pitanje ne leži li filozofskom razgovoru u naše vrijeme upravo forma romana bliže od bilo koje druge forme.

Ne znam, rekao sam, ali roman po svojoj naravi protuslovi jedinstvu vremena i radnje. U filozofskom razgovoru naprotiv, čini mi se, ono je upravo tako bitno kao u tragediji, jer tamo se sve odvija tako posve unutarnje poradi tijesne misaone sveze, tako reći smjesta mora biti odlučeno, a da se ne pomakne sa zauzetog mjesta.

Bez sumnje, reče ona smiješeći se, da ne bi odzvonila nježna, prolazna, često na puko trenutačnim obratima počivajuća misaona sveza.

Naravno, rekao sam.

No, reče ona dalje, ovaj prigovor čini mi se od svih najvažniji; ali on može biti izbjegnuto u izvedbi ili u običnom smislu povrijeđeno jedinstvo može biti u višem ponovno uspostavljeno.

Tu se mora pogledati, rekao sam, mora se načiniti pokus jer samostojnost svake umjetničke forme može se naučiti samo u izvedbi.

Bilo kako bilo, nastavi ona, živo osjećam blagotvornost što bi je imao za naše vrijeme takav prikaz filozofskih nazora koji bi u cijelosti težio za znanošću. Toliko se žali nad neredom koji vlada u filozofskim sustavima i teorijama; nema li on svoj razlog poglavito u uporabi umjetnog jezika?

Istina je, odgovorio sam, umjetne riječi može, kako se u svako vrijeme vidjelo, ponavljati inače bezduhovna glava i može ih, ako i na blesav i benast način, ponovno sastaviti.

Tko, međutim, reče ona, stvar može predstaviti u priyatnom i izvanjski neumjetničkom razgovoru, taj je mora doista posjedovati, prožeti je i od nje biti posve prožet. Uopće, dodala je, ne držim ništa do filozofa koji svoj temeljni uvid ne bi mogao učiniti pojmljivim svakom ljudski obrazovanom biću, u slučaju potrebe čak i samo dobro nadarenom djetetu. I kuda vodi ovo sadašnje razdvajanje znanstvenika i puka? Doista, vidim da dolazi vrijeme kad će puk, koji mora uvijek biti neznačicom u najvišim stvarima, ustati i pozvati ih na red: vi trebate biti sol svoga naroda – zašto nas onda ne posipate solju? Dajte nam opet vatreno krštenje u duhu; osjećamo da nam je ono nužno i da smo u tom pogledu dosta zaostali.

I tako smo govorili još ponešto o tom odnosu, dijelom odmah, dijelom i kasnije.

Još na granici zime i proljeća izabrali smo jedan lijepi dan da bismo se popeli do stare šumske kapelice.

Na putu je pripovijedala Clara: ribari su joj jučer rekli da jezero pokazuje izvjesno proljeće, nepravilno penjanje i opadanje vode popušta, također su se pokazale vodene ptice koje sa zimom nestaju. Ja sam, nastavi ona, čitavu zimu čeznula za pogledom na jezero. Pričali smo tako često i mnogo o duhovnom životu i uvijek mi je pri tom pred očima bila slika jezera. Sigurno nisu uzalud stari sje-dište blaženih smještavali na jezerom okružene otoke.

Ova veza misli čini se vrlo prirodna, reče liječnik. Rijeka je više slika zbiljskoga života, ona vuče za sobom našu snagu uobrazilje u nemjerljive širine kao i u daleku budućnost. Jezero je slika prošlosti, vječitog mira i dovršenosti.

Priznajem, nastavi ona, Vaši govori ostavili su u meni još jednu nezadovoljenu želju.

Koju? – upitao sam.

Trebam li je reći? – odgovori ona. Vi ste govorili tako često o mjestima i predjelima u nevidljivom, i o mjestima po sredini između ovoga nama vidljivoga svijeta i zapravo nevidljivoga, tada i o najvišem mjestu kamo dospijevaju najmalobrojniji odmah nakon smrti. No o tom mjestu, o istinskom pravom nebu htjeli bismo tako rado oblikovati barem neke pojmove; ili, odakle inače žudnja s kojom se sve to prima iako još ima privid obmane. Što bismo o tome mogli zaključiti? Već to da ono boravište nazivate mjestom, sadrži mnogo zagonetnoga. Mogu li duhovi biti također na jednom mjestu?

Da, zacijelo, odgovorio sam, to pripada u najzagonetnije od svega jer se temelji na onom što je tajanstveno u

mjestu i prostoru uopće, i ne mogu se suzdržati da nešto zbiljskoga ne stavim kao temelj tome. Promotrite ipak stvar samo tako da mi kao sva stvorena bića ne možemo vječno biti samo za nas same, dakle moramo biti pojmljeni u nečem drugom, što obuhvaća i druga bića, i nazovite tada to mjestom, kako mnogi i kažu da je Bog sam nebo i mjesto duhova ili njegova slava.

Vaši govori, reče ona na to, u meni barem pobuđuju gotovo poput dječje predodžbe uobrazilju kojom se zabavljaju mnogi koji svoje buduće boravište ili čak svoje nebo traže na nekoj od bezbrojnih zvijezda iznad nas.

Pa ipak, rekao sam, i za ova viša pitanja bilo bi poticajno kad bismo bili sigurniji o zvjezdanom svijetu izvan naše zemlje jer i ovdje se mogu naše misli sa sigurnošću penjati samo od vidljivoga prema nevidljivome. I kako bismo mogli nešto odrediti o duhovnom svijetu prije nego li smo spoznali granicu vidljivoga?

To mi pitanje nije posve jasno, reče liječnik; jer poznavati granicu važno nam je za stvari koje međusobno prelaze jedne u druge; pri sasvim suprotstavljenima, čini se, ona nije važna.

Upravo to, odgovorio sam, već sam inače sumnjao i u ovom trenutku opet sumnjam da su priroda i duhovni svijet tako suprotstavljeni u zbilji kao što su to po svom pojmu. Jer ponajprije je duhovni svijet barem isto tako realni svijet kao ovaj vidljivi ovdje; ili bismo ga trebali držati za puko misaoni svijet?

Nipošto, odgovori ona.

Većini je, rekao sam, obično da duhovno drže manje zbiljskim od tjelesnoga; pa ipak, pokazuje već podređena priroda, kojoj smo svjedoci i promatrači, tako mnogo duhovnoga što ni u kojem stupnju nije manje realno i

fizičko od općenito tako nazvanoga. I tvrdili smo da duhovnom nakom smrti slijedi nešto fizičkoga.

Naravno, reče on.

Ne mora li, dakle, nastavio sam, onaj drugi ili duhovni svijet na svoj način biti isto tako fizički kao što je sadašnji fizički svijet na svoj način i duhovan?

Clara je izgledala vrlo radosna nakon tih riječi i upitala me zašto to nisam u prvom razgovoru tako rekao.

To je već dobro, rekao sam, jer čini se da Vas dvostruko raduje i ipak je već ležalo u našim tadašnjim mislima.

Ona, dakle, vrlo živahno zamoli da kažem što držim fizičkim u onom drugome svijetu.

Rekao sam: čim me Vi ili neki prijatelj oslobodite neznanja o ovom vidljivom nebu, pokušat ću svoje duhovne oči okrenuti prema nevidljivome.

Pa ipak, reče ona, ovo neznanje ne čini se tako veliko; jer niti jedna znanost ne biva tako općenito hvaljena, od poznavatelja i nepoznavatelja, kao što upravo biva hvaljena astronomija zbog svoje izvjesnosti i veličine.

Možda, rekao sam, krivica ne leži u toj znanosti, nego upravo u meni. Ja, nažalost, kao umjetnik u svojoj glavi imam izvjesnu prasluku po kojoj se ravna moje odobravanje. Poklopi li se nešto s njom, tada to odobravam, ma kako to izgledalo izvanjski nevjerojatno.

Odbaci li, međutim, ona unutarnja prasluka stvar, tada u nju ne mogu vjerovati pa ma kako izvanjski bila vjerojatna, pa i ako je, kako se običava reći, strogo dokazana. Tako mi se događa upravo i s onom znanošću. Jer to što su zvjezdoznanci našli o izgradnji svijeta u cjelini, to nema za mene ni najmanju unutarnju vjerojatnost, a što bi mi iznutra bilo vjerojatno, to još nitko nije našao.

Trebali biste ipak, reče Clara, priopćiti to što Vam je vjerojatno u vlastitom osjećaju i što Vam je nevjerojatno u drugome.

Ovdje smo zajedno, rekao sam, i to bih mogao pokušati, ali ne sada, nego kad stignemo gore.

Stigli smo upravo do točke s koje se prvi put moglo vidjeti čitavo jezero. Bio je to zanosni pogled. Zrak se uopće nije pokretao, plavo nebo s rijetkim nježnim oblacićima visjelo je nepokretno nad jezerom i odražavalo se u njemu; voda je, pokretana samo vlastitom snagom, blagim valovima udarala obalu; mnogo ptica lebdjelo je amo tamo preko površine i činilo se da se raduju svojoj vlastitoj slici, neke su je kao htjele dohvatiti i smočile su glavu i krila. Otok je stajao kao tepihom pokriven nježnim zelenilom nade; pojedini grmovi nad grobovima i u sredini bili su pokriveni lišćem. Na brdima i u dolinama klijala je mlada trava; čak su i nježna stabla visjela puna zelenih pupova; samo stara moćna stabla, hrastovi, bukve i neka druga, odupirala su se proljeću i isticala su se pred nama i iza nas u svom još golom zimskom liku. Uživali smo dugo u lijepom pogledu na oživjeli krajolik i pošli smo tada polagano preko šumske livade do stare kapelice, u kojoj se nismo dugo zadržali jer je bilo još sasvim hladno i vlažno.

Popeli smo se posve do ruba šume i sjeli smo na lišće, Clara u pozadini naspram krajolika, mi, međutim, sa strane, a djeca su se raštrkala posvuda, namjeravajući naći ljubice. Budući da smo se odmorili i da je liječnik opet ponovio da moram održati riječ, rekao sam:

Želim započeti s jednom ispovijedi ili s pripovijetkom o sebi samom. Naime, u ranoj mladosti navikao sam sve

razumjeti sasvim doslovno. Tako sam, kad se govorilo da su sunce i druge samosvjetleće zvijezde iznad nas, vjerovao da su one doista na jednom višem i krasnijem mjestu negoli naša Zemlja. Isto tako, kad se govorilo da je Bog u visini, ili da su duše pobožnih kod Boga na nebu, uzimao sam sve to sasvim doslovno. Kasnije, kako sam odrastao, podučili su me bolje. Reklo mi se da su gore i dolje puko relativni pojmovi, a da je ispravnije reći da je sunce ispod nas, a ne iznad nas, ako mi doista isto tako padamo i bivamo privučeni kao spram Zemlje. Može se barem isto tako dobro reći da su druge zvijezde ispod nas, a ne iznad nas. Posvuda nema ničega osim neizmjerne dubine i u osnovi je sve puko dolje. Nebo, međutim, kao više i vrsnije mjesto uopće ne postoji, nego posvuda su samo zemlje, koje svoje dolje opet imaju u nekom suncu sličnom našem Suncu, i ta su sunca vjerojatno opet teška spram još većih tijela, i tako to ide u dubinu i u sasvim neizmjerni bezdan, ali uvijek prema dolje, od čega me hvata vrtoglavica, napose od neljudskih brojeva i nevjerojatnih masa. Razumio sam zacijelo (jer to nije teško razumjeti) da se svakodnevni pojmovi o gore i dolje određuju prema smjeru težine, ali ja zato nisam prestao vjerovati u istinsko gore i dolje.

Jednom sam slušao neki spor, u kojem su dvojica suprotstavljenih tvrdili, jedan da je svijet u prostoru beskrajno protegnut, drugi da on negdje prestaje. Prvi je, prema mišljenju slušateljstva, iznio potpunu pobjedu, drugi je pak sa mnom otišao posramljen i poražen. Na putu sam ga htio ohrabriti time što sam rekao da je on bez svoje krivnje morao izgubiti protiv one tvrdnje; jer kad se jednom uzme potpuna ravnodušnost univerzuma

na sve strane i u svu širinu, kao što su učinila njih dvojica, nema razloga negdje stati; onda je zaista razumnije reći da to ide tako dalje u beskraj.

Biljka, kad se ne bi razvila u cvijet i kad ne bi bila izvana spriječena, što nije pomišljivo za svjetsku cjelinu, rasla bi do u beskraj. Sve živo može biti samo zaključeno kroz značajan kraj, i tako bih ustvrdio da je glava čovjeka gore, kad i ne ide uspravno, i uopće može se uzeti istinsko gore i dolje posvuda, isto kao istinsko desno i lijevo, i naprijed i natrag. Zatvoreno je uopće izvrsnije i krasnije od beskraja, da, u umjetnosti pečat savršenstva. Svemir jest pak najizvrsniji ne samo po sebi nego i kao djelo božanskog umjetnika. I ja sam ga pitao ne bi li bolje učinio da je stvar prihvatio s te strane, nego s općim pojmovima, i nije li svom protivniku trebao podastrijeti pitanje: što je savršenije, beskrajni niz svjetova, vječito kruženje bića bez posljednjega cilja savršenosti, ili pak to da i svemir izlazi na nešto određeno, savršeno. To mu je bilo vrlo prihvatljivo i on je to razvio dalje na svoj način. Rekao je da se o jednom tako zaključenom cijelom ne može reći da ostavlja neki prostor izvan sebe; jer kao što neki kip na primjer ima prostor u sebi samom i uopće se ne pita o prostoru izvan njega, tako je i svemir kao sveobuhvaćajuće umjetničko djelo samo u sebi jedan prostor; za nešto izvan njega ne može se uopće pitati.

Bio sam, međutim, potpuno učvršćen u svom mišljenju, opet sam prihvatio istinsko gore i dolje, i potrudio se da opet uklonim smrtonosnu jednoličnost koju je na svijet donijela učenost. Prije svih stvari, sumnjao sam je li zemaljska teža, koja je drskim nagađanjem bila raširena preko čitavog svjetskog zdanja, djelatna izvan nekog iz-

vjesnog okruga. Doduše, sila iz koje potječe činila mi se uvijek općenita božanska i vječna, njezin odnos pak prema zemaljskim tijelima nije mi se činio niti općenit niti nužan, a zaključak protegnut od naše Zemlje na sunca činio mi se neprimjeren i niti u kojoj drugoj stvari dopušten. Umjesto jednog odnosa teže dakle, kojem bi bila podređena sunca i onda opet sunca sunaca, pomišljao sam veliku raznolikost i nisam se malo radovao kad je promatranje pokazalo dvojne zvijezde, koje se naizmjenice jedna oko druge okreću, a ne oko neke treće, figure zvjezdanih cjelina, koje se ne slažu s postojanjem jednog središta, na primjer lepezasto proširene cjeline, gdje se stječu svjetlosne mase. Budući da sam držao nemogućim da je unutarinja ili duhovna priroda oduvijek od ove vanjske bila odvojena, kako nam se to sada čini, predmnijevao sam da je sve tako nastalo razdvajanjem i podjelom sila iz jednog božanskoga kaosa. Ako je, dakle, na jednoj strani svemira grubost tjelesnog porasla i konačno nužno postigla svoju krajnost, moralo je na drugoj strani isto tako prevladati čisto demonsko, duhovno, i u tom smjeru postignuta je krajnost od koje nastaje prijelaz u čisto duhovno. Samo tako je svemir u oba smjera zbiljski zatvoren. Ako se osim toga uzme, za što postoje tako mnogi razlozi, da je tek kasnije nadošlom pokvarenošću dio svemira posve odvojen od duhovne prirode, utoliko je nužnije prihvatiti da se taj potpuno potonuo dio ne bi mogao koristiti kao otvor za više ciljeve te u novom procesu lučenja suprotstaviti umrlome ono ipak živo i duhovno, i tako uvesti novi hod razvitka po kojemu se iz iskvarenog elementa još uvijek mogu proizvesti nebeski plodovi.

Upravo time, dakle, da je u jednom dijelu univerzuma moć izvanjskoga zadobila prevlasti, a nutarnje je bilo sasvim potisnuto, drugi je dio ostao utoliko slobodniji, čišći i nepomiješan i tako su nastala dva svijeta tamo gdje je prema početnom božanskom određenju trebao biti samo jedan, i mi moramo sada u taj drugi i čišći svijet prijeći smrću. Dakle, to mjesto čistih, prosvjetljenih i zdravih nazvao sam nebom. I nisam se više ustručavao vjerovati – doduše ne prema praznom prostoru, koji se na sve strane ravnodušno proteže – u to po naravi i sastavu više mjesto. I tome naprotiv, našu Zemlju nisam se ustručavao držati dijelom najnižega područja, u kojemu mi, baš kao što Sokrat kaže, boravimo kao na dnu mora, gdje je sve slanom vlagom nagriženo i razlabavljeno i gdje se ništa ne susreće ili se susreće samo krajnje malo čistoga i neiskvarenoga. Prihvatio sam da je narav onoga zahvaćenoga od izvanjskosti da iz određenog prostora ne može slobodno izaći, i niti se daje prožeti od drugoga, niti prožima drugo. Nebo, nasuprot, mora biti sveprožimajuće i po svojoj naravi sveprisutno. I jer je nebu kao i Zemlji ostalo sjećanje na njihovo izvorno jedinstvo i jer u temelju pripadaju zajedno, oni traže jedno drugo. Nebo napose, međutim, iz Zemlje teži izvući koliko je moguće više; ono sebi slično doziva k sebi, doziva u smrti iz zemaljskog očišćene duše. Bezbrojni su primjeri djelovanja nebeskoga u zemaljsko tako da doista samo kroz nebo i sada postoje snaga i ljepota svega zemaljskog života.

Tako sam došao do toga da je onaj duhovni svijet, bez obzira na njegovo suprotstavljanje prema vidljivom, ipak samo njegova druga strana. Obje pak strane kao izvorno zajedno pripadajuće i ne trebaju biti uzete tako odvoje-

no kako se to većinom čini. Uopće mi je postalo jasno da je savršena svjetovnost neba isto tako mnogostruka, upravo još raznoraznija cjelina od ovoga vidljivoga, da je jedno od svega neizmjernog obilja predmeta i odnosa, da se tamo nalazi mnogo mjesta i stanova.

Da, prihvatio sam izvjesnu sličnost obaju svjetova glede osnovne tvari. Jer sve što u vidljivom svijetu postoji na nejaki, trpeći, tjelesni način, moralo bi u nevidljivom biti nazočno kao djelatno, snažno i duhovno. Izvodim i sljedeći zaključak. Što je ono što nas i u najosjetilijem oduševljava? Nije li to upravo duhovno? Jer nedjelatno tjelesno mora biti sasvim bez učinka u odnosu spram viših organa osjećanja. Što finije umijeće razlikovanja naših osjetila otkriva u stvarima, ne djeluje li kao prolazno, neuhvatljivo biće na nas? Može li postojati duhovnijeg zanosa od onoga u koji nas premješta glazba? Ono najnježnije u svemu jest božansko. Ako su, dakle, božansko i duhovno zapravo u onome svijetu domaći i kod kuće, mora i tamo biti nađeno nešto slično onome što nas ovdje s pomoću osjetila duhovno dira, mora i to biti najfiniji izvadak poput mirodije i njezina mirisa. Tamo ćemo imati posla s biti stari i nećemo trebati iz grube okolice izlučiti nježnost. Tamo mora svaki okus biti sladak, svaki glas blagoglasje, jezik sam glazba i jednom riječju sve mora biti puno sklada, osobito mora biti mnogo usrdnije i čišće uživana ona svenadmašujuća harmonija koja izvire iz jednakog raspoloženja dvaju srdaca. Jer i čini mi se sada posve nepojmljivo kako se moglo sumnjati da se tamo jednako pridružuje jednakom, naime, iznutra jednako, i svaka već ovdje božanska i vječita ljubav nalazi tamo svoje ljubljeno biće, ne samo ono koje je ovdje poznavalo,

nego i nepoznato, za kojim je duša puna ljubavi čeznula uzalud tražeći ovdje nebo koje bi odgovaralo onome u njezinu srcu; jer u ovom posve izvanjskom svijetu zakon srca nema nikakve snage. Srodne duše bivaju ovdje odijeljene stoljećima, ili dalekim prostranstvima ili zapletima svijeta.

Najdostojnije biva postavljeno u nedostojnu okolinu kao zlato s lošim bakrom ili olovom na jednom ležištu. Srce puno plemenitosti i visine nalazi često podivljali i poniženi svijet oko sebe, koji čak nebeski čisto i lijepo vuče dolje u ružnoću i prostotu. Tamo gdje je izvanjsko sasvim podređeno unutarnjem, kao što ovdje unutarnje podliježe vanjskome, tamo se mora sve po svojoj unutarnjoj vrijednosti i sadržini srodno privlačiti i ne biti u razorivoj ili prolaznoj svezi, nego ostati u vječnoj i nerazrješivoj harmoniji. I suosjećanje koje je već ovdje nebeska pojava, ali slaba i mnogostruko zamučena u svojim očitovanjima, mora tamo postići sasvim drugi stupanj usrdnosti, kao što ovdje već primjećujemo da se tijela premještena u duhovno stanje svoje srodnosti međusobno usrdnije osjećaju. Ili kao što često između osoba koje je isti liječnik doveo do vidovitosti, nastupa dirljivo suosjećanje pa ono što osjeća jedna osoba osjeća i druga, kao da se i njoj to događa, pa užitek i bol bivaju jednako podijeljeni. Ne sumnjam da je očitovanje tog suosjećanja mnogo savršenije nego što je ovdje moguće. Jer i jezik sadrži duhovno biće i tjelesni element. Tjelesno je kao sve ograničeno i kao mrtvo prema duhovnome. Postoje čudesni slučajevi gdje se čini kao da tijela tu osobinu gube: tako se priča o nekim neobičnim, ali neporecivim slučajevima da su ljudima u stanjima zanosa postali razum-

ljivi jezici koje prije nisu poznavali; da su oni kao nekoć apostoli govorili drugim jezicima. Odatle bi slijedilo da se u svim jezicima, napose u izvornima, još može naći nešto od čistoće početnog elementa. U duhovnom svijetu, međutim, kamo nas slijedi samo potpuno odriješeno i slobodno tjelesno, mora se govoriti istinski općeniti jezik i mogu se čuti samo riječi koje su jedno s bitnostima ili praslukama stvari. Jer svaka stvar nosi u sebi živu riječ kao vezu suglasnika i samoglasnika, koja je njezino srce i nutrina.

Ali jezik tamo neće biti potreba priopćavanja kao ovdje, niti sredstvo da se prikrije svoja nutrina. Umjesto da se objavi kao već ovdje vrlo ograničeno, tamo će se priopćavati bez znakova nevidljivim, ali ipak možda fizičkim utjecajem. Taj će način priopćavanja tamo biti sasvim savršen i doveden do najviše slobode. Stoga ne sumnjam da i onaj božanski mladić, koji je slikajući preobraženje Gospodinovo, sam preobražen preminuo, tamo za prikaz nije trebao kamen, niti drvo, niti obojene tvari, nego je neposrednim probuđenjem proizveo predodžbu prasluka, od kojih je ovdje mogao pokazati samo slike. I tako bi se moglo još mnogo krasnoga o onome tamo reći, ne samovoljnim izmišljanjem nego kao posljedicom ispravnih utemeljenih pojmova. Najviše od toga ovdje će živućima izgledati nevjerojatno, što se može zaključiti odatle da mnogi oplakuju mrtve ne samo poradi njih samih, ako su ostavljeni od onih koji njima bijahu u životu nadasve dragi, nego i poradi sebe, kao da su im oteti mnogi prijatelji s kojima su ovdje mogli uživati. Nikada se neću moći nagovoriti da će se nešto izvrsno, što je i ovaj podređeni život nudio, tamo naći još mnogo krasnije i čišće, i da je

budući život daleko od toga da za dobre bude bolji; naprotiv, mogao bi biti manji i lošiji. Ako je, s druge strane, istina da svemu osjetilnome leži u osnovi nešto duhovno, što je ono pravo dobro u njemu, to mora ostati nužnim, tako da čak smrt ne mogu držati, kako se običava govoriti, smrtonosnim skokom, i da kažemo istinu, čak ni prijelazom u jednostavno duhovno stanje nego prijelazom u mnogo duhovnije stanje.

Tijekom ovog govora zamijetili smo neku ženu koja je dolje pod stablima obilazila oko crkve i činilo se da traži kutiju za milostinju, u koju je, vidjeli smo, nešto ubacila. Sada je pošla prema nama gore, zastala je na pola puta, ne znajući bi li se vratila.

Međutim, sabrala se i došla je gore. Ja sam u njoj prepoznao ženu jednog trgovca iz drugog, tri sada udaljenoga gradića. Kad nas je pozdravila, upitao sam je što ju je ovamo dovelo; nije htjela odgovoriti dok joj nisam rekao da sam dobro primijetio kako je ovdje dolje žrtvovala te da mora imati neku želju. Ah ne, odgovorila je na to, priznat ću Vam, znam da ste gospodin blage ćudi i da srcima ne činite nasilja. Prošle Nove godine moje je najmlađe dijete, dječak kojeg je moj muž volio više no svu drugu djecu, zapao u žestoku vrućicu, koja je postajala sve opasnija. Oca nije bilo, bio je upravo na sajmu, a ja sam bila u smrtnome strahu. Ah, rekla sam, trebam li izgubiti najdraže dijete, i to kad sam sama. Kako da primim oca, kako da ga dočekam s takvom viješću: neće li možda misliti da je nešto propušteno i dvostruko se žalostiti. Dok sam tako jadikovala, pozove me jedan susjed na stranu i reče mi: Nešto ću Vam u povjerenju priopćiti, učinite zavjet Svetom Walderichu, on je uslišao već mno-

ge i učinio je prava čudesa; ujedno mi je ispričao mnogo zgoda i da je njemu samom jednom u velikoj nevolji bilo pomognuto. Rekla sam mu: zar mislite da ja evangelička žena učinim zavjet katoličkom svecu? Bog će mi ionako pomoći ako to hoće. Međutim, to mi je ostalo na pameti, osobito zato što je pričao da mnogo evangeličkih ljudi iz čitavoga kraja, isto kao i katolici, svoje pouzdanje polaže u Svetoga Waldericha; jer njegova je kapelica tu stajala od pradavnih vremena i bila je prva u tom kraju, nisu si je dali oduzeti, i svake godine daje se velika žrtva u crkvi, iako je drže evangeliци i samo nekoliko puta ljeti bivaju tu služena bogoslužja. Ostala sam postojana, iako je čovjek doveo i druge ljude koji su me na to poticali. Jedan je čak rekao: Nemojte to propustiti; nosite veliku odgovornost; da je ovdje Vaš muž, i sam bi to učinio; to mi je jako palo na srce. Konačno je nadošla strašna večer: doktor mi je rekao da je on tu posljednji put bio i da moram biti sabrana – ove će noći dijete umrijeti.

Sad sam bila sasvim napuštena, i kako je dječaku očevidno bivalo sve gore i nikakva pomoć više nije stizala, bila sam svladana i načinila sam unutarjni usrdni zavjet velike žrtve Svetom Walderichu ako mi htjedne pomoći u mojoj nevolji. I vidite, nastavi ona, nije prošlo pola sata, a dijete je palo u blagi san i spavalo je sve do jutra, kada sam to rekla doktoru. On je došao sasvim začuđen da dijete još živi, pregledao ga je kako se probudilo i rekao je da je sada spašeno; ali to je pravo čudo, rekao je, ne znajući za moj zavjet. Za nekoliko dana došao je moj muž, koji se nije manje od mene radovao, i odmah je dao svoju cjelogodišnju dobit i još više da se ispuni obećanje. No danas sam bila dolje u gradiću da bi kod jednog drugog

trgovca, koji je mom mužu još bio dužan, uzela dio novca, i idem sada preko brda kući.

Ja sam joj rekao: Sigurno Vam je Bog pomogao jer on gleda u srce. Pođite sada s utjehom kući i pozdravite svoga muža i svoju djecu.

Pripovijest nas je sve čudesno dirnula pa smo, prije nego što smo krenuli, ostali čas mirno sjedeći. Kako je radosno, rekao sam na odlasku, u ovo vrijeme naći samo neku vjeru. Jer pošto svemu pripada vjera, najmanjemu kao i najvećemu, to je pri nedostatku vjere nužno da naši poslovi i stvari sve više propadaju.

Ne bi li trebalo zaista, reče Clara na to, prihvatiti da duhovi kojima je dugo na određenim mjestima ukazivano izvjesno štovanje kroz magiju tog vjerovanja postanu zbiljski duhovi zaštitnici takvih predjela? Nije li naravno da oni koji su prvi u ove šume donijeli svjetlo vjere, koji su ove brežuljke zasadili vinovom lozom, ove doline zasijali žitom, i time postali začetnici čovječnijeg života u prije divljim i gotovo nepristupačnim predjelima, da oni, kažem, trajni udio uzmu u sudbinama zemalja i naroda koji su kroz njih izgrađeni i objedinjeni u jednoj vjeri?

Zaboravljaju li očevi na nebu svoju djecu na Zemlji? I nisu li oni istinski duhovni očevi? Mene barem dira pogled na narod koji još ima sveca zaštitnika, kojemu se u općoj nevolji može obratiti, od kojega se može očekivati pomoć i utjeha.

Posebna tajna, reče liječnik, leži skrivena i u mjestima. Izvjesna učenja, posebni pogledi na svijet i stvari udomaćeni su od pamtivijeka u određenim predjelima, i ne samo u velikim masama u zemljama na Orijentu, nego i u malim predjelima usred mase drukčije nastrojenih

ljudi. Ali i onaj viši organ, koji u ovom životu inače nastupa samo kao prolazna pojava, postojaniji je u nekim područjima, i opet ne u većim carstvima, kao tako zvano drugo lice (treće oko) u škotskim brdima, nego, kao što znam iz iskustva, u posve malim okruzima. Nisu li prognoze starih bila vezana uz izvjesne predjele, upravo uz određena mjesta; ne moramo li iz toga izvući općeniti zaključak da mjesto u odnosu na više nipošto nije sasvim ravnodušno, kako se to općenito prihvaća? Ne osjećamo li u svakom krajoliku izvjesnu duhovnu nazočnost, koja nas u jednome privlači, u drugome odbija? Isto vrijedi za pojedina vremenska razdoblja.

Često bismo se uopće, rekao sam, čudili kad bismo, nenaviknuti promatrati puku vanjstinu događanja, primijetili da su okolnosti koje smo držali uzrocima bile sredstva. I kad bi na to ponajmanje mislili, duhovi bi bili oko nas zaposleni i već prema tome što smo slijedili, jedno ili drugo, vodili bi nas k sreći ili nesreći.

Zašto se, reče Clara, događa tako rijetko, i čini se tako teškim da čovjeku bude otvorena njegova nutrina, kroz koju on stoji u stalnom odnosu prema višem svijetu.

S time je tako, rekao sam, kao i s drugim darovima koji su podijeljeni prema sviđanju, bez zasluge, i kroz koje Bog često uzdiže ono nisko i malo cijenjeno. Međutim, većina neće pojmiti tajnu da takav dar ne pada u dio onome koji hoće, da je opuštenost i mir volje prvi uvjet za to. Poznavao sam, uostalom, više duhovnih osoba koje su iskušale sva sredstva, i nisu dale niti danju niti noću mira uobrazilji, da bi, kao što su željeli, kroz ekstazu došli u vezu s ljubljenim preminulim; ali nikad im se ta želja nije ispunjavala, naprotiv, čini se da su u sva vreme-

na ljudi koji nisu tako nešto tražili, ali bili su pobožni i jednostavni, da su upravo oni bili dostojni dobiti objave iz drugoga svijeta. Zato držim dobrim i pravednim da čovjek ne smije tražiti nikakvu vezu s duhovima.

Svaka žestoka želja vrijedna je prijekora, a takvo traženje čini se da nije moguće bez žestine, reče Clara.

Ne trebamo li uopće preminule promatrati s još mnogo više nježnosti, nego što smo dužni, kako vjerujemo, prema živima? Tko zna, ne uzimaju li oni unutarnji dio nas jače nego što to mislimo; nije li ih u stanju uznemiriti žestoko osjećana bol ili prekomjernost za njima isplakanih suza?

U tom času izišli smo iz područja crkvenih stabala, i čitav kraj ležao je opet pred nama u blagom osvjetljenju.

Nakon časka tihog promatranja reče Clara: Odakle nam dolazi ona duboka, od užitaka, koji se nazivaju zemaljskim radostima, nezavisna i s punim osjećajem svoje ništavnosti postojeća privrženost Zemlji?

Zašto, ako je naše srce odumrlo svemu vanjskome, i još ga promatra sa zadovoljstvom samo kao znak i sliku nutrine, zašto, dakle, pri živom uvjerenju da drugi svijet u svakom pogledu nadmašuje ovaj sadašnji, ipak postoji osjećaj da se teško odvojiti od Zemlje, zašto osjećamo tajnu jezu pred tom rastavom, ako i ne u vlastitoj, a ono ipak u drugoj duši?

Dajmo, rekao sam na to, i toj ljudskoj crti spoznati ruku mudrosti koja ju je položila u našu dušu. Ne kazuje li nam, čak i kad je naša procjena ovog života svedena na pravu mjeru, neki tihi osjećaj da smo ovoj zemlji dužni izvjesnu privrženost i da će našem srcu uvijek ostati bliska, ne samo kao majka, nego i zato što s nama dijeli jed-

nu sudbinu i jednu nadu. Ili, da nam vječiti nije uskratio određeni pogled u onaj drugi život, tko bi izdržao od Boga utvrđeno vrijeme i ne bi li težio ranije umrijeti jer se i pri najboljem tijeku života ne postiže nikad sigurnost, stalnost, nikada pravo zadovoljstvo, jer i sama čišća radost ostavlja u nama neki žalac i rijetko mirujuće srce i iz slatkoća života izvlači neki fini otrov koji nas naposljetku potkopava? I zato, mislim da je čak Božja nakana da u nutrini čovjeka i nakon smrti preostaje izvjesno suosjećanje za Zemlju, dio koje je on bio, da to odvajanje od nje zaista biva doživljeno, jer inače smrt ne bi bila smrt. I taj je osjećaj zbilja uronjen u najveću dubinu našega bića, jer Bog bez sumnje i onog masivnog i grubog što mi ostavljamo u zemlji zna bolje rabiti nego filozofi.

Čini se, reče liječnik, da snižavanje Zemlje na tako umjereni stupanj mijenja ponešto i u religioznim predodžbama.

To ne uviđam, odgovorio sam. Zemlja je, doduše, prognana iz središta. Samo, ako je bar jedna božanska konačna nakana da nutrina koliko je moguće biva predstavljena u vanjskome, onda su obje konačne točke – ona gdje je najunutarnjije najčišće sačuvano, i ona gdje je ponajviše utjelovljeno i izvanjštено – u izvjesnoj mjeri jednako važne, i ako sebi smijemo predočiti živostalno stvaranje kao optok u kojemu je stalno tjelesno uzdizano u duhovno, duhovno pak spuštено u tjelesno, sve dok se oba elementa više ili manje ne prožmu i postanu jedno – onda će taj optok tek tada postići svoju pravu svrhu kada najviše i najduhovnije spusti se do najtjelesnijega, najdublje i najgrublje pak bude uzdignuto do najduhovnijega i najpreobraženijega. Upravo, dakle, na toj krajnjoj granici

svijeta, gdje rašće stvaranja tako reći sasvim odlazi u masu i tjelesnost, bila je u tijeku vremena nužna pojava najčišćega i najduhovnijega i tome nasuprot ono što dolazi od najnižega i najgrubljega, dakle upravo čovjek, mora po svojem posljednjem određenju biti uzdignut do najviše i najnježnije duhovnosti. Jer stvaranje ne može mirovati prije nego najviše opet dođe do najdonjega. I ovdje vrijedi da prvi moraju postati posljednji, a posljednji prvi.

Ja to uviđam u općenitom, reče on na to. Ali čak i to da je Zemlja najdublja i najtjelesnija točka svjetske cjeline ne možemo tvrditi i prema svim našim spoznajama to je čak nevjerovatno. Možemo prihvatiti da narav planeta od tjelesnog biva slobodnija i odrješena što su oni više udaljeni od Sunca, ili se držati određenja koja su naveli zvjezdoznanci, ali ni u jednom slučaju ne predstavlja se u Zemlji nešto krajnje.

Ne misli li se upravo, odgovorio sam, da ona krajnja točka pada u jedan planet. Ali ne može nijekati se da su najniži planeti područje prevladavajuće tjelesnosti. Čovjek sam mogao bi me u to uvjeriti. U njemu se čini najprolazniji, najnježniji stvor vezan uz tako žilavi i tvrdi element da bih ga ja već zato tako visoko na ljestvici bića stavio. I pojmio bih zašto je povlašten pred onim kreaturama koje je Bog kao iz sebe samih stvorio, a da se ne uzima ništa od drugoga zato što je ušlo u našu mješavinu, ili koje je barem samo iz najnježnijeg udjela te druge tvari oblikovao i brzo bio dovršio.

Čini se, reče Clara, da je u tom odnosu s čovjekom kao i s umjetničkim djelom. Ono nježno, duhovno zadobiva tek svoju najvišu vrijednost i ipak potvrđuje svoju prirodu time što je s nekim odupirućim, upravo barbar-

skim elementom spojeno. Gdje blagost biva majstor, tu tek nastaje najviša ljepota jakoga.

Sjećam se, rekao sam, da sam prije upravo o tome slušao nordijskog vidovnjaka. Njegovi su me govori o tome najbolje zadovoljavali. On je mislio da se Gospodinu sviđelo da bude rođen na ovoj zemlji upravo poradi riječi – jer samo ovdje ona se može materijalno širiti, pisati i pisano točno održavati. Zaključujemo, rekao je, prebrzo prema sličnostima. Po sebi je nevjerojatno da na svim drugim svemirskim tijelima bivstvuje rod umnih bića u tako živoj, svestranoj povezanosti trgovinom i putovanjem, jezikom i zakonom, ratom i mirom, kao što bivstvuje ovdje ljudski rod. On je čak tvrdio da u drugim svjetovima spolovi žive u pukim obiteljima daleko od umjetnih, mnogostruko isprepletenih odnosa, do kojih je čovjeka dovela potreba, užitak u djelatnosti i mnogo općenitiji nagon za druženjem. Tamo se nalaze samo usmene objave kroz duhove i anđele, koje se, jer nisu vezane uz tako fiksno sredstvo kao u nas, opet lagano rasplinjuju i gube. Uopće, stanovnici različitih svjetova trebaju biti viđeni kao različiti udovi jednog najvećeg čovjeka, među kojima čovjek naše Zemlje predstavlja prirodni ili izvanjski smisao. To je posljednje na što izlazi nutrina života i gdje ona počiva kao u svom zajedničkom biću. Isto je tako i izgovorena ili napisana riječ cilj i posljednja točka svekolike božanske objave, gdje je ona prešla sasvim u izvanjsko i gdje je u pravom smislu postala tijelom.

Iz mojega mišljenja može se dodati i to da već jezik kako ga mi poznajemo jest nešto posebno za Zemlju. Možda je na drugim svjetovima mnogo elementarniji i sličniji glazbi, da više potiče prolazne osjećaje nego što

priopćava misli, i da ih uranja u dubinu srca. Istraživaču prirode pripadalo bi, dakle, da vidi pripada li Zemlji i u drugom odnosu određeni stupanj životnosti pri kojem izbija živa riječ.

Ali, uzevši to puko izvanjski i općenito, naime, prema brojčanim odnosima, ne bi trebalo biti nemoguće, odgovori liječnik, naći da su važni položaj i mjesto Zemlje. Jer ja ne znam kojom sam tajnom slutnjom tjeran da sam tako čvrsto uvjeren da je Zemlja među planetima posebna, i to sasvim bez obzira na vjerovanje da je ona bila pozornica najjasnije i najsavršenije božanske objave. Ali najveći broj dosadašnjih pokušaja da se nađe zakonitost koja vlada između različitih svjetova čini mi se dijelom nedovoljno znanstvenim, a dijelom izveden iz neprirodnih i krivih pretpostavki.

Ako se, rekao sam na to, želi vratiti na stari način brojenja, koji je najviše po sebi – i svetome broju, onda ne bi ništa priječilo i – nakon što se može očekivati da će se daljnjim otkrićima uvijek dalje zakoračiti – da se prihvati septenarius koji se ponavlja i gdje onda Zemlja u najdonjem zauzima upravo srednji položaj. Neka s time bude kako bude, ali čini mi se da ima pravo na najveća očekivanja biće koje je iz tako tamne noći bilo uzdignuto u tako visoku svjetlost. Preobrazbe su to naspram kojih i najveći događaji njegova unutarnjega i vanjskoga života u sadašnjem svijetu ne dolaze u obzir i čini mi se da idemo ususret biću koje je, čini se, određeno da u sebi kao Bog objedini krajnje granice bića ...

Arthur Schopenhauer

OGLED O
VIDOVITOSTI
I ŠTO JE S TIM U SVEZI

Poslušaj moj savjet:
Ne ljubi toliko sunce niti zvijezde.
Dođi, slijedi me dolje u tamno carstvo.

Goethe

U superpametnom, proteklom stoljeću, svim ranijima usprkos, posvuda bivaju rehabilitirani ne toliko prognani koliko izopćeni duhovi, kao što je već prije toga, u ovih zadnjih 25 godina bila rehabilitirana magija. Možda s pravom. Jer dokazi protiv njihove egzistencije bili su dijelom metafizički, a kao takvi stajali su na slabim nogama, dijelom empirijski, a oni ipak samo dokazuju da u slučajevima gdje nije otkrivena nikakva slučajna ili namjerno namještena varka, ionako nije bilo nazočno ništa što bi moglo djelovati posredovanjem refleksije svjetlosnih zraka na mrežnici ili posredovanjem vibracija zraka na timpanu. To govori ipak samo protiv nazočnosti **tijela**. Nitko, međutim, nije niti tvrdio da je ono tako prisutno da bi njegovo pojavljivanje na rečeni fizički način ukinulo istinitost neke duhovne pojave. Jer, zapravo već u pojmu duha leži da se njegova nazočnost obznanjuje na sasvim drugi način nego nazočnost tijela. Što bi tvrdio neki vidjelac, koji bi samog sebe ispravno shvatio i znao izraziti, to bi bila puka nazočnost neke slike u njegovu gledajućem intelektu, potpuno nerazlikovana od slike koja posredovanjem svjetla i njegovih očii biva izazvana

od tijela, a ipak bez zbiljske nazočnosti takvih tijela; jednako tako jest i glede čujne nazočnosti šumova, tonova i glasova, skroz i sasvim jednake vibrirajućem tijelu i zraku, proizvedene u njegovu uhu, ali bez prisutnosti ili kretanja takvih tijela.

Upravo u tome leži izvor nesporazuma koji se provlači kroz sve iskaze o realnosti pojave duhova. Naime, pojava duha predstavlja se kao neka potpuno tjelesna pojava: ona to ipak nije i ne treba biti. Ovo razlikovanje teško je i zahtijeva stručno znanje, upravo filozofsko i fiziološko znanje. Jer tu je važno da se pojmi da neki učinak, jednak učinku nekoga tijela, ne pretpostavlja nužno nazočnost nekoga tijela.

Prije svega moramo se osvrnuti unatrag i držati na umu ono što sam češće iscrpno objašnjavao (napose u svojoj raspravi *O stavku dovoljnog razloga* također u raspravi *O gledanju i bojama* te u *Svijetu kao volji i predodžbi*): naše viđenje vanjskoga svijeta nije puko **senzualno**, nego je poglavito **intelektualno**, to znači (objektivno rečeno) **cerebralno**. Osjetila ne daju nikada više od pukoga **osjeta** u svom organu, dakle neku po sebi krajnje oskudnu tvar iz koje tek **razum** – primjenom njemu *a priori* svjesnog zakona kauzalnosti i isto tako primjenom njemu *a priori* usađenih formi prostora i vremena – izgrađuje ovaj tjelesni svijet. Poticaj za taj akt zrenja proizlazi, u budnom i normalnom stanju, svakako od osjetilne zamjedbe ako je ona učinak za koji razum postavlja uzrok. Zašto, međutim, ne bi bilo moguće da jednom i s druge strane, dakle iznutra, iz organizma samog proizašli podražaj dospije do mozga i da ga on, kao i osjetilnu zamjedbu, obradi posredovanjem njemu svojstvenih funkcija i primjereno

njegovu mehanizmu? Nakon te obrade neće se moći više raspoznati različitost izvorne tvari.

Kod nekog eventualnog zbiljskog slučaja takve vrste nastalo bi odmah pitanje: ne bi li i daljnji uzrok tako proizvedene pojave trebalo tražiti u nutrini organizma, a ne negdje drugdje; ili: bi li ona pri isključenju svake osjetilne zamjedbe ipak mogla biti **izvanjska**, koja tada, naravno, ne bi djelovala fizički ili tjelesno; i ako je tako, kakav bi odnos mogla imati dana pojava spram sastava tako udaljenog vanjskog uzroka, dakle, sadrži li ona indicije o tome da je u njoj izražena njegova bit. Prema tome, i ovdje bismo, isto kao za tjelesni svijet, bili vođeni do pitanja o odnosu pojave i stvari po sebi. To je pak transcendentalno stajalište od kojeg bi se moglo očekivati da pojavi duha ne pridaje niti više niti manje idealnosti negoli tjelesnom svijetu, koji, kako je poznato, neizbježno podliježe idealizmu i zato vrlo zaobilazno može biti sveden na stvar po sebi, to znači istinski realno. Budući da smo tu stvar po sebi spoznali kao **volju**, to daje povoda da se predmnijeva da je ona možda takva u osnovi i tjelesnim pojavama i pojavi duhova. Sva dosadašnja objašnjenja duhovnih pojava bila su **spiritualistička**: upravo kao takva trpe ona Kantovu kritiku u prvom dijelu njegovih *Snovi vidovnjaka protumačeni snovima metafizike*. Pokušavam ovdje iznijeti jedno **idealističko** objašnjenje.

Nakon ovog preglednog i anticipirajućeg uvoda u istraživanja koja sada slijede krećem primjerenim, polaganim korakom. Samo primjećujem da pretpostavljam da je čitatelju poznato stanje stvari na koje se ta istraživanja odnose. Jer, dijelom, moja struka nije pripovjedačka, dakle ne izlažem činjenice, nego teoriju o njima; jer,

dijelom, morao bih napisati debelu knjigu ako bih htio ponavljati sve magnetičke povijesti bolesti, snoviđenja, pojave duhova i tako dalje, koji leže u osnovi naše teme kao materijal i već su ispričani u mnogim knjigama; napokon, nisam pozvan pobijati skepticizam ignorancije; takvo superpametno vladanje dnevno sve više gubi kredit i uskoro će moći proći samo još u Engleskoj. Tko danas sumnja u činjenice animalnog magnetizma i njegove vidovitosti nije bez vjere nego nema znanja. Ali ja moram više, moram pretpostaviti poznavanje barem neke od mnogih postojećih knjiga o vidovitosti ili obaviještenost o tome s neke druge strane. Sam pak dajem citate koji upućuju na takve knjige samo onda kada se tiču specijalnih ili spornih točaka. U ostalome pretpostavljam da moj čitatelj, a zamišljam da me on već inače poznaje, ima povjerenje u mene te vjeruje da mi je, ako nešto uzimam kao čvrsto stojeće, onda to poznato iz dobrih izvora ili iz vlastitog iskustva.

Ponajprije se, dakle, pita mogu li zaista u našem zornom intelektu ili mozgu nastati zorne slike, sasvim jednake onim slikama koje proizvodi na vanjska osjetila djelujuća nazočnost tijela bez tog utjecaja. Na sreću, svaku sumnju o tome oduzima nam jedna vrlo poznata pojava: naime, **san**.

Nedostatak je osvješćenja ili poštenja htjeti snove proglasiti pukom igrom misli, pukim slikama fantazije; jer oni su očito specifično različiti od njih. Slike fantazije slabe su, mutne, nepotpune, jednostrane i tako nepostojane da se slika nečeg odsutnoga može održati nazočnom jedva nekoliko sekunda, i čak najživlja igra fantazije ne može se usporediti s onom kao rukom opipljivom zbi-

ljom koju nam izvodi san. Naša sposobnost predstavljanja u snu nadmašuje sposobnost naše snage uobrazilje kao što nebo nadmašuje zemlju; svaki zorni predmet ima u snu neku istinu, potpunost, konzekventnu dosljednost i svestranost sve do u najslučajnija obilježja kao zbilja sama, od koje fantazija ostaje udaljena kao nebo od zemlje; zato bi nam ona pribavila najčudesnije poglede samo kada bismo mogli odabirati predmet naših snova. Sasvim je krivo htjeti to objasniti time da su slike fantazije ometane i oslabljene istovremenim utiskom realnoga vanjskoga svijeta, jer i u najdubljoj tišini najtamnije noći ne može fantazija proizvesti ništa što bi se na bilo koji način približilo onoj objektivnoj zornosti i živahnosti sna. K tome su slike fantazije stalno proizvođene misaonim asocijacijama ili motivima i praćene su sviješću o njihovoj proizvoljnosti. San, naprotiv, stoji tu kao posve stran, koji se nameće kao vanjski svijet bez našeg sudjelovanja, čak i protiv naše volje. Posve neočekivano njegovim događanjima, čak i najneznatnijim, udara žig objektivnosti i stvarnosti. Svi njegovi predmeti pojavljuju se određeno i jasno, kao stvarnost, ne možda samo u odnosu prema nama, dakle, ne plošno – jednostrano, ili samo u glavnoj stvari i u općim crtama; nego točno je izveden sve do u najmanje i najslučajnije pojedinosti i popratne okolnosti, koje nas često sprječavaju i stoje nam na putu; tu baca svako tijelo svoju sjenu, svatko pada točno sa svojom specifičnom težinom i svaka zapreka mora biti odstranjena upravo kao i u stvarnosti. Puna objektivnost sna pokazuje se nadalje u tome što su njegova događanja najčešće protiv našeg očekivanja, često protiv naše želje, čak često izazivaju naše čuđenje; djelujuće osobe ponašaju se pre-

ma nama s nepristojnom bezobzirnošću; uopće, u snu postoji potpuno objektivna dramatična ispravnost karaktera i radnji, što je izazvalo zgodnu primjedbu da je svatko, dok sanja, neki Shakespeare. Jer ono isto sveznanje u nama koje čini da u snu svako naravno tijelo djeluje točno primjereno svojim bitnim osobinama, čini također da svaki čovjek djeluje i govori sasvim primjereno svojem karakteru. Dosljedno svemu tome, obmana koju izaziva san tako je jaka da se sama zbilja, koja pri buđenju stoji pred nama, često mora boriti i treba vremena prije nego li dođe do riječi da bi nas uvjerala o varljivosti sada ne više prisutnog nego puko bivšega sna. Slično je i glede pamćenja, katkad se sumnja o tome jesu li neki beznačajni događaji bili sanjani ili su se zaista dogodili, naprotiv, ako netko sumnja u to je li se nešto dogodilo ili je on to sebi **umislio**, onda sam na sebe baca sumnju: da li je pri zdravoj pameti?

Sve to dokazuje da je san sasvim osebujna funkcija našega mozga i da je sasvim različit od puke snage uobrazilje i njezine ruminacije. I Aristotel kaže: *to enopnion estin aisthema, tropon tina (somnia quodammodo sensum est)*: de somno et vigilia, c. 2. Također ispravno i fino primjećuje da u samom snu odsutne stvari predočujemo i fantazijom. Odatle se može zaključiti da je tijekom sna fantazija još disponibilna, dakle nije sama medium ili organ sna.

S druge strane, opet ima san neporecivu sličnost s ludilom. Naime, snivajuću svijest od budne svijesti poglavito razlikuje nedostatak pamćenja, ili štoviše suvislog, osmišljenog povratnog sjećanja. Mi sanjamo sebe u čudnovatim, upravo nemogućim položajima i odnosima, a da

nam ne pada na pamet istraživati njihove relacije spram odsutnoga te uzroke njihovih nastupanja; izvodimo nezgrapne radnje jer ne pomišljamo na njima suprotne radnje. Odavna mrtvi figuriraju u našim snovima kao još uvijek živi jer se u snu ne sjećamo da su oni mrtvi. Često se vidimo opet u odnosima koji su postojali u našoj ranoj mladosti, okruženi tadašnjim osobama, sve po starom; jer zaboravljene su promjene i preokreti koji su se odonda dogodili. Čini se, dakle, zaista, da u snu pri djelatnosti svih duhovnih snaga pamćenje jedino nije dostupibilno. Na tome počiva sličnost s ludilom, koje se, kako sam pokazao u *Svijetu kao volji i predodžbi*, u biti svodi na izvjesnu razorenost moći pamćenja. S tog stanovišta može se, dakle, san označiti kao kratkotrajno ludilo, ludilo kao dugotrajan san. U svemu, dakle, u snu je zrenje **nazočne realnosti** potpuno savršeno i čak minuciozno; naš vidokrug, pak, jako ograničen ako samo malo dolazi do svijesti ono **odsutno** i **prošlo**, čak i fingirano.

Kao što svaka promjena u realnom svijetu može nastupiti samo slijedom neke njoj prethodeće, slijedom njezina uzroka, tako je i ulazak svih misli i predodžbi u našu svijest uopće podvrgnut stavku o razlogu; odatle takve moraju biti izazvane izvanjskim utiskom na osjetila, ili, pak, prema zakonima asocijacije nekom njima prethodećom mišlju; inače ne bi mogle nastupiti. Ovom stavku o razlogu kao beziznimnom načelu ovisnosti i uvjetovanosti svih ma kako za nas nazočnih predmeta, moraju, dakle, na neki način biti podvrgnuti i snovi glede njihova nastupa; samo, jako je teško doznati na koji su način oni njemu podvrgnuti. Jer karakteristika je sna njegova bitna određenost spavanjem, to jest dokinuta je normalna

djelatnost mozga i osjetila: tek kad ta djelatnost prestane, može nastupiti san; upravo tako kao što se slike *laterne magike* mogu pojaviti tek kad je prestalo osvjetljavanje sobe. Prema tome, nastup, s njime i tvar sna, neće najprije biti privedeni vanjskim osjetilima. Pojedini slučajevi, ako su pri lakom drijemežu vanjski tonovi pa i mirisi još prodrli u sensorij i utjecali na san, to su specijalni slučajevi i njih ovdje ostavljam po strani. Ali jako je važno da snovi nisu izazvani niti asocijacijom misli. Jer oni nastaju usred dubokog spavanja, onog zapravo mirovanja mozga koje prema svim uzrocima možemo uzeti da je, dakle, kao potpuno bez svijesti; prema tome ovdje otpada čak i mogućnost mislenih asocijacija; ili se one javljaju pri prijelazu iz budnog stanja u san, dakle pri uspavlivanju; one ne izostaju zapravo nikada i daju nam tako priliku da se sasvim uvjerimo da nisu ni s kakvom asocijacijom skopčane s budnim predodžbama, nego ostavljaju neditnutima njihovu nit, da bi svoju tvar i povod uzeli sasvim negdje drugdje, ne znamo gdje. Ove prve slike sna, onoga koji se uspavljuje, naime, što se daje lako promatrati, uvijek su bez bilo kakve sveze s mislima s kojima je usnuo, one su ovima tako napadno heterogene da izgleda kao da su namjerno između svih stvari na svijetu upravo izabrale ono na što smo ponajmanje mislili; zato se onome koji o tome razmišlja nameće pitanje: odakle izbor i sastav mogu biti određeni?

Oni se osim toga razlikuju po tome što ne predstavljaju nikakvo povezano događanje niti mi sami kao djelatni u tome nastupamo kao u drugim snovima; nego su oni čisto objektivni igrokaz koji se sastoji od pojedinačnih slika koje pri uspavlivanju iznenada nadolaze ili su to

pak vrlo jednostavni događaji. Budući da često odmah nakon toga dolazimo u budno stanje, možemo se savršeno uvjeriti da oni s netom prije toga prisutnim mislima nikada nemaju ni najmanje sličnosti, najudaljenije analogije ili neki drugi odnošaj prema njima; naprotiv one nas iznenađuju svojim sasvim neočekivanim sadržajem, koji je našem prethodnom misaonom tijeku isto tako stran kao bilo koji predmet stvarnosti koji u budnom stanju iznenađa stupa u našu zamjedbnu na najslučajniji način, koji često izgleda tako izdaleka dovučen i izabran tako čudesno i slijepo kao da je određen lutrijom ili kockom.

Nit, dakle, koju nam stavak o razlogu daje u ruke čini se kao da je ovdje odrezana na oba kraja, i na unutarnjem i na vanjskom. Samo to nije moguće, nije pomislivo. Nužno mora biti nazočan bilo kakav uzrok koji dovodi one likove u snu i njih sveudiljno određuje; iz njega se mora točno dati objasniti zašto se na primjer meni, koji sam do trenutka uspavljivanja bio zaokupljen sasvim drugim mislima, sada odjednom predstavlja cvatuće, vjetrom lagano pokretano stablo i ništa drugo, drugi put pak djevojka s košarom na glavi, drugi put opet neki vojnici i tako dalje.

Dakle, pri nastajanju snova, pri uspavljivanju ili u već nastupljenom snu, mozgu, tom jedinom sjedištu i organu svih predodžbi, biva odrezan podražaj i izvana, osjetilima, i iznutra, mislima. Zato nam ne preostaje nikakva druga predmnijeva nego da on dobiva neki čisto fiziološki podražaj iz nutrine organizma. Utjecanju toga do mozga otvorena su dva puta; put od živaca i put od sudova. Životna se snaga tijekom sna, to znači obustavljanja svih **animalnih** funkcija, posve bacila na **organski** život,

i sama je pod nekim smanjenjem disanja, pulsa, topline i gotovo svih sekrecija, poglavito polaganom reprodukcijom, zaokupljena uspostavljanjem svega potrošenoga, ozdravljenjem svega povrijeđenoga i odstranjenjem svih urezanih neurednosti. Zato je san vrijeme tijekom kojega *vīs naturae medicatrix* u svim bolestima dovodi do iscjeliteljskih kriza u kojima se izboruje odlučna pobjeda nad prisutnim zlom i nakon kojeg se bolesnik olakšano i veselo budi sa sigurnim osjećajem nadolazećeg ozdravljenja. Ali i u zdravih čini on isto, samo u nejednako manjem stupnju na svim točkama gdje je to nužno. Zato i zdravi pri buđenju ima osjećaj oporavka i obnove: napose u snu mozak dobiva svoju prehranu, što je u budnom stanju neizvedivo; posljedica je toga ponovno uspostavljena jasnoća svijesti. Sve te operacije stoje pod vodstvom i kontrolom plastičkoga živčanog sustava, dakle, sveukupnih velikih ganglija ili živčanih čvorova koji su uzajamno povezani u čitavoj dužini trupa kroz vodeće živčane snopove i sačinjavaju simpatičko veliko živčano čvorište ili unutarnje živčevlje. Ono je od vanjskog živčanog čvorišta, mozga, koji je zadužen isključivo za vođenje svojih vanjskih odnosa te ima jedan na van upravljeni živčani aparat i kroz njega izvedene predodžbe, sasvim odvojeno i izolirano tako da u normalnom stanju njegove operacije ne dospijevaju do svijesti, ne bivaju zamijećene.

U međuvremenu ima on ipak neku posrednu i slabu vezu s cerebralnim sustavom kroz tanke i anastomizirane živce: njihovim putem pri abnormnim stanjima, ili čak pri ozljedi unutrašnjih dijelova, biva u izvjesnom stupnju probijena ona izolacija po kojoj takvi, mutnije ili jasnije, prodiru u svijest kao bol. Naprotiv u normalnom

i zdravom stanju tim putem od događanja i pokreta u tako složenoj i djelatnoj radionici organskog života, od lakšega ili otežanog njegova nastavka, dospijeva u senzorijski samo krajnje slab, izgubljen odjek: ovaj uopće nije zamijećen u budnom stanju, gdje je mozak potpuno zaposlen u svojim vlastitim operacijama, dakle primanjem vanjskih utisaka, zrenjem i mišljenjem, nego ima najviše neki tajan i nesvjestan utjecaj iz kojega nastaju one promjene raspoloženja o kojima se ne može položiti račun iz objektivnih razloga. Pri uspavlivanju ipak, gdje vanjski utisci i pokretljivost mišljenja prestaju djelovati, u nutrini senzorijska postupno odumiru, tu bivaju oni slabi utisci, koji se na posredan način uzdižu iz unutrašnjeg živčanog čvorišta organskog života, isto tako biva osjetljiva svaka mala modifikacija krvnog optoka koja se priopćuje sudovima mozga – kao što svijetla počinje sjati kad nastupi sumrak, ili kako što noću čujemo žubor izvora koji dnevna buka čini nezamjetljivim. Utisci koji su previše slabi da bi mogli djelovati na budni mozak, to znači na djelatni mozak, mogu, kada je njegova vlastita djelatnost isključena, proizvesti tihi podražaj njegovih pojedinih dijelova i njihovih predodžbenih snaga.

To je tako kao što harfa od nekog tuđeg tona ne odjekuje dok se na njoj samoj svira, ali zacijelo ona odjekuje onda kad samo visi.

U tome, dakle, mora ležati uzrok nastanka i, njihovim posredovanjem, sveudiljnog pobližeg određenja onih pri uspavlivanju nastupajućih snovitih likova, i ne manje uzrok onih snova koji imaju dramatičnu svezu, a izdižu se iz apsolutnog mentalnog mira dubokoga sna; samo što je za njih potreban znatno jači podražaj jer oni nastupa-

ju kad je mozak već u dubokom miru i sasvim predan svojoj prehrani; zato upravo ti sni u pojedinim, vrlo rijetkim slučajevima imaju profetsko ili fatidikno značenje i Horacije kaže sasvim ispravno: *post mediam nostem, cum somnia vera.*

Jer posljednji jutarnji snovi u tom su pogledu sasvim jednaki snovima pri uspavljivanju ako odmoren i zasićen mozak biva opet lako podražljiv.

Dakle, to su slabi odjeci iz radionice organskog života koji prodiru u djelatnost mozga koji pada u apatiju ili joj je već predan. Stoga oni slabo podražuju djelatnost mozga, osim toga podražuju je neobičnim putem i s druge strane negoli u bdijenju: iz njih ipak mora ona, jer je svim drugim poticajima pristup zatvoren, uzeti povod i tvar za svoje snovite likove, ma kako heterogeni ovi i bili takvim utiscima. Jer kao što oko mehaničkim potresom ili unutarnjom živčanom konvulzijom može dobivati osjete svjetla i svijetljenja koji su potpuno jednaki osjetima prouzrokovanim vanjskim svjetlom; kao što katkad uho zbog abnormnih događanja u svojoj nutrini čuje tonove svake vrste; kao što mirisni osjet bez vanjskih uzroka osjeća sasvim specifično određene mirise; kao što i okusni živci bivaju na analogan način aficirani; kao što, dakle, svi osjetni živci mogu biti i iznutra i izvana podraženi za svoje svojstvene osjete, isto tako može i mozak biti pobuđen podražajima koji dolaze iz nutrine organizma da izvede svoju funkciju zrenja likova koji ispunjavaju prostor. Tamo tako nastale pojave ne mogu biti razlikovane od onih pojava pobuđenih zamjedbama u osjetilnim organima koje bivaju izazvane vanjskim uzrocima. Kao što, naime, želudac sve što može svladati prerađuje na

svoj način kroz probavni trakt u tvar koja se više ne može prepoznati, isto tako reagira i mozak na sve do njega dospjele podražaje na način njemu svojstvene funkcije. Ova se sastoji ponajprije u nabačaju slika u prostoru, koji je njegova forma zrenja prema svim trima dimenzijama, zatim u njihovu pokretanju u vremenu i kroz nit vodilju kauzaliteta, koji su također funkcije njegove njemu svojstvene djelatnosti. Jer u svako doba on će govoriti svojim vlastitim jezikom; tim jezikom stoga on interpretira i one slabe utiske koji mu nadolaze iz nutrine tijekom sna, isto kao i one jake utiske koji dolaze izvana i određeni su u bdijenju na pravilan način; i oni mu slabi utisci, dakle, daju materijal za **slike** koje su potpuno jednake slikama koje nastaju na poticaj vanjskih osjetila, iako između obiju vrsta poticajnih utisaka jedva može biti neke sličnosti. Ali njegovo ponašanje pri tome može se usporediti s gluhim koji iz nekih u njegovo uho dospjelih vokala sastavlja neku cijelu iako krivu frazu, ili čak s nekim luđakom koga neka slučajno izabrana riječ dovodi do divljih, njegovim fiksnim idejama odgovarajućih fantazija. Na svaki način to su oni slabi odjeci izvjesnih događaja u nutrini organizma koji, dižući se k mozgu, daju povod njegovim snovima; ovi bivaju stoga specijalno određeni vrstom utisaka ako su im oni barem natuknuli da će biti, ma koliko različiti bili, ipak njima odgovarajući nekako analogno ili barem simbolički, i to najtočnije onima koji tijekom **dubokog** sna mogu pobuditi mozak; jer takvi, kako je rečeno, moraju biti već znatno jači. Budući da nadalje ovi unutarnji događaji organskog života utječu na zahvaćanje vanjskoga svijeta određenim senzorijskim isto tako na način njemu tuđ i izvanjski, bivaju na taj način u nje-

mu nastali zorovi sasvim **neočekivani** i njegovim netom još prisutnim misaonim tijekovima mogu biti potpuno heterogeni i tuđi likovi; to imamo prilike promatrati pri uspavljivanju i skorom ponovnom buđenju.

Čitavo ovo raspravljanje uči nas da isprva ne znamo ništa više nego najbliži uzrok nastupanju sna ili poticaj na njega koji po sebi samom mora biti toliko heterogen da za nas ostaje tajnom vrsta njegove srodnosti. Još zagonetniji je fiziološki događaj u mozgu samom, od čega se sastoji zapravo sanjanje. Spavanje je, naime, mirovanje mozga, san je pak izvjesna njegova djelatnost: zato moramo, da ne bi nastalo proturječje, ono proglasiti samo relativnim, a ovo nekako limitirano i parcijalno. No, ne znamo u kojem je smislu to tako, je li tako u dijelovima mozga, ili u stupnju njegova podražaja, ili u vrsti njegova unutarnjeg kretanja, i čime se ono zapravo razlikuje od budnoga stanja. Nema nijedne duhovne snage koja se u snu ne bi pokazala djelatnom; ipak tijekom sna i naše ponašanje u njemu često pokazuju iznimno malo rasudne snage, osobito, kako je već rečeno, u pamćenju.

Glede našega glavnog predmeta stoji činjenica da imamo neku moć zornog predočivanja predmeta koji ispunjavaju prostor za primanja tonova i glasova svake vrste, a oboje bez izvanjskog poticaja osjetilnih zamjedbi, koje, naprotiv, našem **budnome** zrenju pružaju poticaj, tvar ili empirijsku osnovu, ali s njom zato nisu nikako identični, jer je ova sasvim **intelektualna**, a ne puko senzualna – kao što sam to češće prikazao i o tome već naveo glavno. Ova činjenica ne podliježe nikakvoj sumnji i moramo je čvrsto prihvatiti: jer ona je **prafenomen** na koji upućuju sva naša daljnja objašnjenja ako je ona još dalje

proširena djelatnost označene moći. Za njezino imenovanje najznakovitiji izraz bio bi izraz koji su Škoti izabrali za posebnu vrstu njegova očitovanja ili primjene, vođeni ispravnim osjećajem koji podaruje najvlastitije iskustvo: to se zove: *second sight* – **drugo lice**. Jer ovdje razmatrana sposobnost sanjanja jest doista drugo lice, naime, ne kao prvo vanjskim osjetilima posredovana moć zrenja, ali njegovi su predmeti ipak, prema vrsti i formi, isti kao i predmeti prvoga; odatle se može zaključiti da su oni isto kao ovi neka funkcija **mozga**.

Onaj škotski naziv, dakle, najpristalije bi označivao čitav rod ovdje pripadnih fenomena i svodio na jednu osnovnu moć; budući da je, pak, pronalazač naziva primijenio naziv za oznaku nekog posebnog, rijetkog i krajnje čudesnog očitovanja one moći, ne smijem, ma kako bih to rado učinio, rabiti taj naziv da njime označim čitav rod onih nazora ili točnije njihovu subjektivnu moć koja se u svima njima očituje. Ne preostaje mi za to nikakav pristaliji naziv nego **organ sna**. On čitav način zrenja, o kojem se govori, označava onim očitovanjem koje je svakome poznato i uhodano. Dakle, njime ću se poslužiti za označavanje izložene moći zrenja koja je neovisna o vanjskom utisku na osjetila.

Predmete koje nam taj organ sna u običnom snu izvodi navikli smo promatrati kao posve iluzorne: jer pri buđenju oni iščezavaju. Međutim, nije uvijek tako i glede naše teme vrlo je važno tu iznimku spoznati iz vlastitog iskustva, što bi možda svatko mogao ako bi primjereno pazio na to. Postoji, naime, neko stanje u kojemu, doduše, spavamo i sanjamo, ali ipak sanjamo samo zbilju koja nas okružuje. U tom stanju vidimo tada našu spavaonicu

sa svime što je unutra, bivamo svjesni možebitnih ljudi u njoj, znamo za sebe, kako smo u krevetu, sve ispravno i točno. Pa ipak, spavamo čvrsto zatvorenih oči; sanjamo: samo ono što sanjamo istinito je i zbiljsko. To nije drukčije nego kao da je naša lubanja postala providnom tako da vanjski svijet dolazi do mozga izravno i neposredno umjesto zaobilazno kroz uska vrata osjetila. To je stanje mnogo teže razlikovati od budnoga stanja nego od običnog sna; jer pri buđenju iz njega nema nikakva preoblikovanja okoline, dakle, nema nikakve **objektivne** promjene. No, budući da je buđenje jedino između budnosti i sna, ono ovdje pripada njegojoj objektivnoj i glavnoj polovici. Naime, pri buđenju iz takva sna događa se s nama samo **subjektivna** promjena koja se sastoji od toga da iznenada osjetimo neku preobrazbu organa naše zamjedbe; ona je ipak samo tiho osjetljiva i može, jer nije praćena nikakvom objektivnom promjenom, lako ostati nezamijećena. Zbog toga ti sni koji predstavljaju zbilju bivaju spoznati najčešće samo onda kada se u njih upliću likovi koji njima ne pripadaju i zato pri buđenju nestaju. Događa se to također i onda kada takav san bude još više potenciran, o čemu ću odmah progovoriti. Opisani način snivanja jest ono što se naziva **budnim sanjanjem**; ne možda zato što bi to bilo neko srednje stanje između sna i jave, nego zato što može biti označeno kao budnost u snu samom. To bih radije nazvao istinskim snivanjem. Doduše, mi to primjećujemo najčešće samo rano ujutro i navečer neko vrijeme nakon uspavlivanja; tako bude samo zbog toga što san nije bio dubok, a buđenje pak nastupa tako da ostaje sjećanje na sanjano. Sigurno nastupa takvo snivanje mnogo češće tijekom dubokog sna, a pre-

ma pravilu da je mjesečar toliko vidovitiji koliko dublje spava. Ali od toga ne ostaje nikakvo sjećanje. Naprotiv, kad je takvo snivanje nastupilo pri lakšem snu, nešto se takvo događa, a može se objasniti time da čak iz magnetskog sna, ako je bio sasvim lagan, iznimno može prijeći neko sjećanje u budnu svijest. Jedan takav primjer nalazi se u **Kiefersovu** *Arhivu za životinjski magnetizam*. Prema njemu, ostaje sjećanje na takve neposredno objektivno istinite snove samo onda ako su nastupili u laganu snu, na primjer ujutro kad se iz njega možemo neposredno probuditi.

Ta vrsta sna, kojemu je svojstveno to da se sanja najbliža nazočna stvarnost, biva katkad još zagonetnija time što se vidokrug onoga koji spava još proširi tako da dopire izvan spavaonice – time što zastori na prozorima ili ormari prestaju biti zaprekom za viđenje i sasvim se jasno zamjećuje ono što leži iza njih: dvorište, vrt ili ulica s kućama nasuprot. Naše čuđenje nad tim smanjit će se ako pomislimo na to da takvo viđenje nije fizičko viđenje, nego puko sanjanje onoga što je tada doista tu, dakle da je to neko istinito sanjanje, neka zamjedba organom sna koji kao takav nije vezan uz uvjet neprekinutog prolaska svjetlosnih zraka. Lubanja je bila, kako je rečeno, prvi rastavni zid kroz koji je najprije nezapriječeno prošla ta čudesna vrsta zamijećivanja; ako se ona još poveća, onda ni zastori, ni vrata ni zidovi više ne predstavljaju nikakvu granicu. Kako to, međutim, nastaje – duboka je tajna: ne znamo ništa više nego da se tada **istinito sanja**, dakle, da zamjedba nastaje organom sna. Tako daleko ide ova za naše razmatranje elementarna činjenica. Ako bi njezino objašnjenje bilo moguće, mi mu možemo pridonijeti

ponajprije sabiranjem svih s tim skopčanih fenomena i onda njihovim stupnjevitim sređivanjem, s namjerom da upoznamo njihovu međusobnu svezu i u nadi da ćemo time možda jednom steći pobliži uvid u njih same.

U međuvremenu će i onome koji nema nikakva vlastita iskustva biti opisana zamjedba organom sna neoborivo uvjerljiva prema spontanom, pravom somnambulizmu ili mjesečarstvu. Sasvim je izvjesno da oni koji imaju tu bolest čvrsto spavaju i da očima jednostavno ne mogu gledati; ipak oni u svojoj najbližoj okolini zamjećuju sve istinito, izbjegavaju svaku zapreku, idu dalekim putevima, penju se nad najopasnijom provalijom, idu po najužim stazama, izvode daleke skokove, a ne promašuju cilj; isto tako neki od njih u snu obavljaju svoje dnevne kućne poslove točno i ispravno, drugi pak koncipiraju i pišu bez greške. Na isti način mjesečari koji su umjetno dovedeni u magnetičan san zamjećuju svoju okolinu, i, ako bivaju vidoviti, zamjećuju čak i ono najudaljenije. Nadalje, nedvojbeno je iste vrste i zamjedba koju izvjesni prividno mrtvi imaju o svemu što se oko njih zbiva dok leže ukočeni i nesposobni da se pomaknu: i oni sanjaju svoju sadašnju okolinu, dovode je sebi u svijest nekim drugim putem, a ne osjetilnim. Jako se nastojalo ući u trag fiziološkom organu ili sjedištu takve zamjedbe, ali u tome se do sada nije uspjelo. Neosporivo je da vanjska osjetila sasvim obustavljaju svoju funkciju kad je mjesečarsko stanje potpuno prisutno te da tada i najsubjektivnije od tih osjetila, tjelesni osjećaj, posve nestaje tako da su se izvodile i najbolnije kirurške operacije za vrijeme magnetičkog sna, a da pacijent ne oda bilo kakvu zamjedbu o tome. Mozak je, čini se u tom stanju najdub-

ljeg spavanja potpuno nedjelatan. To je, pored izvjesnih izjava i iskaza mjesečara, izazvalo hipotezu o tome da se mjesečarsko stanje sastoji u potpunom depotenciranju mozga i skupljanju životne snage u simpatičkim živcima, pa njihovi veći spletovi, naime *plexus solaris*, bivaju pretvoreni u sensorij i namjesnički preuzimaju funkciju mozga, koju izvode bez pomoći vanjskih osjetila i ipak beskonačno savršenije nego mozak. Ta hipoteza, koju je, mislim, prvi postavio Reil, nije bez vjerojatnosti i uživa odonda veliki ugled. Njezin glavni oslonac ostaju iskazi gotovo svih vidovitih mjesečara da tada njihova svijest ima sjedište u području srca, gdje se njihovo mišljenje i zamjećivanje odvija tako kao što se inače odvija u glavi. Ipak držim da to nije moguće. Neka se promotri samo srčani splet, ovaj *cerebrum abdominale*: kako je malena njegova masa i kako je krajnje jednostavna njegova struktura, koja se sastoji iz prstenova živčane supstancije pored nekih lakih oteklina. Kad bi takav organ bio sposoban izvoditi funkcije zrenja i mišljenja, to bi oborilo inače posvuda važeći zakon: *natura nihil facit frustra*. Jer čemu bi tada služila tako dragocjena, u većine tri funte, a u pojedinaca i četiri, pet funti teška, dobro čuvana masa mozga, sa svojom tako umjetnom strukturom dijelova? Njegova kompliciranost tako je intrigantna da je potrebno više sasvim različitih načina razlaganja i čestih optovanja da bi se samo razumjela sveza konstrukcije toga organa i da bi se mogla sačiniti prihvatljivo jasna slika o čudesnom obliku i povezanosti njegovih brojnih dijelova. Kao drugo, valja promisliti to da se koraci i pokreti mjesečara najvećom brzinom i točnošću prilagođuju najbližoj okolini, koju on zamjećuje samo organom sna, pa

se on najokretnije, a kako to ne bi mogao nitko budan, u trenu izmiče svakoj zapreci i istom vještinom žuri se k svome cilju. Ali motorički živci izvire iz leđne moždine, koja kroz *medulla oblongata* stoji u svezi s malim mozgom, regulatorom kretanja, a ovaj pak stoji u svezi s velikim mozgom, mjestom motiva koji su predodžbe. Tako onda biva moguće da se pokreti trenutačnom brzinom prilagođuju čak najpovršnijim zamjedbama. Kada bi, međutim, predodžbe, koje kao motivi imaju određivati pokrete, bile prebačene u splet trbušnih ganglija – a tom je spletu samo zaobilazno moguća teška, slaba i posredna komunikacija s mozgom (zato u zdravom stanju ništa ne osjećamo od čitavog tako jakog i neumornog djelovanja našeg organskog života) – kako bi tako nastale predodžbe, i to munjevitom brzinom, mogle upravljati opasnim koracima mjesečara?

Uostalom, usput rečeno, da mjesečar bez greške i bez straha prolazi najopasnijim putevima, kako ne bi mogao nikad u budnom stanju, objašnjivo je time što njegov intelekt nije posve i uobičajeno djelatan nego samo jednostrano djelatan, i to toliko koliko zahtijeva upravljanje njegovim koracima; pri tome refleks biva eliminiran i s njim svako oklijevanje i kolebanje.

Napokon, o tome da su barem **snovi** funkcija mozga daje nam čak faktičnu sigurnost sljedeća činjenica – tu činjenicu navodi **Treviranus** (*O pojavama organskog života*) prema **Pierquinu**: »Kod jedne djevojke, čije su kosti lubanje od crvotočine dijelom bile tako razorene da je mozak ležao sasvim ogoljen, podizao se pri budnom stanju i opadao je pri spavanju. Pri živahnim snovima dolazilo je do turgora.« Od sna je mjesečarstvo očito različito samo

po stupnju: i njegove zamjedbe događaju se organom sna: on je, kako je rečeno, neposredno istinito sanjanje.

Moglo bi se, međutim, ovdje osporavanu hipotezu modificirati tako da splet trbušnih ganglija ne postaje sam senzorij nego da samo preuzima ulogu vanjskog oruđa, dakle ovdje stupa na mjesto depotenciranih osjetilnih organa; time izvana prima utiske i predaje ih dalje mozgu, koji ih obrađuje primjereno svojoj funkciji, samo što iz toga vanjski svijet isto tako shematizira i izgrađuje jednako kao inače iz zamjedbi u osjetilnim organima. Samo, i ovdje se ponavlja poteškoća glede munjevitog predavanja utiska mozgu koji je odlučno izoliran od ovog unutaršnjeg živčanog središta. Ali *solarni pleksus* po svojoj je strukturi isto tako nepodoban da bude organ vida ili sluha, ili čak mišljenja; osim toga posve je odsječen od utisaka svjetla jednim debelim pregradnim zidom od kože, masti, mišića, peritoneuma i utrobe.

To što mjesečari najčešće (kao v. Helmont) govore da se njihovo gledanje i mišljenje odvija u području trbuha, ne smijemo odmah uzeti da to objektivno i vrijedi; još i manje stoga što neki mjesečari to izričito niječu: na primjer poznata Augusta Müller iz Karlsruhea navodi da ne vidi srčanim spletom nego očima, no kaže ipak da najviše mjesečara gleda srčanom udubinom. A na pitanje: »Može li i mišljenje biti presađeno u srčanu udubinu?« ona odgovara: »Ne, ali može to biti snaga viđenja i slušanja.« Tome odgovara iskaz jedne druge mjesečarke koja na pitanje: »Misliš li ti čitavim mozgom ili samo jednim njegovim dijelom?« odgovara: »Čitavim mozgom i budem jako umorna.« Iz svih iskaza mjesečara čini se da proizlazi da poticaj i materijal za zornu djelatnost njihova mozga

ne dolazi kao u budnom stanju izvana i osjetilima, nego, kako je već pokazano, za snove dolazi iz nutrine organizma, u čemu su supredvodnici i upravljači, kako je poznato, veliki spletovi simpatičkih živaca koji stoga, s obzirom na živčanu djelatnost, zastupaju i reprezentiraju čitav organizam, osim cerebralnog sustava. To se daje usporediti s time što mi mislimo da bol u nozi osjećamo u njoj, ali uistinu tu bol osjećamo samo u mozgu jer bol nestaje čim je živčani vod do njega prekinut. Zato je obmana to što mjesečari pričaju da gledaju područjem trbuha, dapače da tako čitaju, ili u rjeđim slučajevima da čak prstima ili vrškom nosa obavljaju tu funkciju.

Jer ma koliko osjećali živčanu senzibilnost takvih dijelova uvećanom, viđenje u pravom smislu, to znači posredovanjem svjetlosnih zraka, biva u organima koji nemaju nikakva optičkog aparata čak i kad nisu, kao što jesu, pokriveni debelim ljušturama, nego uopće ne mogu biti dostupni svjetlosti. Nije u očnoj jabučici samo visoka senzibilnost mrežnice, koja je čini podobnom za gledanje, nego je u njoj također nadasve umjetnički i složeni optički aparat. Fizičko viđenje zahtijeva, naime, ponajprije neku za svjetlo senzibilnu plohu, ali onda i to da posredovanjem pupile, zjenice i medije, koji lome svjetlost u beskrajno umjetničke i kombinirane providnosti, razmaknute svjetlosne zrake opet skuplja i koncentrira tako da nastaje slika, točnije živčani utisak koji točno odgovara vanjskom predmetu. Jedino time bivaju razumu podastri suptilni podaci iz kojih on onda intelektualnim procesom, koji nastaje primjenom kauzaliteta, proizvodi zrenje u prostoru i vremenu. Nasuprot tome, to ne mogu trbušna udubina i vršci prstiju, sve kad bi koža, mišići

i drugo bili providni, nego uvijek ostaju samo pojedini svjetlosni refleksi. Zato se njima ne može gledati isto tako kao što neki dagerotip u otvorenoj *kameri obskuri* ne može to proizvesti bez leće koja skuplja zrake.

Daljnji dokaz da ove navodne osjetilne funkcije paradoksnih dijelova to zapravo nisu, i da se ovdje ne vidi posredovanjem fizičkih utjecaja svjetlosnih zraka daje okolnost da je navedeni dječak kod Kiefera čitao nožnim prstima iako je imao na sebi debele čarape; i vršcima prsti samo je tada čitao kad je to izričito htio; inače je ispruženim rukama uokolo po sobi pipao. Isto to potvrđuje njegova vlastita izjava o ovim abnormnim zamjedbama: »on to nikad nije zvao viđenjem nego je na pitanje kako zna što se tu događa odgovarao da on to upravo zna jer to je novo«. Isto tako opisuje neka mjesecarka svoju zamjebu kao »viđenje koje nije viđenje nego neposredno zrenje«. U *Povijesti vidovite Auguste Müller*, Stuttgart, 1818., izvješćuje se: »Ona vidi savršeno jasno i prepoznaje sve osobe i predmete u najgušćoj tami, gdje mi nismo mogli razlikovati ruku pred očima«. Isto potvrđuje glede slušanja mjesecara Kieserov iskaz da su vunena tkanja iznimni vodiči zvuka – a vuna je, kako je poznato, najlošiji vodič zvuka. Posebno je poučno u toj točki sljedeće mjesto iz upravo navedene knjige o Augusti Müller: »Začudno je, što se ipak također može opažati i kod drugih mjesecara da oni ništa ne čuju od svega što se neposredno do njih govori među osobama u sobi, ako govor nije upućen neposredno njima; ali svaku ma kako tihi njima upućenu riječ točno čuju i na nju odgovaraju. Na isti način zbiva se kod čitanja: kada osoba koja čita pomišlja na nešto drugo osim lektire, tada od nje ne biva čuvena.«

Nadalje se kaže: »njezino slušanje nije slušanje na uobičajenom putu kroz uho, jer se uho može čvrsto začepiti, a da to ne smeta slušanju.« U *Priopćenjima iz snovitog života mjesečarke Auguste R. u Dresdenu*, 1848., biva također opetovano navođeno isto to, da ona povremeno sluša samo površinom ruke, i to bezglasno, pukim pomicanjem usta: opominje i ona sama da se to ne treba držati slušanjem u doslovnom smislu.

Ipak u mjesečara svake vrste nije riječ o osjetilnim zamjedbama upravo u pravom smislu, nego o nekom zamjećivanju neposrednim **istinitim sanjanjem**, što se događa zagonetnim organom sna. Da je predmet koji se treba zamijetiti položen na njezino čelo ili u njezinu trbušnu udubinu, ili da u navedenim slučajevima mjesečarka svoje vrške prsti ispruža upravo na njih, jest samo puko sredstvo da se organ sna upravi na taj predmet kontaktom s njime, da bi postali temom njezina istinitog sanjanja, dakle događa se samo to da svoju pozornost odlučno upravi na to, ili umjetnički govoreno da se postavi u raport s tim objektom, na što ona upravo te objekte sanja, i to ne samo njihovu vidljivost, nego i čujnost, govor pa čak i mirise: jer mnogi vidovnjaci govore da su **sva njihova osjetila** premještena u trbušnu udubinu. To je prema tome analogno uporabi ruku kod magnetizera, koji ne djeluju zapravo fizički: nego djeluje **volja** magnetizera, ali ona upravo primjenom ruku dobiva svoje usmjerenje i odlučnost. Jer razumijevanjem čitavog djelovanja magnetizera, svakojakim gestama, dodirom ili bez njega; čak i iz daljine i kroz pregradne zidove može voditi samo uvid koji proizlazi iz moje filozofije da je tijelo posve identično s voljom, naime, da nije drugo nego u mozgu nastajuća

slika volje. Da viđenje mjesečara nije nikakvo viđenje u našem smislu, da nije posredovano fizički putem svjetlosti, slijedi već iz toga da se, kad se pojača do vidovitosti, ne zaustavlja pred zidovima, dapače odlazi u daleke zemlje. Jedno posebno objašnjenje tog fenomena pruža nam pri višim stupnjevima vidovitosti nastupajuće viđenje samoga sebe iznutra, putem kojega takvi mjesečari jasno i točno zamjećuju sve dijelove svoga organizma, iako ovdje, kako zbog odsutnosti svakog svjetla tako i zbog toga što između sagledanog dijela i mozga leže mnogi pregradni zidovi pa otpadaju svi uvjeti za fizičko viđenje. Odatle, naime, možemo doznati kakve je vrste svaka mjesečarska zamjedba i ona prema van i upravljena u daljinu, i tako uopće svako zrenje posredovanjem organa sna i svako sanjanje, vizije u budnom stanju, drugo lice, tjelesne pojave odsutnih, naime umrlih i tako dalje. Jer navedeno gledanje unutarnjih dijelova vlastitoga tijela nastaje očito samo nekim učinkom iznutra – vjerojatno pod utjecajem sustava ganglija – na mozak, koji vjeran svojoj prirodi ove unutarne utiske obrađuje isto tako kao i utiske izvana, poput strane tvari koja se ulijeva u sebi svojstvene i uobičajene forme, na što nastaju upravo takva zrenja kakva potječu od utisaka na vanjska osjetila, koja također u istoj mjeri i smislu kao oni odgovaraju sagledanim stvarima.

Prema tome svako je zrenje organom sna djelatnost zrijuće funkcije mozga, potaknute **unutarnjim** utiscima, a ne kao inače vanjskim utiscima. Jedna takva, ipak – ako i zahvaća vanjske, udaljene stvari, može imati objektivni realitet i istinu – jest činjenica koja se može pokušati objasniti samo metafizičkim putem, naime iz ograničenja svake individuacije i razdvojeno na pojavu u suprotnosti

spram stvari po sebi, a na to ćemo se vratiti. Da je uopće veza mjesečara s vanjskim svijetom iz temelja drukčija od naše veze u budnom stanju, dokazuje najjasnije okolnost koja često nastupa u višim stupnjevima, dok vlastita osjetila vidjelice nisu pristupna svakom utisku, ona s magnetizerom osjeća; na primjer, kad on uzme neki zalogaj, ona ga kuša i sama; do njezinih uši dopire čak i glazba koja dopire iz neke udaljene sobe u kući.

Fiziološko događanje pri mjesečarevu zamjećivanju teška je zagonetka. Prvi korak za njezino rješenje bit će neka stvarna fiziologija sna, to znači jasna i razgovjetna spoznaja o tome od kakve je vrste djelatnost mozga u snu i u čemu se ona razlikuje od djelatnosti u budnom stanju; konačno, odakle potječe podražaj za nju, a time i pobliže određenje njezina tijeka. Do sada se glede sveukupne zrijuće i misleće djelatnosti u snu sa sigurnošću može uzeti samo ovo: prvo, da njezin materijalni organ bez obzira na relativno mirovanje mozga može biti samo on, i drugo da poticaj za takva gledanja u snu ne može dolaziti izvana osjetilima, nego da se mora događati u nutrini organizma. Ostaje nam zagonetkom u mjesečarstvu nezaobilazno ispravno i točno odnošenje onih snovitih zrenja spram vanjskoga svijeta; neću pokušati riješiti tu zagonetku, nego ću dati samo neke općenite naznake za to.

Protivno tome, kao osnovu rečene fiziologije sna, dakle za objašnjenje čitavog našeg snivajućeg zrenja, izmislilo sam sljedeću hipotezu kojoj pridajem veliku vjerojatnost.

Budući da mozak tijekom sna svoj poticaj za zrenje prostornih oblika dobiva iznutra, a ne kao na javi izvana, mora taj učinak pogađati u nekom običnom, izvana dola-

zećem osjetu, ali u sasvim suprotnom pravcu. Dosljedno tome, uzima cijela njegova djelatnost, dakle unutarnja vibracija ili strujanja vlakana, neki pravac suprotan uobičajenom. Umjesto da se odvija na uobičajeni način, dakle od osjetilnih živaca prema unutrašnjosti mozga, ono će se sada odvijati u obrnutom pravcu i poretku, izvedeno od drugih dijelova. Tako sada zacijelo ne donja površina mozga, nego gornja, ili možda bijela supstancija moždine mora fungirati umjesto sive kortikalne supstancije i *vice versa*. Mozak sada funkcionira kao da je obrnut. Odatle biva najprije objašnjivo zašto ništa od somnambulne djelatnosti ne ostaje u pamćenju u budnom stanju. Kao specijalna potvrda ove predmnijeve mogla bi se usput navesti vrlo obična, ali čudnovata činjenica kad se nakon uspavlivanja odmah probudimo, doživljavamo totalnu prostornu dezorijentaciju, naime, sve obrnuto shvaćamo, ono što je desno od kreveta, sada nam je lijevo, što je bilo gore, to je dolje; doživljavamo to s takvom odlučnošću da u mraku čak i razumno promišljanje da je istina baš obrnuta ne može dokinuti tu lažnu imaginaciju, nego je za to potreban dodir. Osobito se može našom hipotezom učiniti shvatljivom ona tako čudnovata živahnost slika u snu, one već prikazane, prividne stvarnosti i životnosti svih u snu zamijećenih predmeta. Naime, to se čini shvatljivim odatle što iz unutrašnjosti organizma dolazeći i iz središta izlazeći poticaj moždane djelatnosti, koji slijedi suprotan smjer nego što je uobičajeno, konačno sasvim prodire, dakle proteže se na kraju sve do živaca osjetilnih organa, koji sada iznutra, kao inače izvana, bivaju pobuđeni te dospijevaju do stvarne djelatnosti. Zato u snu imamo osjete svjetla, zvuka, boja, mirisa i okusa,

samo bez vanjskih uzroka, koji ih inače pobuđuju, nego jednostavno s pomoću unutarnjeg podražaja u obrnutom smjeru i obrnutom redu vremena. Time biva objašnjiva ona živa tjelesnost snova kojom se oni tako jako razlikuju od puke fantazije. Slika fantazije (na javi) uvijek je samo u mozgu: jer ona je samo reminiscencija ranijeg, materijalnog, osjetilima dogođenog podražaja zrijuće djelatnosti mozga. Lik u snu naprotiv nije samo u mozgu, nego i u osjetilnim živcima i nastao je kao posljedica materijalnog, sada učinkovitog, iz unutrašnjosti dolazećeg podražaja u mozak i taj podražaj prožima mozak. Budući da u snu zaista vidimo, to je nadasve točno i dobro što **Apulej** daje reći Hariti, kada je ona nakanila spavajućem Trazilu iskupati oči: *vivo tibi morientur oculi, nec quidquam videbis nisi dormiens* (*Metam.*, VIII.). Organ je sna, dakle, isti kao organ budne svijesti i zrenja vanjskoga svijeta, samo dohvaćen s drugoga kraja i korišten u obrnutom redu, a osjetilni živci, koji u oba fungiraju, mogu biti stavljeni u djelatnost i sa svog vanjskog i sa svog unutarnjeg kraja, otprilike tako kao što neka šuplja željezna kugla može biti zagrijana i iznutra i izvana. Jer kod ovog događanja osjetilni živci posljednji dospijevaju do djelatnosti; tako se može dogoditi da je djelatnost tek započela i još traje kad se mozak već probudio, a to znači da se zrenje u snu zamijenilo s običnim zrenjem: tako ćemo, upravo probuđeni, na primjer kucanje na vratima, glasove, pucanj puške opažati s razgovjetnošću, jasnoćom i objektivnošću, koje su savršeno i bez ostatka jednake stvarima i onda čvrsto vjerujemo da su to tonovi zbilje izvana, zbog kojih smo se čak probudili, ili ćemo, pak, ipak rjeđe, vidjeti likove s potpunim empirijskim realitetom; kao što to već

Aristotel navodi, u *De insomniis c. 3 ad finem*. – Ovdje opisanim organom sna, međutim, bivaju izvedeni, kako smo već dovoljno razložili, somnambulno zrenje, vidovitost, drugo lice i vizije svake vrste.

Od ovih fizioloških razmatranja vraćam se na već prikazani fenomen **istinitog sanjanja**, koje može nastupiti već i u običnom, noćnom snu, gdje onda ubrzo biva potvrđeno pukim buđenjem, ako je, naime, bio neposredan, to jest ako se protezao na nazočnu najbližu okolinu. U još rjeđim slučajevima ide i preko najbliže okoline, naime do onostranih najbližih pregradnih zidova. Ovo proširenje vidokruga može ići i mnogo dalje, i to ne samo u prostoru, nego čak i u vremenu. Dokaz za to daju nam vidoviti somnambuli, koji u vrijeme najvećeg pojačanja svoga stanja mogu odmah u svoju zrijuću snovitu zamjedbu dovesti svako moguće mjesto na koje ih upravimo i događaje same ispravno navoditi. Katkad pak mogu obznaniti i ono što uopće nije nazočno nego tek leži u krilu budućnosti i tek će postati prisutno tijekom vremena posredovanjem bezbrojnih, slučajno složenih međuuzroka. Jer svaka vidovitost – kako u umjetno proizvedenom tako i u prirodno nastupajućem somnambulnom snovitom bdijenju, sve u istom mogućem istinitom zamjećivanju zakrivenog, odsutnog, udaljenog – nije ništa drugo nego **istinito sanjanje** istoga, čiji se predmeti po tome predstavljaju intelektu zorno i tjelesno kao naši snovi, zbog čega mjesečari govore o **viđenju** istoga. U međuvremenu smo u tim fenomenima, kao i u spontanom mjesečarstvu, našli siguran dokaz da i ono tajanstveno nikakvim vanjskim uzrokom uvjetovano, nama kroz san prisno zrenje, prema realnom vanjskom svijetu može

stajati u odnosu **zamjedbe**, iako nam ostaje zagonetnom posredna sveza s njom.

Obični noćni san od vidovitosti, ili snovitog bdijenja uopće, razlikuje, prvo, odsutnost svakog odnosa prema vanjskom svijetu, dakle prema realnosti; i, drugo, vrlo često neko sjećanje na njega prelazi u javu, a iz somnambulnog sna tako se nešto ne događa. Ova dva svojstva mogla bi ovisiti jedno o drugome i dati se svesti na jedno. Naime, i običan san ostavlja samo onda neko sjećanje kad se probudimo neposredno iz sna: ono počiva, dakle, vjerojatno samo na tome da buđenje iz noćnoga sna slijedi vrlo lako jer on nije ni približno tako dubok kao somnambulni san, iz kojega zato neposredno, dakle brzo buđenje, ne može nastupiti, nego je povratak u budnu svijest dopušten tek polaganim i posredovanim prijelazom. Somnambulni je san, naime, samo neusporedivo dublji, jače zahvaćajući, potpuniji; u njemu upravo stoga organ sna dopijeva razviti svu svoju sposobnost i time mu biva moguć ispravan odnos spram vanjskoga svijeta, dakle postojano i suvislo istinito sanjanje. Vjerojatno se to katkad događa i u običnom snu, ali upravo samo onda kad je tako dubok da se iz njega ne možemo neposredno probuditi. Snovi iz kojih se budimo jesu oni iz laganijeg sna; oni su nastali iz puko somatičkih, vlastitom organizmu pripadajućih uzroka, zato i nemaju odnošaja spram vanjskoga svijeta. Da i tu ima iznimaka, već smo spoznali iz snova koji predstavljaju neposrednu okolinu spavača. Ipak i od snova koji obznanjuju ono što se događa u daljini, čak ono buduće, postoji iznimno neko sjećanje, ali ono ovisi poglavito o tome da se probudimo neposredno iz takva sna. Zato je u sva vremena i kod svih naroda

vrijedila predmnijeva da postoje snovi s realnim, objektivnim značenjem. U svoj staroj povijesti takvi su snovi shvaćani vrlo ozbiljno i njima je pridavana važna uloga; pa ipak su fatidikni snovi bili smatrani rijetkim izuzecima među bezbrojnim mnoštvom praznih, puko varavih snova.

Tome primjereno pripovijeda već Homer (*Od.*, XIX.) o dvije vrste vrata kroz koja ulaze sni, jedna su od slonovače i kroz njih nastupaju beznačajni snovi, a jedna su rogata i kroz njih ulaze fatidikni snovi. Neki anatom mogao bi to pokušati protumačiti kao bijelu i sivu moždanu supstanciju. Najčešće se pojavljuju kao proročki takvi snovi koji se odnose na zdravstveno stanje snivača i tako najčešće bivaju najavljivane bolesti, ali i smrtni slučajevi. To je analogno tome da i vidoviti somnambuli najčešće pretkazuju tijek svoje vlastite bolesti i njezine krize i tako dalje. Osim toga, bivaju i vanjske nesreće, kao požari, eksplozije baruta, brodolomi, napose pak smrtni slučajevi, pokatkad najavljivani snovima. Konačno, i druga dosta neznatna događanja neki su ljudi u dlaku točno istinito sanjali, o čemu sam se uvjerio kroz nedvosmisleno iskustvo. To bih ovdje iznio jer to ujedno dobro osvjetljava strogu nužnost svega što se događa. Jednoga jutra pisao sam s velikim žarom neko dugo i za mene vrlo važno englesko poslovno pismo; kad sam dovršio treću stranicu, uzeo sam umjesto bugačice bočicu s tintom i razlio je preko pisma; s pulta se tinta razlila na pod. Na moju zvonjavu došla je djevojka i donijela krčag s vodom da mrlje ne uđu u parket. Tijekom tog posla rekla mi je: »Ove noći sanjala sam da brišem mrlju tinte s poda.« Rekao sam joj: »To nije istina«. Ona će opet: »Istina je i ja sam

to ispričala drugoj djevojci koja spava zajedno sa mnom.« – Sada slučajno dođe ta druga djevojka i ja je upitam: »Što je ova ove noći sanjala?« Odgovor: »Ne znam.« Ja ću opet: »Ipak, ona ti je to ispričala pri buđenju.« Mlada će djevojka: »Ah, da, sanjala je da će brisati ovdje mrlju od tinte s poda.«

Ova pripovijest, budući da jamčim za njezinu istinitost, stavlja izvan svake sumnje teorematske snove. Ona nije manje začudna time što je unaprijed bio sanjan učinak jedne radnje koju bismo mogli nazvati nehlotičnom jer sam je ja izveo sasvim **protiv** svoje nakane i ovisila je o sasvim neznatnom promašaju moje ruke. Ipak ta je radnja bila tako strogo i neizostavno unaprijed određena da je njezin učinak više sati prije toga postojao kao san u svijesti nekoga drugoga. Iz ovoga se najjasnije vidi istina moga stavka: sve što se događa, događa se nužno.

Za svođenje proročkih snova na njihov najbliži uzrok nudi nam se okolnost da i od prirodnog i od magnetskog somnambulizma i njegovih događanja ne ostaje, kako je poznato, nikakvo sjećanje u budnoj svijesti. Ali ono katkad ostaje iz snova prirodnog i običnog snivanja, kojeg se poslije budni sjećamo. Tako san biva poveznim članom, mostom između somnambulne i budne svijesti. Tome primjereno, moramo proročke snove najprije pripisati tome da se u dubokom snu snivanje pojačava do somnambulne vidovitosti. Budući, pak, da iz snova takve vrsti u pravilu ne postoji neposredno buđenje niti nikakvo sjećanje, tek su iznimka i, ono nadolazeće **neposredno isensu proprio**, najrjeđi su predviđajući sni, koji se mogu nazvati **teorematskim**. Naprotiv češće biva ovo: ako je sadržaj takve vrste sna snivaču od velikog interesa,

on će biti u stanju održati sjećanje na njega tako da će njegov sadržaj preuzeti u snivanje lakšega sna i onda se lakše probuditi.

Ipak to se tada ne može dogoditi neposredno, nego samo posredno prevođenjem sadržaja u neku alegoriju, te u njezinoj odjeći zaodjenut izvorni, proročki san dospijeva u budnu svijest. Tamo onda potrebuje on još dodatna izlaganja i tumačenja. To je, dakle, druga i češća vrsta fatidiknih snova, **alegorijski** snovi. Obje je vrste razlikovao **Artemidoros** u svom *Oneirokritikonu*, najstarijoj knjizi o snovima, i prvoj vrsti dao je ime **teorematički** snovi. U svijesti stalno prisutne mogućnosti izloženog događanja imaju svoj razlog u nipošto slučajnoj, ili umjetnoj, nego u čovjeku prirodnoj sklonosti da razmišlja o značenju snova; iz nje nastaje, ako je njegovana i metodički izgrađena, oneiromantika. Samo ona dodaje k tome pretpostavku da događaji u snu imaju čvrsto stojeće, jednom za svagda važeće značenje, o kojem bi se dao sastaviti leksikon. Međutim, nije tako; naprotiv, alegorija je navlastito i individualno prilagođena svakome objektu i subjektu teorematkog sna koji leži u osnovi alegoričkog sna. Zato je izlaganje alegoričkog fatidiknog sna najvećim dijelom tako teško, pa njegovo pretkazanje razumijemo najčešće tek onda kad se ono ispunilo. Tada se, međutim, moramo čuditi nad sasvim osebjnom, snivaču inače potpuno stranom, demonskom hirovitošću dosjetke, kojom je alegorija postavljena i izvedena. To da smo dotada zadržali te snove u pamćenju, treba pripisati tome da se oni svojom istaknutom zornošću i tjelesnošću dublje utiskuju nego ostali snovi. Uostalom, vježba i iskustvo bit će potrebni kao i umijeće izlaganja snova. To se ne može naučiti iz

Schubertove poznate knjige, u kojoj ništa ne valja osim naslova. Nego stari Artemidoros jest onaj iz koga se zaista može učiti poznavanje »simbolike sna«, pogotovo iz njegove dvije posljednje knjige, gdje nam on na stotinu primjera čini shvatljivim način i vrstu, metodu i humor, kojima se naše snovito sveznanje služi da bi, koliko je moguće, pridonijelo nešto našem budnom neznanju.

To se, naime, mnogo bolje može naučiti iz njegovih primjera nego iz njegovih prethodnih teorema i pravila.

Da je i Shakespeare potpuno shvatio rečeni humor, pokazuje on u Henriku IV., gdje, na sasvim neočekivanu vijest o smrti vojvode od Glostera, ništarija kardinal Beaufort, koji najbolje zna kako s time stvar stoji, uzvikuje: »Tajanstveni sud Božji! Ja sam ove noći sanjao da je vojvoda sasvim nijem i ne može izgovoriti niti jednu riječ.«

Ovdje treba uključiti važnu opasku da opisani odnos između teorematskih i ovih ponovno dajućih alegorijskih fatidiknih snova točno nalazimo i opet u izrekama starih grčkih proročišta. I oni, naime, kao i fatidikni snovi vrlo rijetko svoje izjave daju izravno i *sensu proprio*, nego ih zaodijevaju u alegoriju, koja treba biti razložena, i biva razumljena često tek nakon što se proročanstvo ispunilo, isto kao i alegorički snovi. Iz brojnih primjera navodim samo kao naznaku Herodotov primjer, *III, 57*, o proročkoj izreci Pitije kojom opominje Sifnera da se čuva drvene vojske i crvenoga glasnika. Pod time se razumijevao jedan samički brod koji je nosio jednog glasnika i bio smrću oslikan. To Sifner nije odmah razumio, a niti nakon što je brod došao, nego tek kasnije. Nadalje u *IV. knjizi* u poglavlju 163, upozorava Pitijino proroštvo kralja Arkesilaja iz Kirene da ne treba spaliti peć punu amfora, kad

je bude našao, nego da je treba poslati dalje. Ali smisao proroštva razumio je tek nakon što je pobunjenike koji su se sklonili u jednu kulu dao zajedno s njom zapaliti i tada ga je uhvatio strah. Mnogi slučajevi ove vrste upućuju odlučno na to da su u osnovi izreka delfijskog proročišta ležali umjetno izazvani fatidikni snovi te da su oni katkad mogli biti pojačani do najjasnije vidovitosti, a na što je slijedio neki direktni, *sensu proprio* govoreći iskaz. To svjedoči priča o Knezu (*Herodot, I, 47, 48*), koji je stavio na kušnju Pitiju tako što su njegovi izaslanici morali nju pitati što on upravo sada, na stoti dan od njihova odlaska, daleko od njih u Libiji poduzima i čini. Na to je Pitija točno i ispravno kazala, što nitko osim kralja nije mogao znati, da on vlastoručno u nekom mjedenom loncu s mjedenim poklopcem kuha zajedno meso od kornjače i ovce. – Navedenom izvoru Pitijinih iskaza odgovara to da se on s njom konzultirao u svezi s tjelesnim bolestima: o tome primjer kod Herodota, *IV, 155*.

Prema upravo rečenom, **teorematški** fatidikni snovi najviši su i najrjeđi stupanj pretkazivanja u prirodnom snu, **alegorički** su sni drugi, niži stupanj takva pretkazivanja. Na njih se nadovezuje, kao posljednji i najslabiji izljev iz istoga izvora, puka **slutnja**, predosjećaj. On je češće žalosne, nego vesele vrste: jer upravo turopnosti ima u životu više nego radosti. Neko mračno raspoloženje, bojažljivo iščekivanje nadolazećega zaokupilo nas je nakon sna, a da ne postoji uzrok tome. To se u skladu s izloženim prikazom objašnjava time što nije uspjelo ono prevođenje u neki alegorički lakši san onog teorematškog, istinitog sna, koji najavljuje nesreću, a prisutan je u najdubljem snu. I zato ništa od njega nije ostalo u svijesti,

osim njegova utiska na dušu, to znači na **volju** samu, tu pravu i posljednju osnovu čovjeka. Ovaj utisak ostavlja odjek kao pretkazivački predosjećaj, kao mračna slutnja. Ponekad će nas ona zahvatiti kada u stvarnosti nastupe prve okolnosti koje suovise o viđenoj nesreći u teorematiskom snu, na primjer kada netko ugleda brod na koji se treba ukrcati, a koji mora potonuti, ili ako se približi kuli s barutom, koja mora odletjeti u zrak. Već se mnogi spasio na taj način što je poslušao iznenada nadošlu tamnu slutnju te ga je obuzeo strah. To moramo protumačiti time da je iz teorematiskog sna, iako je zaboravljen, ipak ostala neka slaba reminiscencija, neko muklo sjećanje, koje, doduše, ne može doći do jasne svijesti, ali njegov trag biva osvježen pogledom na stvari u stvarnosti koje su u zaboravljenom snu na nas djelovale tako strahovito.

Takve vrste bio je i Sokratov *daimonion*, onaj opominjući unutarjni glas koji ga je, čim se odlučio poduzeti nešto štetno, od toga odvrćao, uvijek savjetujući protiv nečega, a ne za nešto. Izložena teorija o slutnjama može se potvrditi samo posredovanjem magnetičkog somnambulizma, koji tajne sna može izbrbljati. Tome sukladno nalazimo jednu takvu potvrdu u poznatoj *Povijesti Auguste Müller iz Karlsruhea*: »15. prosinca bila je somnambula u svom noćnom (magnetičkom) snu svjesna jednog neugodnog događaja koji se nje ticao i koji ju je jako depri-mirao. Opazila je ujedno da će čitav idući dan biti bojažljiva i strahom prigušena, a da neće znati zašto je takva.« Nadalje takvu potvrdu daje utisak ispričan u *Vidjelici iz Prevosta*, koji su izvjesni stihovi vezani na somnambulne događaje učinili na vidjelicu, koja na javi nije više ništa znala o tome. I u **Kiefersovu** *Telurizmu* nalazimo činjenice koje to osvijetljavaju.

Glede svega dosadašnjega vrlo je važno shvatiti sljedeću osnovnu istinu i dobro je zapamtiti. Magnetički san samo je pojačanje prirodnog sna, ako se želi njegova viša potencija: to je nerazmjerno dublji san. Odgovarajući tome, vidovitost je samo pojačanje snivanja: ona je postojano **istinito sanjanje**, koje, međutim, može biti izvana upravljeno i usmjereno na ono što se želi. Kao treće, u tako mnogim slučajevima bolesti potvrđeno neposredno ljekovito djelovanje magnetizma samo je pojačanje opće prirodne ljekovitosti sna. Ta ipak je san istinska velika panacea, i to time što tek njegovim posredovanjem životna snaga, oslobođena animalne funkcije, biva potpuno slobodna i tada nastupa svom svojom moći kao *vis naturae medicatrix* i u tom svojstvu sve u organizmu dogođene nereda opet navodi na pravi kolosijek; zbog toga potpuni izostanak sna uopće ne dopušta ozdravljenje.

To pak u mnogo većem stupnju postiže nerazmjerno dublji, magnetički san. Zato, kad nastupa da bi sam od sebe popravio velika već kronična zla, katkad traje i više dana. Tako je na primjer bilo u slučaju koji je naveo grof Szapary: u Rusiji je jedna tuberkulozna somnambula u sveznajućoj krizi zapovijedila svom liječniku da je devet dana prebaci u prividnu smrt; za to vrijeme njezina su pluća uživala potpuni mir pa je tako ozdravila i probudila se potpuno izliječena. Bit se sna sastoji u nedjelatnosti cerebralnog sustava i njegova ljekovitost upravo iz toga izvire što on svojim animalnim životom tada više ne zapošljava niti ne troši životnu snagu pa se ona može potpuno posvetiti organskom životu. To se može činiti proturječno njegovoj glavnoj svrsi da upravo u magnetičkom snu katkad nastupa neka nerazmjerno pojačana

spoznajna moć, a ona po svojoj prirodi ipak nekako mora biti neka djelatnost mozga. Samo, ponajprije se moramo sjetiti da je takav slučaj tek rijetka iznimka. Među dvadeset bolesnika, na koje magnetizam uopće ne djeluje, bude samo jedan somnambul, to jest onaj zamjećuje i govori u snu, a među pet somnambulnih jedva da je jedan vidovit. Magnetizam bez uspavljivanja djeluje ljekovito samo zbog toga što budi iscjeliteljsku snagu prirode i upravlja je na bolesni dio. Osim toga, djeluje ponajprije i nadasve u dubokom snu, u kojem nema snova, pa je cerebralni sustav toliko depotenciran da ne bivaju doživljeni niti utisci osjetila niti ozljede; zato je na najbolji način korišten u kirurškim operacijama, iz kojih ga je, uostalom, potisnuo kloroform. Priroda dopušta da nastane vidovitost, predstupanj koje je somnambulizam ili govorenje u snu, samo tada kad njezina slijepo djelujuća iscjeliteljska snaga nije dovoljna za odstranjenje bolesti, nego treba pomoćna sredstva sa strane pa je u vidovitom stanju pacijent sam ispravno propisuje.

Dakle, u tu svrhu samoizlječenja proizvodi priroda vidovitost; jer *natura nihil facit frustra*. Njezino postupanje u tome analogno je i srodno postupanju koje je uveliko slijedila u prvom stvaranju bića kad je napravila korak od biljnoga do životinjskoga svijeta; naime, za biljke je bilo dovoljno pokretanje na puke **podražaje**; međutim, specijalnije i kompliciranije potrebe zahtijevaju da svoje predmete valja potražiti, odabrati, da, upravo nadvladati ili lukavošću osvojiti pokretanje na **molitve** i stoga **spoznaj**u nužnim, spoznaj u mnogostруким stupnjevima, koji su prema tome pravo svojstvo životinjskog bića, ono životinji ne slučajno nego bitno svojstveno, na što u poj-

mu životinje nužno mislimo. Dakle i u jednom i u drugom slučaju priroda sebi pali neko svjetlo da bi mogla potražiti i pribaviti pomoć koju organizam treba **izvana**. Upravljanje jednom razvijene vidovitosti somnambula na druge stvari, pored vlastitog stanja zdravlja, samo je akcidentalna korist, zapravo već jedna njezina zloupotreba. Takva zloupotreba jest također i to kad se samovoljno, dugotrajnim magnetiziranjem proizvodi somnambulizam i vidovitost protiv nakana prirode. Gdje je ona zaista potrebna, proizvodi je priroda nakon kratkog magnetiziranja, čak katkad i kao spontani somnambulizam nastao sam od sebe. Oni nastupaju onda, kako je već rečeno, kao istinito sanjanje najprije neposredne okoline, zatim u širim krugovima, i uvijek se šire, sve dok u najvišem stupnju vidovitosti, može dosegnuti sve događaje na zemlji, kamo se god upravi pažnja, usput čak prodire u budućnost. S tim različitim stupnjevima ide u korak sposobnost za patološke dijagnoze i terapijsko propisivanje, najprije za sebe i abuzivno za druge.

I kod somnambulizma u izvornom i pravom smislu, dakle u bolesnom mjesecarstvu, nastupa takvo istinito sanjanje ipak samo za neposrednu uporabu i zato se proteže na najbližu okolinu: jer je u ovom slučaju upravo već time postignuta svrha prirode. U takvu stanju nema, naimo, kao u magnetskom snu, kao u spontanom somnambulizmu i u katepsiji životne snage, kao *vis medicatrix*, da bi obustavila animalni život i mogla svu svoju moć primijeniti na organski život i u njemu nastale neredne; nego ona nastupa ovdje s pomoću nekog bolesnog neraspoloženja, kojemu je najviše podvrgnuto razdoblje puberteta kao neko abnormalno prekomjerje iritabilnosti,

od kojega se priroda nastoji odteretiti, a sve se to događa u snu lutanjem, putovanjem, penjanjem do vrtoglavih položaja i opasnim skokovima; tu priroda odmah kao čuvara na tim opasnim koracima poziva ono zagonetno istinito sanjanje, koje se ovdje, međutim, proteže samo na najbližu okolinu jer je to dovoljno da se spriječi nesreća, koju bi morala izazvati raspuštena iritabilnost, kad bi slijepo djelovala. Zato ovdje ona ima samo negativnu svrhu, da zaštiti od šteta. Kod vidovitosti pak ima pozitivnu svrhu, da pronade pomoć izvana; odatle velika razlika u opsegu vidokruga.

Ma koliko i bio tajanstven učinak magnetiziranja, ipak je toliko jasno da se on sastoji ponajprije u obustavljanju animalnih funkcija ako životna snaga biva od mozga, koji je puki penzioner i parazit organizma, odvraćena ili štoviše potisnuta do organskog života kao svoje primitivne funkcije, jer tada se traži njezina nepodijeljena nazočnost i njezina djelotvornost kao *vis medicatrix*. Unutar živčanog sustava, dakle isključivog sjedišta svega osjetilnog života, biva, međutim, organski život prezentiran i zastupljen upravljačem i ravnateljem njegovih funkcija, simpatičkim živcima i njihovim ganglijama; po tome se taj događaj može gledati kao potiskivanje životne snage od mozga prema njima.

Uopće, pak oboje su kao međusobno suprotstavljene polovi; naime, mozak s njemu pripadnim organima kretanja pozitivan je i svjesni pol; simpatički živci sa svojim spletom ganglija negativan je i nesvjesni pol. U tom smislu može se postaviti sljedeća hipoteza o događanju pri magnetiziranju. To je neko djelovanje moždanog pola (dakle vanjskoga živčanog pola) magnetizera na istoime-

ni pol pacijenta; djeluje, prema tome, primjereno zakonu polariteta, na njega **repelirajuće**, čime živčana snaga biva potisnuta na drugi pol živčanog sustava, na unutarjni sustav, na sustav trbušnih ganglija. Zato su muškarci, u kojih prevladava moždani pol, najpovoljniji za magnetizera; žene naprotiv, u kojih prevladava sustav ganglija, pogodne su da budu magnetizirane. Kad bi ženski sustav ganglija isto tako mogao djelovati na muški sustav, dakle također **repelirajuće**, tada bi obrnutim procesom morao nastati abnormalno povišeni život mozga, neki temporalni genij.

To nije izvedivo jer sustav ganglija nije sposoban djelovati prema van. Naprotiv, kroz međusobno djelovanje **neistoimenih** polova može se promatrati neko **apstrahirajuće** magnetiziranje. Simpatički živci svih pacijenata koji sjede uokolo povezani su kroz trbušnu udubinu željeznim štapovima i vunanim nitima. Ujedinjenom i anorganskom masom izazivaju povišenu snagu, pojedinačni moždani pol svakoga od njih privlače k sebi, dakle depotenciraju animalni život, puštajući da utone u magnetički san svih; to je slično lotosu koji se navečer spušta u vodu.

Tome odgovara također ovo: kada se vodič baqueta umjesto na srčanu udubinu položi na glavu, to ima za posljedicu žestoku kongestiju i bol u glavi. Da u **sideričkom** baquetu puki, nemagnetizirani metali pokazuju istu snagu, čini se da ovisi od toga što je metal najjednostavnija, najizvornija, najdublja stuba objektivacije volje i prema tome je mozgu, kao najvišem razvitku te objektivacije, upravo suprotstavljen kao ono što je od njega najudaljenije, k tome pruža najveću masu u najmanjem

prostoru. On poziva volju k njezinoj izvornosti i srodan je sustavu ganglija kao obrnuto svjetlo mozgu; zato somnambuli izbjegavaju dodir metala s organima svjesnog pola. Osjećaj metala i vode među tako organiziranima u tome također nalazi objašnjenje.

Kod običnog, magnetiziranog baqueta djeluju s njima povezani sustavi ganglija svih oko njega okupljenih pacijenata; oni s ujedinjenom snagom moždani pol vuku nadolje; to također upućuje na objašnjenje zaraze somnambulizma uopće, kao i njemu srodnog priopćenja prisutne aktivnosti drugog lica, međusobnim poticanjem time nadarenih i priopćenjem dakle zajedništvom vizija uopće.

Od gornje, na zakonima polariteta zasnovane hipoteze o događanju kod aktivnog magnetiziranja mogla bi se dopustiti još odvažnija primjena. Tada bi se moglo, iako samo shematski, izvesti da u višim stupnjevima somnambulizma raport može ići tako daleko da somnambul sudjeluje u svim mislima, znanjima, jezicima čak u svim osjetilnim zamjedbama magnetizera, dakle da je prisutan u njegovu mozgu. Naprotiv, njegova volja ima neposredni utjecaj na njega i toliko njome vlada da je može čvrsto prikovati.

Naime, kod sada najupotrebljivijih galvanskih aparata, gdje su oba metala uronjena u dvije kroz glineni zid odvojene kiseline, ide pozitivna struja kroz te tekućine skroz od cinka prema bakru i onda izvan nje na elektrodi od bakra natrag prema cinku. Tome analogno išao bi pozitivni naboj životne snage, kao volja magnetizera od njegova mozga k mozgu somnambula, ovladavajući njime i njegovu u mozgu proizvođaću svijest i životnu snagu

tjerajući natrag do simpatičkih živaca, dakle u područje trbuha, na njezin negativni pol: tada bi ista struja išla odatle dalje natrag magnetizeru, k njegovu pozitivnom polu, njegovu mozgu, gdje nalazi njegove misli i osjete, kojih sada somnambul postaje dionikom. To su, naravno, vrlo smjele pretpostavke; ali za tako neobjašnjive pojave kao što su ove kojima se bavimo, dopuštena je svaka hipoteza koja vodi do bilo kojeg, makar i shematskog ili analognog razumijevanja.

Pretjerano je čudesno bilo i stoga, dok nije bilo potvrđeno poklapanjem stotina najvjerodostojnijih svjedočanstava jednostavno nevjerojatne somnambulne vidovitosti, po kojoj ono skriveno, odsutno, u velikoj udaljenosti, dapače još drijema u krilu budućnosti, leži otvoreno, gubi barem svoju apsolutnu nepojmljivost, kada promislimo da je, kako sam to često govorio, objektivni svijet puki moždani fenomen: jer na prostoru, vremenu i kauzalitetu (kao funkcijama mozga) njihov počivajući red i zakonitost jest ono što biva u izvjesnom stupnju u somnambulnoj vidovitosti odstranjeno. Naime, slijedom Kantova učenja o idealnosti prostora i vremena shvaćamo da stvar po sebi, dakle, ono jedino istinski realno u svim pojavama, kao slobodna od onih dviju formi intelekta ne poznaje razliku bliskog i dalekog, sadašnjosti, prošlosti i budućnosti; zato se razdvoji koji počivaju na onim formama zrenja ne ispostavljaju kao apsolutni, nego za one o kojima je riječ, preoblikovanjem njihova organa u bitnom izmijenjeni način spoznaje, ne pružaju više nikakvu nepremostivu ogradu. Kad bi naprotiv prostor i vrijeme apsolutno bili realni i pripadali biću po sebi stvari, tada bi svakako bilo jednostavno nepojmljivo čudo onaj dar

vidovitosti somnambula i uopće svako viđenje u daljinu i svako predviđanje. S druge strane, ovim činjenicama o kojima je riječ Kantovo učenje čak u izvjesnoj mjeri dobiva faktičnu potvrdu. Jer ako vrijeme nije bitno određenje prave biti stvari, onda je glede toga ono prije i poslije bez značenja: prema tome, dakle, neko događanje mora moći biti spoznato prije nego što se dogodilo, a i poslije toga. Svaka mantika, bila ona u snu, u somnambulnom pretkazanju, u drugom licu, ili već nešto drugo takvo, sastoji se samo u pronalaženju puta za oslobođenje spoznaje od uvjeta vremena. – Stvar se može predočiti i u sljedećoj usporedbi. **Stvar po sebi** jest *primum mobile* u mehanizmu koji podjeljuje svoju pokretnost kompliciranom i šarenom igrokazu ovog svijeta. Mora stoga biti od druge vrste i sastojine nego što je on.

Vidimo svezu pojedinih dijelova igračke u namjerno na svjetlo dana položenim polugama i kotačima (vremenski slijed i kauzalitet); ali ne vidimo ono što svemu tome daje **prvi** pokret. Ako sada čitam kao vidoviti somnambul budućnost tako dugo unaprijed i tako točno obznanjenu, čini mi se da su somnambuli dospjeli do mehanizma koji je iza toga skriven, od kojega sve proizlazi i gdje je već sada nazočno ono, što se izvanjski, to znači kroz naše optičko staklo, vrijeme, predstavlja tek kao buduće i nadolazeće.

Osim toga isti animalni magnetizam, kojemu zahvaljujemo ta čudesa, uvjerio nas je i u neposredno djelovanje **volje** na druge i na daljinu: to je pak osnovno obilježje onoga što označava ozloglašeno ime **magije**. Jer ona – oslobođena od kauzalnih uvjeta fizičkog djelovanja, dakle od kontakta u najširem smislu riječi – jest neposredno

djelovanje naše volje same; to sam izložio u posebnom poglavlju u spisu *O volji u prirodi*. Magijsko djelovanje odnosi se stoga spram fizičkoga djelovanja kao mantika spram umne konjektуре: ono je stvarno i potpuno *actio in distans*, kao što je prava mantika na primjer somnambulna vidovitost *passio a distante*. Kao što je u ovoj dokinuta individualna izolacija spoznaje, tako je u onoj dokinuta individualna izolacija volje. U objema postizemo stoga, neovisno o ogradama koje donose prostor, vrijeme i kauzalitet, ono što inače i svakodnevno možemo postići samo pod njima. U njima je, dakle, naše najunutarnije biće, ili stvar po sebi, odbacilo one forme pojave i nastupa oslobođeno od njih. Zato je i vjerodostojnost mantike srodna vjerodostojnosti magije i sumnja u obje zajedno se javlja i zajedno nestaje.

Animalni magnetizam, simpatetičke kure, magija, drugo lice, istinito sanjanje, viđenje duhova i vizije svake vrsti, sve su to srodne pojave, ogranci **jednog** stabla, i daju sigurne, neotklonjive pokaze o jednom neksusu bića koji počiva na sasvim drugom poretку stvari negoli što je to u **prirodi**, koja za svoju bazu ima zakone prostora, vremena i kauzaliteta. Taj je drugi poredak dublji, izvorniji i neposredniji, zato u njemu ne vrijede prvi i najopćenitiji, čisto formalni zakoni prirode. Prema tome vrijeme i prostor ne odvajaju više individue i na tim formama počivajuće njihovo upojedinačenje i izolaciju, priopćenju misli i neposrednom utjecaju volje više ne postavljaju nepremostive granice. Tako promjene bivaju izazvane sasvim drugim putem, a ne fizičkim kauzalitetom i suvislim lancem njegovih članova, naime, samo s pomoću nekog voljnog akta koji je na poseban način dospio na svjetlo dana i

time preko individua bio dalje potenciran. U skladu s time svojstveno je obilježje ovdje rečenih, animalnih fenomena *visio et actio in distans*, kako po vremenu tako i po prostoru.

Usput rečeno, pravi je pojam *actio in distans* taj da prostor između činitelja i učinjenoga, bio on pun ili prazan nema nikakva utjecaja na činjenje – nego je potpuno svejedno iznosi li on jedan palac ili bilijune Uranovih ophoda. Jer ako učinak kroz udaljenost biva unekoliko oslabljen, tako je zato što neka materija, koja već ispunjava prostor, treba njega proslijediti i zato ga slabi putem njezina stalnog protuučinka prema mjeri udaljenosti; tako je i zato što se uzrok sam sastoji od nekog materijalnog izlivanja koje se u prostoru širi i toliko se stanjuje koliko je ovaj veći. Prazni prostor sam ne može ni na koji način pružati otpor i slabiti kauzalnost. Gdje se, dakle, učinak smanjuje prema mjeri udaljenosti od polazišta svog uzroka, kao što biva sa svjetlom, gravitacijom, magnetima i tako dalje, tamo nema *actio in distans*; i isto tako malo ga je ondje gdje kasni zbog udaljenosti. Jer pokretljiva u prostoru jedino je materija: ona bi morala biti nositeljem koji prevaljuje put takva učinka i prema tome djelovati tek nakon što je stigla na cilj, dakle tek pri kontaktu, dakle ne *in distans*.

Fenomeni o kojima se ovdje govori imaju, kao ogranci jednog stabla, kako je rečeno, za specifičnu oznaku upravo *actio in distans ipassio a distante*. Time, međutim, pružaju oni, kako je već spomenuto, ponajprije neku tako neočekivanu i sigurnu **faktičnu** potvrdu Kantova osnovnog učenja o suprotnosti pojave i stvari po sebi i o zakonima toga dvoga. Priroda i njezin poredak jest, naime,

za **Kanta** puka pojava: kao njezinu suprotnost vidimo sve činjenice o kojima se ovdje govori, a mogu se nazvati magičkim, jer imaju svoj korijen neposredno u stvari po sebi i izazivaju u pojavnom svijetu fenomene koji prema njihovim zakonima nikada ne mogu biti objašnjeni; zato s pravom bivaju nijekani, sve dok to stostruko iskustvo više ne dopušta. Ali ne samo Kantova, nego i moja filozofija dobiva pobližim istraživanjem tih činjenica važnu potvrdu, a u činjenici da je u svim onim fenomenima pravi agens jedino **volja**: po tome se ona očituje kao stvar po sebi. Od ove istine, na svom empirijskom putu zahvaćen je jedan poznati magnetizer, mađarski grof **Szapary**, koji očigledno ne zna ništa o mojoj filozofiji, a i o drugima ne zna mnogo. U svom spisu *Riječ o animalnom magnetizmu*, Leipzig, 1840., odmah u prvoj raspravi *Fizički dokazi* tvrdi da je **volja** načelo svega duhovnoga i tjelesnog života.

Povrh toga, i bez obzira na to, rečeni fenomeni na svaki način faktično i savršeno sigurno opovrgavaju ne samo materijalizam nego i naturalizam, kako sam ih prikazao kao na prijestolje metafizike stavljenju fiziku; čine to time što poredak **prirode**, koji navedena dva nazora hoće učiniti apsolutnima i jedino važećima, dokazuju kao čisto fenomenalan i stoga površan, čemu u temelju leži od njezinih zakona nezavisna stvar po sebi. Fenomeni o kojima se govori neusporedivo su najvažniji, barem s filozofskog stajališta, među svim činjenicama koje nam pruža čitavo iskustvo; zato je dužnost svakog znanstvenika da se s njima temeljito upozna.

Neka sljedeća opća primjedba posluži tome da se ovo razmatranje dodatno objasni. Vjera u duhove čovjeku je prirodjena: ona postoji u svim vremenima i u svim zem-

ljama, i možda niti jedan čovjek nije slobodan od toga. Veliko mnoštvo i puk svih zemalja i svih vremena razlikuje **naravno** i **nadnaravno** kao dva temeljito različita, a ipak ujedno nazočna poretku stvari. Nadnaravnom poretku pripisuju čuda, pretkazanja, duhove i čarolije. Povrh toga uvriježeno je uvjerenje da uopće ništa nije sasvim, do u posljednje temelje, prirodno nego da priroda sama počiva na nečem nadnaravnom. Zato se puk vrlo dobro razumije kada pita: »Ide li to prirodno ili ne?« U biti poklapa se to popularno razlikovanje s Kantovom razlikom između pojave i stvari po sebi; samo što ova stvar točnije i ispravnije određuje, naime u tome što prirodno i natprirodno nisu dvije različite i odvojene vrste i dva bića, nego jedno te isto, koje uzeto **po sebi** valja nazvati nadnaravnim, jer tek što se **pojavljuje**, to znači stupa u zamjedbu našeg intelekta i po tom ulazi u njegove forme, **priroda** se predstavlja, a njezina fenomenalna zakonitost jest upravo ono što se razumije pod prirodnim. Ja sam opet samo objasnio **Kantov** izraz kad sam »pojavu« upravo nazvao **predodžbom**. I ako se pripazi da, tako često, u *Kritici čistoga uma* i u *Prolegomena* Kantova stvar po sebi, iz tame u kojoj je on drži, samo malo istupa i odmah se očituje kao ono moralno uračunljivo, dakle kao **volja**, tada će se uvidjeti da sam dokazom da je volja stvar po sebi isto tako samo objasnio i proveo Kantovu misao.

Animalni magnetizam, naravno ne s ekonomskog i tehnološkog stajališta, nego s filozofskog, sadržajem je najbogatije od svih ikada izvedenih otkrića, iako on postavlja više zagonetki nego što ih rješava. On je zaista praktička metafizika, kako je već Bacon iz Verulama definirao magiju: on je u izvjesnoj mjeri jedna eksperimen-

talna metafizika jer odstranjuje prve i najopćenitije zakone prirode; zato čini mogućim čak i ono što je *a priori* smatrano nemogućim. Već u pukoj **fizici** eksperimenti i činjenice još ni izdaleka ne otvaraju ispravni uvid, nego je za to potrebno izlaganje koje se često teško nalazi. Koliko će još i više biti tako s misterioznim činjenicama ove empirijski nastupajuće metafizike! Racionalna ili teorijska metafizika morat će, dakle, s njom ići u korak da bi se našlo blago što se tu nalazi. Tada će, pak, doći vrijeme kad će filozofija, animalni magnetizam i prirodna znanost, koja u svim svojim ograncima besprimjerno napreduje, uzajamno baciti tako jasno svjetlo da će na vidjelo izići istine kojima se nije smjelo ni nadati. Samo neka se tu ne misli na metafizičke iskaze i učenja somnambula: to su najčešće bijedni nazori, potekli iz dogmi koje su somnambuli naučili, pomiješani s onim što se nalazi u glavi njihova magnetizera; stoga nisu vrijedni pozornosti.

I za razjašnjenje pojava duhova, koje su u svim vremenima tako tvrdokorno tvrđene kao i postojano nijekane, vidimo u magnetizmu otvoreni put: samo treba ispravno pogoditi. Ipak, to neće biti lako, iako taj put leži negdje u sredini između lakovjernosti našeg inače vrlo poštovanog i zaslužnog Justinusa Kernerera i sada još samo u Engleskoj vladajućeg gledišta koje dopušta samo jedan mehanički poredak prirode, da bi se tako sve što ide preko toga sigurnije moglo smjestiti i koncentrirati kod jednog osobnog bića, od svijeta sasvim različitog bića, a koje po volji njime upravlja. Engleska vladavina popova, u strahu od svjetla i s nevjerojatnom besramnošću, protiveći se drsko svakoj znanstvenoj spoznaji, u našem dijelu svijeta doводи upravo do skandala. Ti popovi njegovanjem »hlad-

nog praznovjerja koje oni nazivaju svojom religijom«, povoljnih predrasuda i neprijateljstva prema kojima su suprotstavljene istine, snose glavnu krivnju za nepravdu koju je animalni magnetizam morao pretrpjeti u Engleskoj. Tamo je on, nakon što je već četrdeset godina u Njemačkoj i Francuskoj bio priznat u teoriji i praksi, s povjerenjem u neznanje, bio ismijan i osuđivan kao nezgrapna prijevara. »Tko vjeruje u animalni magnetizam, ne može vjerovati u Boga«, rekao mi je još godine 1850. neki mladi engleski pop: *hinc ille lacrimae!* Konačno je ipak i na otoku predrasuda i popovskih prijevara animalni magnetizam postavio svoju zastavu za ponovno i slavno potvrđivane *magna est vis veritatis*, lijepi biblijski izriječ od kojega drhti svako anglikansko popovsko srce za svoju nadarbinu. Uopće, došlo je vrijeme da se u Englesku pošalju misije uma, prosvjetiteljstva i protupopovstva, s Bohlensovom i Straussovom kritikom *Biblije* u jednoj ruci i *Kritikom čistog uma* u drugoj ruci, da bi se onima koji se potpisuju kao reverend, oholima i najdrskijima među svim popovima svijeta zabranilo daljnje poslovanje i time okončao skandal.

U međuvremenu, smijemo se nadati najboljem od parobroda i željeznica, koji su poticajni za izmjenu misli kao i za izmjenu roba, zbog čega su u Engleskoj s tolikom brigom njegovani, a gdje, čak vladajući višim staležima, najveću opasnost predstavlja prosta bigoterija. Ipak se ne može dulje trpjeti da oni popovi najinteligentnije i gotovo u svakom pogledu prve europske nacije najgrubljim licemjerstvom potpuno degradiraju tu naciju i time je čine prijezira vrijednom. Najmanje se to može trpjeti ako se pomisli na sredstva kojima su oni to ostvarili. Naime,

pučki odgoj, koji im je bio povjeren, tako su uredile da dvije trećine engleske nacije ne umije čitati. Pri tome, njihova glupost i bezobrazluk idu tako daleko da u javnim glasilima gnjevom, porugom i glasnim podsmjehom bivaju napadnuti čak posve sigurni opći rezultati **geologije**. Naime, mojsijevsku priču o stvaranju žele sasvim ozbiljno učiniti vrijedećom, a da ne zamjećuju da u takvim napadima glinenim loncem udaraju željezni lonac.

Uostalom, pravi je izvor skandaloznog engleskog obskurantizma, koji vara narod, zakon primogeniture, koji aristokraciji (u najširem smislu) čini nužnim zbrinjavanje mlađih sinova: za njih, ako nisu sposobni ni za mornaricu ni za armiju, postoji Churc-establishment (karakteristično ime), ustanova za zbrinjavanje s pet milijuna funti prihoda. Mladom plemiću pribavlja se *a iving to* znači župa ili milošću ili za novac: vrlo često bivaju župe u novinama ponuđene na prodaju, čak na javnoj aukciji. Zbog pristojnosti, ipak ne biva prodavana upravo župa, nego pravo za iznajmljivanje (*the patronage*). Budući da ta trgovina mora biti zaključena prije stvarnog ispražnjenja župe, dodaje se da sadašnji župnik ima već 77 godina, a ne propušta se naglasiti i pogodnost za lijepi lov i ribolov u župi, a naglašava se da u župi postoji i elegantan stan. To je najbezobraznija simonija na svijetu.

Odatle se shvaća zašto je u dobrom, hoću reći, otmjenom društvu svaka poruga nad crkvom i njezinim hladnim praznovjerjem gledana kao loš ton, kao nepristojnost, prema maksimi *quand le bon ton arrive, le bon sens se retire*. Tako velik je stoga utjecaj popova u Engleskoj da na trajnu sramotu engleske nacije Thorwaldsenov kip **Byrona** nakon nenadmašivog Shakespearea, njihova naj-

većeg pjesnika, nije smio biti postavljen u nacionalnom panteonu Westminsterske opatije uz druge velike muževe. Jer Byron je bio suviše častan i pošten pa anglikanskom popovskom varanju nije napravio nikakve koncesije nego je nesmetano išao svojim putem. A osrednji pjesnik Wordsworth, česta meta njegova ruganja, dobio je u Westminsterskoj crkvi svoj kip godine 1854. Engelska nacija takvim niskostima sebe samu označuje *as a stultified and priestridden nation*. Europa joj se s pravom izruguje. Ali tako neće ostati. Neki budući mudriji naraštaj unijet će s pompom Byronovu statuu u Westminstersku crkvu. **Voltaire**, koji je stotinu puta više od Byrona pisao protiv crkve, počiva slavno u francuskom Panteonu, crkvi svete Genoveve, sretan da pripada naciji koja se ne da vući za nos od popova niti od njih biti regirana.

Pri tom, naravno, ne izostaju demoralizirajući učinci popovskih obmana i licemjerja. Demoralizirajuće mora djelovati da popovska vladavina narodu laže da se polovica svih vrlina sastoji u nedjeljnom ljenčarenju i u crkvenoj dernjavi te da jedan od najvećih poroka, koji otvara put svima drugima, jest *Sabbathbreaking*, to jest ne ljenčariti nedjeljom. Zato siromašnim grješnicima, koje očekuje vješanje, daju da u novinama izjave da je iz Sabbathbreakinga, tog strašnog poroka, potekao sav njihov grješni put.

Upravo zbog rečenih ustanova mora se još i sada zabrinjavati nesretna Irska. Na tisuće njezinih stanovnika umire od gladi pored svog vlastitog katoličkoga klera, koji dobrovoljno uzdržavaju. No ništa ne čini protestantsko svećenstvo s nadbiskupom, dvanaest biskupa i vojskom deansa i rectora, a živi, ako i ne direktno na trošak naroda, od crkvenoga dobra.

Već sam upozorio na to da su blisko srodne pojave san, somnambulno zamjećivanje, vidovitost, vizija, drugo lice i moguće viđenje duhova. Zajedničko im je to da, ako u to zapadnemo, neko objektivno zrenje dobivamo sasvim drugim organom nego u običnom budnom stanju. Naime, ne dobivamo ga vanjskim osjetilima, a ono je ipak točno takvo kao da ga dobivamo njihovim posredovanjem. Ja sam taj organ nazvao **organom sna**. Međutim, međusobno ih razlikuje različitost njihova odnosa spram osjetilno zamijećenog empirijski realnog vanjskog svijeta. On, naime, pri sanjaju u pravilu ne postoji i čak u rijetkim fatidiknim snovima ipak je najčešće samo posredan i udaljen, vrlo rijetko direktan. Naprotiv, taj odnos u somnambulnom zamjećivanju i vidovitosti, kao i u mjesečara, neposredan je i sasvim ispravan. U vizijama i mogućem viđenju duhova problematičan je.

Naime, gledanje objekata u snu priznato je iluzorno, dakle, zapravo puko subjektivno, kao u fantaziji. Ista vrsta zrenja, međutim, u budnom snivanju i u somnambulizmu biva potpuno i ispravno objektivno. Upravo ono zadobiva u vidovitosti neki vidokrug koji je budnome stanju neusporedivo širi i nadmašujući. Ako se pak ovdje proteže na fantome umrlih, želi se pustiti da vrijedi kao subjektivno gledanje. To, međutim, nije primjereno analogiji takva nadmašivanja i može se tvrditi samo toliko da se tada gledaju objekti u postojanje kojih se ne može vjerovati običnim zrenjem nekog prisutnog budnog čovjeka.

Na prethodećem stupnju takve objekte budan čovjek mora tek u daljini potražiti ili u vremenu iščekivati. Naime, na tom stupnju, možemo vidovitost označiti kao

neko zrenje koje se proteže na ono što budnoj moždanoj djelatnosti nije **neposredno** dostupno, a ipak je realno prisutno i stvarno. Zato ne smijemo odreći, barem ne odmah i bez dvojenja, objektivnu realnost onim zamjedbama kojima budno zrenje ne može stići ni prevaljivanjem nekog prostora ili nekog vremena. Upravo prema analogiji smijemo pretpostaviti da bi neka moć zrenja, koja se proteže na stvarno buduće i još nenazočno, također na nešto nekoć prisutno, a sada više neprisutno, mogla biti sposobna zamijetiti to kao prisutno. K tome još nije riješeno to da fantomi o kojima se govori ne mogu dospjeti i u budnu svijest. Najčešće oni bivaju viđeni u stanju budnog snivanja, u kojem se, dakle, neposredna okolina i sadašnjost, iako sanjajući, točno sagledava. Tada sve što se vidi jest objektivno realno; tako u tome nastupajući fantomi imaju presumpciju realnosti.

No iskustvo nas uči da funkcija **organa sna**, koja je obično uvjet za djelovanje laganijeg, običnog ili pak dubljeg magnetičkog sna, iznimno i pri budnom mozgu može postati djelotvorna, dakle ono oko kojim vidimo snove može se također neki put pojaviti i u budnom stanju. Tada pred nama stoje likovi koji onima koji osjetilima dolaze do mozga tako varljivo naliče da se s njima mogu zamijeniti pa se držati da su osjetilni dok se ne otkrije da oni nisu članovi one svepovezujuće, u kauzalnom neksu postojće sveze iskustva koje se poima pod imenom tjelesnog svijeta. To na osnovi njihova ustroja dolazi na vidjelo prije ili kasnije.

Nekom liku koji se tako predstavlja, već prema tome gdje ima svoj **udaljeni** uzrok, pripast će ime halucinacije, vizije, drugog lica ili pojave duha. Jer njegov **najbliži**

uzrok mora ležati u nutrini organizma, kako je već pokazano, neka iznutra dolazeća akcija pobuđuje mozak na zornu djelatnost, koja se proteže sve do osjetilnih živaca, čime tako predstavljeni lik dobiva boju i sjaj, ton i glas stvarnosti. Kad se to događa nesavršeno, bivaju oni samo slabo obojeni, blijedi, sivi i gotovo prozirni, ili tome analogno za sluh, njihov će glas zvučati kržljivo, šuplje, tiho, promuklo ili cvrčeci. Kada gledatelj na njega upravi oštriju pozornost, oni obično nestaju. Jer od onoga što je **vanjskom** utisku predano s naporom, osjetila stvarno primaju ono što je jače, obrnuto, nadvladavaju i potiskuju svu onu **iznutra** dolazeću djelatnost mozga. Da bi se izbjegla ta kolizija, događa se da pri vizijama unutarnje oko koliko je god moguće jače projicira likove tamo gdje vanjsko oko ništa ne vidi, u mračne uglove, iza zastora koji odjednom postaju providni i uopće u tamu noći, koja je samo zato vrijeme duhova jer tama, tišina i samočća, dokidajući vanjske utiske, stvara prostor za igru onoj **iznutra** dolazećoj djelatnosti mozga. Može se to usporediti s fenomenom fosforesciranja, koji je također uvjetovan tamom. U glasnom društvu i pri sjaju mnogih svijeća ponoć nije vrijeme za duhove. Ali tamna, tiha i osamljena ponoć to jest; jer mi se već instinktivno u njoj bojimo nastupa duhova, koji se predstavljaju sasvim izvanjski iako njihov **najbliži** uzrok leži u nama samima. Tako se tada zapravo bojimo sebe samih. Zato, biva u društvu onaj tko se boji nastupa takvih pojava.

Iako iskustvo uči da se sve ovdje spominjane pojave događaju na javi, u budnome stanju, po čemu se one upravo razlikuju od snova, ja ipak sumnjam da je to bdijenje u najstrožem smislu savršeno. Jer čini se da za

to nužna podjela predodžbene snage mozga traži da bez smanjivanja normalne djelatnosti organ sna ne može biti jako djelatatan, dakle on može biti tako djelatatan samo pod izvjesnim depotenciranjem budnoga, na van usmjerenog osjetilnog stanja svijesti. Iz toga predmnijevam da tijekom neke takve pojave, doduše uostalom budna svijest, istodobno bude pokrivena nekim sasvim lakim velom, po čemu dobiva izvjesnu, iako slabu, snovitu obojenost.

Odatle bi se dalo objasniti da oni koji su zaista imali takve pojave nisu od straha pred tim umrli; naprotiv lažne, umjetno izazvane pojave duhova katkad su imale takav učinak. Da, najčešće zbiljske vizije te vrste ne uzrokuju nikakav strah; nego tek poslije toga, pri razmišljanju o tome pojavljuje se neki osjećaj jeze. To se može objasniti time što tijekom njihova trajanja oni bivaju smatrani živim ljudima, a tek se naknadno pokazuje da oni to ne mogu biti. Vjerujem da odsutnost straha, koja je čak karakteristična oznaka zbiljske vizije takve vrste, potječe poglavito iz upravo navedenog razloga. Ako se, iako budan, biva lagano obavijen nekom vrsti snovite svijesti, dakle ako se nalazi u nekom elementu, upravo u takvu stanju ne razlikuje se tako oštro objektivno od subjektivnoga kao kod učinaka tjelesnog svijeta pa nema ni straha od netjelesnih pojava. To se potvrđuje u prostodušnom načinu kojim vidjelica iz Prevorsta nastupa u svome op-
hodađenju s duhovima: pušta sasvim mirno nekog duha da stoji i čeka dok ona ne pojede svoju juhu. I J. Kerner sam kaže, na više mjesta, da je ona, doduše, izgledala budna, ali ipak nije bila potpuno budna: to se još mora spojiti s njezinom izjavom da je uvijek potpuno budna kada vidi duhove. Svim takvim, u budnom stanju nastu-

pajućim zrenjima posredovanjem organa sna, koje nam dočaravaju objektivne i zrenjima posredovanjem osjetila istovjetne pojave, mora, kako je rečeno, **najbliži** uzrok ležati uvijek u nutrini organizma. Tamo tada na mozak djeluje neka neobična promjena, koja posredovanjem vegetativnog živčanog sustava, dakle simpatičkim živcima i njihovim ganglijama, a srodnog cerebralnom sustavu. Tim učinkom ovo zrenje, uvijek samo u sebi prirodnoj i svojstvenoj djelatnosti objektivno, imajući kao oblik prostor, vrijeme i kauzalitet, biva premješteno upravo tako kao da utiscima izvana dolazi na osjetila. Zato on tada isto tako obavlja svoju normalnu funkciju.

Ali prodire ova tako iznutra pobuđena djelatnost mozga sve do osjetilnih živaca, koji potom tada isto tako iznutra, kao inače izvana, bivaju pobuđeni na njihove specifične osjete, koji pojavne likove opremaju bojom, zvukom, mirisom i tako dalje i time im podaruju savršenu objektivnost i tjelesnost osjetilno zamijećenoga. Patnje vrijednu potvrdu dobiva ova teorija sljedećim navodima neke vidovite somnambule **Heinikena** o nastanku somnambulnog zrenja: »u noći joj je, nakon mirnog prirodnog sna, odjednom postalo jasno da se svjetlo razvija iz stražnjega dijela glave, da struji odatle prema prednjem dijelu, dolazi tada do oči i čini vidljivim okolne predmete: kroz ovo, sumraku slično svjetlo, ona je sve oko sebe jasno vidjela i spoznavala«. Izloženi najbliži uzrok takvih u mozgu iznutra pobuđenih zrenja mora imati opet neki **udaljeni** uzrok. Ako bismo željeli taj uzrok potražiti ne svaki put u organizmu nego katkad i izvan njega, u potonjem slučaju onom moždanom fenomenu koji se predstavlja tako subjektivnim kao što su puki snovi,

čak kao budno sanjanje, time bi mu bila osigurana realna objektivnost, to jest stvarni kauzalni odnos spram nečega nazočnoga izvan subjekta, s jedne sasvim druge strane, dakle tako da kroz stražnja vrata opet dolazi unutra.

Sada ću nabrojiti **udaljene uzroke** ovog fenomena koliko su nam poznati; ponajprije primjećujem da tako dugo dok leže samo **unutar** organizma, bivaju označeni imenom **halucinacija**, ali to se ime napušta i zamjenjuje različitim drugim imenima ako se dokaže da postoji uzrok koji leži **izvan** organizma ili kao takav mora biti uzet.

1. Najčešći uzrok moždanih fenomena o kojima se govori jesu žestoke, akutne bolesti, naime vatrene vrućice koje sa sobom donose delirij, fenomen svima poznat pod imenom fantazija u vrućici. Taj uzrok leži očigledno samo u organizmu, ako i vrućica sama može biti izazvana vanjskim uzrocima.

2. **Ludilo** nije nipošto uvijek, ali ipak je katkad praćeno halucinacijama kojima kao uzrok treba gledati bolesna stanja koja ga ponajprije izazivaju, najčešće u mozgu, često i u ostalom organizmu.

3. U rijetkim, na sreću savršeno utvrđenim slučajevima nastaju – a da nema vrućice, a kamoli ludila – halucinacije u obliku pojava ljudskih likova koji izgledaju kao pravi i zbiljski. Najpoznatiji slučaj te vrste jest slučaj **Nicolaisa**. Iznio ga je 1799. u Berlinskoj akademiji i to je predavanje posebno otisnuo. Sličan slučaj nalazi se u *Edinburgh' Journal of Science, by Brewster*, Vol. 4. N. 8, Oct-April 1831. Više drugih slučajeva iznosi Brierre de Boismont, *Des hallucinations*, 1845, deuxième edit., 1852., vrlo korisna knjiga za čitav predmet našeg istraživanja. Doduše, ona

ne zahvaća dublje u objašnjenje fenomena koji ovamo pripadaju, čak, nažalost, nema niti zbiljski nego samo prividni sistematski raspored; ipak, ona je vrlo bogata, s pažnjom i kritikom sabrana kompilacija svih slučajeva koji pogađaju našu tamu. Za specijalnu točku koju ovdje upravo razmatramo važni su napose *Observations* 7, 13, 15, 29, 65, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 132.

Uopće, pak, mora se zamisliti i pretpostaviti da od činjenica koje pripadaju cjelokupnom predmetu sadašnjeg razmatranja, na **jednu** javno priopćenu činjenicu dolaze tisuće sličnih činjenica o kojima zna samo njihova neposredna okolina, a tako je iz raznoraznih uzroka, koje je lako shvatiti. Zato se znanstveno razmatranje ovog predmeta vuče stotinama godina pa i tisuću godina s malo pojedinačnih slučajeva istinitog sanjanja i pripovijesti o duhovima. A odonda su se takvi slučajevi dogodili sto tisuća puta, ali o njima se nije javno očitovalo pa stoga i nisu uvršteni u literaturu. Kao primjere bezbrojnih optovanja tipičnih slučajeva navodim samo istiniti san koji pripovijeda Ciceron u *De div.*,), 27, utvaru kod Plinija u *Epistola ad Suram*, i pojavu duhova kod Marsilija Ficina u skladu s dogovorom s njegovim prijateljem Mercatusom. Za sve dosada razmatrane slučajeve, koji su prema tipu kao bolest Nicolaisa, utvrdilo se da su nastali iz sasvim tjelesnih, u samom organizmu skrivenih abnormalnih uzroka, kako kroz svoj beznačajni sadržaj i periodičnost njihova pojavljivanja, tako i kroz to da su izmicali terapeutskim sredstvima, posebno puštanju krvi. Oni pripadaju dakle također u puke halucinacije.

4. Ovome se pridružuju ponajprije izvjesne, njima uostalom slične pojave objektivnih i izvanjskih likova,

koje se ipak razlikuju prema jednom za vidioca značajnom, određenom, i to najčešće mračnom obilježju. Njegova realna važnost izvan svake je sumnje najčešće zbog smrti koja je uslijedila uskoro nakon toga i pogodila onoga kome se to prikazalo. Kao uzorak za takvu vrstu treba promatrati slučaj koji pripovijeda Walter Scott, *On demonology and witchcraft, letter 1*, i koji ponavlja Brierre de Boismont: neki sudski činovnik najprije je mjesecima pred sobom vidio mačku, potom nekog meštra ceremonija i konačno kostur; pri tome se iscrpio i napokon umro.

Upravo toj vrsti pripada vizija Miss Lee: njoj je pojava njezine majke navijestila njezinu smrt točno u dan i sat. O njoj pripovijeda Beaumont u *Treatise on spirit*, zatim Hibbert u *Sketches of the philosophy of apparitions*, 1824., potom u Hor. *Welby Signs before death*, 1825., također J. C. Henningu »*O duhovima i viđenju duhova*«, 1780., napokon i u Brierre de Boismontu. Treći je primjer u upravo spomenutoj Weblyevoj knjizi ispriповijedana zgodna s gospođom Stephens, koja je u budnom stanju vidjela kako iza njezina stolca leži neki leš, a zatim je nakon nekoliko dana umrla. Ovamo također pripadaju slučajevi viđenja sama sebe, koji katkad, iako ne uvijek, najavljuju smrt vidioca. Jedan vrlo neobičan i dobro provjeren slučaj takve vrste zabilježio je berlinski liječnik Formey u svojim »*Poganskim filozofima*«: on se nalazi potpuno reproduciran u Horstovoj *Deuteroskopiji* i u njegovoj *Biblioteci čarolija, sv. 1*. Ali ipak treba primijetiti da u tom slučaju pojavu nije vidjela upravo osoba koja je ubrzo nakon toga i neočekivano umrla, nego da su je vidjeli rođaci te osobe. O pravom viđenju sama sebe izvješćuje Horst

u 2. dijelu *Deuteroskopije*. Čak i Goethe pripovijeda da je vidio sama sebe na konju i u odjeći u kojoj je osam godina kasnije zaista jašio (*»Iz mog života«*, 11. knjiga). Ta ga je pojava, usput rečeno, trebala utješiti; dala mu je da vidi kako ljubljenu, od koje se upravo bolno rastao, nakon osam godina opet posjećuje, jašući u obrnutom pravcu; ona mu je za trenutak pomaknula veo budućnosti da bi u žalosti najavila ponovno viđenje. Pojave te vrste nisu više puke halucinacije, nego **vizije**. Jer one predstavljaju ili nešto realno ili se odnose na buduće, zbiljske događaje. Zato su one u budnom stanju ono što su u snu fatidikni snovi, koji se, kako je već rečeno, najčešće odnose na vlastito, osobito na nepovoljno zdravstveno stanje snivača; – puke halucinacije odgovaraju, pak, običnim, nevažnim snovima.

Izvor tih **važnih vizija** valja tražiti u tome što su one zagonetna u našoj nutrini skrivena prostornim i vremenskim odnosima, neograničena i zato sveznajuća moć. Ona ne pripada u običnu svijest nego je za nas zakrivena spoznajna moć. Ona ipak u magnetskoj vidovitosti odbacuje svoj veo. Jednom je nešto za individuu vrlo interesantno dokučila, o čemu bi volja, koja je jezgra čitava čovjeka, rado obavijestila cerebralnu spoznaju. To joj je moguće samo rijetko uspjelom operacijom: pušta organ sna da proradi u **budnom stanju** i tako ovo svoje otkriće priopći cerebralnoj svijesti u zornim likovima direktnog ili alegorijskog značenja. To joj je uspjelo i u već ukratko navedenim slučajevima. Svi se oni odnose na budućnost. Ali na taj način može biti otkriveno i ono što se upravo sada događa, a to onda, naravno, ne pogađa vlastitu osobu, nego neku drugu osobu. Tako može na primjer meni

biti obznanjena smrt mog udaljenog prijatelja koja se upravo sada dogodila: njegov se lik meni iznenada predstavi, tako tjelesno kao da je živ, a da pritom umirući ne treba sudjelovati svojim živim mislima na mene. To se naprotiv događa u slučajevima jedne druge vrste, o kojoj će se govoriti malo kasnije. A ja sam to ovdje iznio samo poradi objašnjenja, jer se u ovom odjeljku govori samo o vizijama koje se odnose na samog vidioca i o njima analognim fatidiknim snovima.

5. No opet fatidiknim snovima, koji se ne odnose na vlastito zdravstveno stanje, nego na sasvim izvanjska događanja, odgovaraju izvjesne vizije koje ne izviru iz organizma nego navješćuju opasnosti koje nam prijete izvana, koje, naravno, često prolaze mimo naše glave, pa ih nikako nismo svjesni. U takvu slučaju ne možemo konstatirati vanjski odnos vizije. Vizije takve vrste, da bi ispale **vidljivima**, zahtijevaju više uvjeta, poglavito to da dotični subjekt ima za to potrebnu prijemljivost. Ako se, naprotiv, to najčešće ispuni samo u nižem stupnju, obznanjivanje će ispasti samo čujno i manifestirat će se raznoraznim zvukovima, najčešće kucanjem, koje, osobito noću, najčešće običava nastupiti pred jutro, i to tako da se probudi i odmah zatim zamijeti vrlo jako i sasvim jasno kao zbiljsko kucanje na vrata spavaće sobe. Do vidljivih vizija, i to u alegorijski važnim likovima, koji se onda ne daju razlikovati od zbiljskih likova, doći će ponajprije onda kada našem životu prijete neka velika opasnost, ili ako smo pak nekoj takvoj opasnosti, često ne znajući, sretno umakli. Tada takve vizije ujedno žele sreću i pokazuju da je pred nama još mnogo godina. Napokon će takve vizije nastupiti zato da navijeste neotklonjivu nesreću. Od takve

posljednje vrste vizija bila je poznata Brutova vizija prije bitke kod Filipa, predstavljajući se kao njegov zao genij. Njoj je slična vizija Kasija Parmensisa nakon bitke kod Akcija, kako to pripovijeda Valerius Maximus (*Lib. I., c. 7*). Uopće, predmnijevam da su vizije takve vrste glavni povod za mit starih o geniju koji je pridano svakom čovjeku, a on je u kršćanska vremena bio *spiritus familiaris*. U stoljećima srednjega vijeka pokušavali su ih objasniti astralnim duhovima, kako svjedoči mjesto kod Teofrasta Parcelzusa: »Da bi fatum bio dobro upoznat, svaki čovjek ima jednog duha, koji boravi izvan njega i postavlja svoje sjedište u gornje zvijezde. Ti duhovi zovu se fatum.« U 17. i 18. stoljeću rabile su se za objašnjenje tih pojava riječi *spiritus vitales* – pojavile su se u pravo vrijeme jer su tada nedostajali pravi pojmovi o tome. Stvarni udaljeni uzroci vizija ove vrste ne mogu očito ležati u organizmu: malo poslije istražiti ću koliko se shvatljive mogu učiniti njihove veze s vanjskim svijetom.

6. Vizije koje uopće više ne pogađaju vidioca, a ipak točno i često u svim njihovim pojedinostima predstavljaju kasnije, buduće događaje – svojstvene su onom rijetkom daru koji se naziva *second sight*, **drugo lice** ili deuteroskopija. Bogatu zbirku izvješća o tome sadrži Horstova *Deuteroskopija*, 2 sveska, 1830. Novije činjenice ove vrste nalaze se u različitim svescima Kieferova arhiva za životinjski magnetizam. Ne postoji nipošto isključivo u Škotskoj i Norveškoj čudesna sposobnost da se nalaze vizije te vrste. Ta sposobnost dolazi na vidjelo i u nas. Naime, o takvim smrtnim slučajevima nalazimo izvješća u Jung-Stillingovoj teoriji poznavanja duhova. Čini se da i čuveno proročanstvo Gazottea počiva na nečemu takvu. Čak

i u crnaca u Saharskoj pustinji nalazi se vrlo često treće oko (S. James Richardson, *Narrative of a mission to Central Africa*, London, 1853.). Da, već u Homera nalazimo prikazanu jednu stvarnu deuteroskopiju (*Od. XX, 351–357*), koja je čak neobično slična s pripovijesću Cazotte. Jednu savršenu deuteroskopiju ispričao je Herodot.

U tom trećem oku, dakle, postiže ovdje, kao uvijek, najprije iz organizma potekla vizija najviši stupanj objektivne, realne istine. Time otkriva neku vrstu naše povezanosti s vanjskim svijetom sasvim različitu od obične, fizičke povezanosti. Ona kao budno stanje paralelno teče s najvišim stupnjevima somnambulne vidovitosti. Ona je zapravo neko savršeno **istinito sanjanje u budnom stanju**, ili barem u stanju koje na koji trenutak nastupa usred bdiženja. Vizija trećeg oka, upravo je kao istinito sanjanje, u mnogo je slučajeva alegorijska ili simbolička, prema čvrsto uobličenim simbolima koji se u svih vidilaca pojavljuju u jednakom značenju, a koje se nalazi specificirano u navedenoj Korstovoj knjizi i u Kieferovu arhivu.

7. K upravo razmatranim, budućnosti okrenutim vizijama, pandan donose one vizije koje prošlost, naime likove nekoć živih osoba, u budno stanje donosi rastvoreni organ sna. Dosta je sigurno da one mogu biti izazvane preostatom leševa u blizini. Ovo vrlo važno iskustvo, na koje se mogu svesti mnoge pojave duhova, ima svoju najsolidniju i neobično sigurnu potvrdu u jednom pismu prof. Ehrmanna zetu pjesnika Pfeffela, koje je *in extenso* navedeno u Kieferovu *Arhivu*, sv. 10.

Ali i izvan toga biva ona potvrđena u mnogo slučajeva koji se mogu na nju svesti. Ovdje ću spomenuti samo neke. Ponajprije, naime, pripada u to ona u onom pismu

i iz dobra izvora priopćena pripovijest o pastoru Lindneru, koja je također opetovana u mnogim knjigama, među ostalim u vidjelici iz Prevorsta; nadalje toj vrsti pripada jedna pripovijest u navedenoj knjizi Fischera, koju je priopćio prema očevicima, a koju pripovijeda da bi ispravio jedno kratko izvješće o tome vidjelice iz Prevorsta. Zatim u G. J. Wenzelovim *Razgovorima o najnapadnijim novijim pojavama duhova*, 1800., nalazimo odmah u prvom poglavlju sedam takvih pripovijesti o pojavljivanjima koja imaju povod u preostacima mrtvih koji leže u blizini. Pfeffelova pripovijest posljednja je od njih; ali i ostale imaju obilježje prave istine i nikako nisu izmišljene. Sve one govore samo o pukom pojavljivanju lika umrloga, bez ikakva daljnjeg događanja ili pak kakve dramatične sveze. Zaslužuju one stoga svu pozornost glede teorije o tim fenomenima. Racionalistička objašnjenja koja dodaje sastavljač mogu poslužiti da pravilno osvijetle svu nedostatnost takvih shvaćanja. Ovamo pripada nadalje četvrto opažanje u navedenoj knjizi Brierrea de Boismonta. Neki od starih pisaca donose pripovijest o duhovima, na primjer Plinije Mlađi. Te su pripovijesti već stoga čudesne što imaju sasvim isto obilježje kao bezbrojne pripovijesti iz novijeg vremena. Njoj sasvim slična, možda čak samo u drugoj verziji, jest pripovijest koju iznosi Lukianos u Filopseudesu. Od te vrste pripovijest je o Damonu, u Plutarhovu prvom poglavlju Kimona; nadalje takvo je Pauzanijevo izvješće o Maratonskoj bitci; s time se može usporediti ono što pripovijeda Brierre; konačno takvo je ono što navodi Svetonije u Kaliguli.

Uopće, na iskustvo o kojemu se govori mogli bi biti svedeni svi slučajevi u kojima se duhovi pojavljuju uvijek

na istim mjestima i vezani su kao utvare na određeni lokalitet, na crkve, groblja, bojišta, stratišta, visoka sudišta i na one na zao glas došle kuće u kojima nitko ne želi stanovati, a koje će se tu i tamo uvijek susretati: i ja sam više takvih poznao. Takvi lokaliteti bili su povod za knjigu isusovca Petra Thyreja: *De infestis, ob molestantes daemoniorum et defunctorum spiritus, locis*, Köln, 1598.

Ali najčudesniju činjenicu te vrste pruža možda *Observ. 77* Brierrea de Boismonta. Kao pažnje vrijedna potvrda ovdje danog objašnjenja tako mnogih pojava duhova, dapače posredni član koji vodi od njih, jest vizija jedne somnambule koja biva priopćena u Kernerovim listovima iz Prevorsta: njoj se, naime, predstavila iznenada jedna kućna scena koju ona točno opisuje, a koja se prije više od sto godina ondje odigrala: osobe koje je opisala bile su jednake osobama s portreta koje ona nikad nije vidjela.

Ovdje u razmatranju uzeto temeljno iskustvo na koje se mogu svesti svi takvi događaji, i koje retrospektivno nazivam *second sight*, mora ostati stajati kao prafenomen; jer za sada još nedostaju sredstva da bi se mogli objasniti. U međuvremenu, mogu se u blisku vezu dovesti s jednim drugim fenomenom, naravno isto tako neobjašnjivim. I time je već dobiveno mnogo, jer sada umjesto dviju nepoznatih veličina ostaje samo jedna. Ta je prednost analogna prednosti koju smo dobili svođenjem mineralnog magnetizma na elektricitet. Naime, kao što neka u visokom stupnju vidovita somnambula nije ograničena u svojim zamjedbama čak niti **vremenom** nego i zbilja predviđa buduće, i to slučajno nastupajuće događaje; ili kao što isto to postižu još naprednije deuteroskopisti i vidioći leševa: dakle, događaji koji u našu empirijsku

stvarnost još uopće nisu nastupili, ipak, iz noći budućnosti već na takve osobe djeluju i mogu pasti u njihovu percepciju; isto tako mogu i događaji i ljudi koji su ipak već jednom bili stvarni, iako to više nisu, na izvjesne za to posebno disponirane osobe djelovati i, dakle, kao one očitovati jedan učinak prije, jedan učinak poslije. To je manje nepojmljivo pogotovo onda kad je takvo shvaćanje posredovano i uvedeno nečim materijalnim, primjerice još stvarno prisutnim preostacima zamijećenih osoba, ili stvari koje su bile u svezi s njima, njihovim haljinama, sobom u kojoj su boravile, ili nečim što je priraslo njihovom srcu, skrivenim blagom. Analogno tome jako vidovita somnambula katkad samo s pomoću jednog poveznog člana, na primjer marame koju je bolesnik nekoliko dana nosio na golom tijelu, ili s pomoću odrezanog uvojka kose, s udaljenim osobama, o čijem se stanju zdravlja treba izvijestiti, biva dovedena u vezu i time dobiva od njih sliku. Po tom nazoru, bile bi pojave duhova koji su vezani uz određeni lokalitet ili uz tamo ležeće tjelesne preostatke umrlih, samo zamjedbe unatrag okrenute, dakle prošlosti upravljenoj deuteroskopiji – *a retrospective second sight*; one bi bile upravo ono što su stari nazivali sjenama, umbrae, eidola, dakle odjeci bivših pojava ovog našeg u vremenu i prostoru pojavnog svijeta, zamjetljivi organu sna, u rijetkim slučajevima tijekom budnoga stanja, lakše u spavanju kao puki sni, najlakše naravno u dubokom magnetskom snu, kada se u njemu san pojačava do budnog snivanja, a ono do vidovitosti; ali i u odmah na početku navedenom budnom sanjanju, koje je opisano kao istinito sanjanje najbliže okoline spavača, i upravo nastupom takvih stranih likova spoznaje se kao neko stanje različito

od budnoga stanja. U takvom budnom snivanju, naime, bivaju najčešće viđeni likovi upravo umrlih osoba čiji je leš još u kući; kao uopće prema zakonu da ova unatrag okrenuta deuteroskopija biva uvedena kroz tjelesne ostatke umrlih, lik nekog umrlog najlakše se pojavljuje i u budnom stanju za to disponiranim osobama dok još nije pokopan, iako i tada biva opažen organom sna.

Prema rečenom razumije se po sebi da se nekoj na taj način pojavljenoj utvari ne može pripisati neposredna realnost nekog nazočnog objekta, iako joj posredno ipak u osnovi leži neka realnost: naime, ono što se tu vidi nije preminuli sam, nego puki eidolon, slika onoga koji je jednom bio, nastaje u organu sna nekog za to disponiranog čovjeka, a povodom nekog preostatka, nekog ostavljenog traga. Ono zato nema više realiteta od pojave onoga koji vidi **sama sebe** ili biva viđen od drugih tamo gdje se ne nalazi. Slučajevi te vrste poznati su iz vjerodostojnih svjedočanstava, od kojih se neka nalaze u Horstovoj *Deuteroskopiji*, sv. 2.; i slučaj Goethea, koji smo spomenuli pripada ovamo; isto tako nerijetko bolesnici nadomak smrti vide sebe u krevetu udvostručene. »Kako je?« – upitao je nedavno neki liječnik teško bolesnoga pacijenta. »Sada bolje, otkad smo u krevetu dvojica« – bio je odgovor; odmah zatim on je umro.

Prema tome stoji neka pojava duhova u objektivnom odnosu spram **negdašnjega** stanja osobe koja se prikazuje, ali nikako spram njezina **sadašnjeg** stanja: jer ova nema nikakva aktivnog udjela u tome; zato se i ne može zaključivati na njezinu trajnu individualnu egzistenciju. S danim se objašnjenjem slaže točno i to da preminuli koji se tako pojavljuju to čine obično odjeveni u odjeću

koju su običavali nositi; isto tako s ubojicom se pojavljuje ubijeni, s jahačem konj. Vizijama te vrste treba pribrojiti vjerojatno i većinu utvara koje je vidjela vidjelica iz Prevorsta, razgovore koje je s njima vodila treba vidjeli kao djelo njezine vlastite uobrazilje, koja je pružala tekst za ovu nijemu procesiju (*dumb shew*) i time dala objašnjenije iz vlastitih sredstava. Čovjek, naime, po prirodi teži da sve što vidi nekako objasni ili barem unese u to neku svezu, da o tome progovori u svojim mislima; zato djeca neživim stvarima podmeću dijalog. Pa ipak, bila je to vidjelica sama, koja je došaptavala onim pojavama, a da to nije znala, pri čemu je njezina moć uobrazilje bila u onoj vrsti nesvjesne djelatnosti kojom mi u običnom, beznačajnom snu događaje upravljamo i vodimo, i katkad povod za to uzimamo od objektivnih, slučajnih okolnosti, kao primjerice neki pritisak u krevetu, ili zvuk koji izvana dopire do nas, ili miris, i tako dalje. O tome onda sanjamo duge priče. Da bi se objasnila ta dramaturgija vidjelice, neka se pogleda u Kieferov Arhiv što Bende Bendsen pripovijeda o svojoj somnambuli, kojoj se u magnetskom snu katkad pojavljuju njezini živi znanci, a onda ona na glas vodi duge razgovore s njima. Tamo se kaže: »Među mnogim razgovorima koje ona vodi s odsutnima karakterističan je sljedeći: »Tijekom navodnih odgovora ona je šutjela, gledala je s napetom pozornošću, pri čemu se podigla u krevetu i okretala je glavu na određenu stranu da sluša odgovore drugih. Prividno cijepanje vlastite osobe u tri različite, kako je to u snu uobičajeno, išlo je ovdje tako daleko da je nisam mogao uvjeriti da ona sama pravi te tri osobe.« Takve su vrste, prema mojem mišljenju, i razgovori s duhovima vidjelice iz Prevorsta i ovo

objašnjenje nalazi jaku potvrdu u neizrecivoj neukusnosti teksta onih dijaloga i drama koji odgovaraju samo predodžbenom krugu nenaobražene brdske djevojke i njoj pridane pučke metafizike. Njima podmetnuti objektivnu realnost moguće je samo pod pretpostavkom bezgranično apsurdnog, upravo glupog poretka svijeta, takva svijeta da bi se moralo stidjeti da mu se pripada.

Da nije tako zbunjeni i lakovjerni Just. Kerner u tišini ipak imao laganu slutnju o ovom ovdje navedenom izvoru onih razgovora duhova, ne bi on s tako neodgovornom lakoumnošću posvuda i svaki put propustio ozbiljno i marno istražiti materijalne predmete što su ih naznačili duhovi, na primjer pisaci pribor u crkvenim podrumima, zlatne lance u dvorskim svodovima, pokopanu djecu u konjskim stajama, umjesto toga što se i najmanjom zaprekom dao od toga odgovoriti. Jer to bi rasvjetlilo te slučajeve.

Uopće mislim da najveći broj viđenih pojava umrlih pripada u ovu kategoriju vizija i njima odgovara, doduše, prošla realnost, ali nikako sadašnja upravo objektivna realnost. Takav je primjer pojava predsjednika Berlinske akademije **Maupertiusa** u njezinoj dvorani, viđena od botaničara **Gleditcha**, koju navodi **Nicolai** u svom već spomenutom predavanju pred tom istom akademijom; takva je od Waltera Scotta u *Edinb. review* iznijeta i od Horsta u *Deuteroskopiji* ponovljena zgoda o zemljaku u Švicarskoj, koji je, ušavši u javnu biblioteku, ugledao svog prethodnika u svečanoj skupštini, okružena sa samim mrtvacima, kako sjedi na predsjedničkom stolcu. Iz nekih ovdje iznijetih pripovijesti proizlazi da kao objektivni povod za vizije te vrste nije prijeko potreban skelet

ili inače neki preostatak leša, nego da povod mogu biti i druge stvari koje su bile u bliskom doticaju s umrlim. Takav primjer nalazimo u navedenoj knjizi G. J. Wenzela: od sedam zgoda koje pripadaju ovamo, šest je s lešom, a jedna je vezana samo uz stalno noseći kaput umrloga; taj je kaput odmah poslije smrti zaključan, a nakon više tjedana, pri vađenju iz ormara, izazvao je njegovu pojavu pred užasnutom udovicom. I tako bi moglo biti da su i laganiji, našim osjetilima jedva zamjetljivi tragovi – kao na primjer odavna izbrisana kapljica krvi ili zidovima ograđeni lokal gdje je netko pod velikim strahom, ili očajem, pretrpio nasilnu smrt – dovoljni da izazovu u osobe koja je za to predisponirana takvu unatrag okrenutu deuteroskopiju. S time može biti povezano mišljenje starih – koje navodi Lukijan – da se mogu pojavljivati oni koji su umrli nasilnom smrću. Povod za takvu viziju moglo bi dati neko zakopano i stalno s bojazni čuvano blago uz koje su se vezale posljednje misli umrloga koji je blago i zakopao. Rečeni objektivni povodi pri ovom spoznavanju prošlosti posredovanjem organa sna imaju ulogu koju pri normalnom mišljenju *nexus idearum* podaruje svojim predmetima. Uopće za ovdje navedene zamjedbe, kao i za sve zamjedbe u budnom stanju posredovanjem organa sna, vrijedi da lakše dolaze do svijesti u čujnom obliku negoli u vidljivom obliku. Zato su priče o glasovima koji se katkad čuju na ovom ili onom mjestu tu mnogo češće od priča o vidljivim pojavama.

Ako se u nekim primjerima ovdje razmatranih vrsta pripovijedaka priča da su mrtvi koji se pojavljuju otkrili onima koji ih vide izvjesne dotada nepoznate činjenice, u to se može vjerovati samo iz najsigurnijih svjedočanstava,

a u ostala treba sumnjati. Međutim, to se može objasniti s pomoću izvjesne analogije s vidovitošću somnambula. Poneki somnambuli, naime, u pojedinačnim slučajevima rekli su bolesnicima, koji su pred njih dovođeni, koji su sasvim slučajnim povodom prije mnogo vremena navukli na sebe bolest i time su im doveli do svijesti gotovo sasvim zaboravljeni događaj. (Primjeri takve vrste jesu u Kieferovu *Arhivu* strah da se ne padne s ljestava, i u J. Kernerovoj *Povijesti dviju somnambula*, koje su dječaku otkrile da je on prije spavao kod jedne epileptične osobe.) Ovamo pripada i to da su neki vidovnjaci iz uvojka kose ili komada odjeće nekog pacijenta, kojeg nikad nisu vidjeli, spoznavali točno i njega i njegovo stanje. Dakle, niti objave ne dokazuju nazočnost nekog umrloga.

Također se događa da pojavni lik nekog umrlog biva katkad viđen od dviju osoba, što je svodi na poznatu sposobnost zaraze u somnambulizmu, kao i u slučaju trećeg oka.

Tako smo u ovom broju barem najveći dio uvjerljivih pojava likova umrlih objasnili utoliko što smo ih sveli na zajednički temelj: retrospektivnu deuteroskopiju, koja u mnogim takvim slučajevima ne može biti zanijekana. Ali ona je upravo krajnje neobična i neobjašnjiva činjenica. Objasnjenjem takve vrste moramo se zadovoljiti u mnogim stvarima: primjerice veliko znanje znanosti o elektricitetu izvodi se samo iz jednog podređivanja mnoštva fenomena pod potpuno neobjašnjen prafenomen.

8. Živa i puna čežnje misao nekog drugog na nas može pobuditi viziju njegova lika u našem mozgu, ne kao puku fantazmu, nego tako da on pred nama stoji ne razlikujući se od stvarnosti. Obično umirući očituju takvu moć i stoga se u času svoje smrti pojavljuju svojim

odsutnim prijateljima, čak istodobno i u više prijatelja na različitim mjestima. Slučaj je tako čest i spominjan na različitim stranama, a i toliko je u njega vjerovano, da ga bez promišljanja uzimam kao faktično osnovan. Vrlo pristojan i od raznih osoba zastupljen primjer nalazi se u Jung-Stillingovoj *Teoriji o duhovima*. Dva posebno frapantna slučaja jesu nadalje povijest gospođe Kahlow u navedenoj Wenzelovoj knjizi i pripovijest o dvorskom propovjedniku u također spomenutoj Henningovoj knjizi. Kao sasvim nov primjer može ovdje poslužiti ovo: nedavno je umrla, ovdje u Frankfurtu u židovskoj bolnici, noću, jedna bolesna kućna pomoćnica. Idućeg jutra sasvim rano naišle su njezina sestra i njezina nećakinja, od kojih jedna stanuje ovdje, a druga milju dalje, da bi se za nju raspitale; jer ona se objema noću pojavila. Bolnički nadglednik, na čijem izvješću počiva ova činjenica, zamjčio je da se takvi slučajevi češće događaju. Jedna vido-vita somnambula, koja je tijekom svojega najjače potenciranog jasnoviđenja uvijek zapadala u katelepsiju sličnu prividnoj smrti, pojavila se kao u tijelu svojoj prijateljici – izvješćuje već spomenuta *Povijest Auguste Müller u Karlsruheu* i to je ponovno ispričano u Kieferovu *Arhivu*. Neka druga namjerna pojava iste osobe biva iz savršeno vjerodostojnih izvora priopćena u Kieferovu *Arhivu*.

Ljudi pri punom zdravlju mogu proizvesti taj učinak mnogo rjeđe; ipak niti tu ne nedostaje vjerodostojnih izvješća. Najstarije donosi Sveti Augustin, doduše iz druge, ali prema njemu vrlo dobre ruke, *De civit. Dei*, XVIII 18, slijedeći riječi: *Indicavit et alius se domi suaetc.*

Ovdje se ono što jedan sanja pojavljuje drugome u budnom stanju kao vizija koju on drži stvarnošću; i neki

ovome sasvim analogni slučaj priopćuje američki *Spiritual Telegraph* od 23. rujna 1854., a prijevod na francuski donosi Dupotet u svom *Traité complet de magnetisme*. Jedan noviji slučaj te vrste pridodan je navedenom izvješću u Kieferovu Arhivu. Neku čudesnu ovamo pripadajuću zgodu pripovijeda Jung-Stillling u svojoj *Teoriji o duhovima*, ali ne navodi izvor. Više primjera daje Horst u svojoj *Deuteroskopiji*. Ali krajnje začudan primjer sposobnosti za takva pojavljivanja, još k tome naslijeđene s oca na sina, a i od obojice vrlo često i nenamjerno prakticirane, navodi se u Kieferovu Arhivu. Ali nalazi se i stariji njemu posve sličan primjer u Zeibichsovim *Mislima o pojavama duhova* iz 1776. i ponovno u Henningovu tekstu *O duhovima i viđenju duhova*. Budući da su obojica ispričavala primjer sigurno neovisno jedan od drugoga, služe oni sebi uzajamno za potvrdu u ovoj tako krajnje čudesnoj stvari. I u Nassesovu *Časopisu za antropologiju* priopćio je jedan takav slučaj prof. Grohmann. Isto tako u Horace Welbyevim *Signs before death*, London, 1825., nalazi se nekoliko primjera o pojavama živih ljudi na mjestima na kojima su bili nazočni tek u svojim mislima. Posebno vjerodostojni čine se slučajevi te vrste koje je Bende Bendsein temeljito pošteno ispričao u Kieferovu *Arhivu* pod naslovom *Dvojniki*.

Ovdje razmatrane u budnom stanju nastupajuće vizije odgovaraju u spavajućem stanju simpatički, to znači *indistans* priopćavajući snovi, koji prema tome bivaju sanjani od dvojice u isto vrijeme i sasvim jednako. O njima su primjeri dovoljno poznati: jednu dobru zbirku takvih primjera nalazimo u C. Fabiusovu *De somniis* i tamo jedan primjer osobito umješno ispričavani na holandskom jeziku.

Nadalje stoji u Kieferovu *Arhivu* jedan nadasve čudesan članak H. M. Wesenmanna, koji izvještava o pet slučajeva u kojima je on svojom voljom namjerno izazvao točno određene snove u drugoga: ali u posljednjem od tih slučajeva dotična osoba još nije pošla u krevet, imala je, pred drugima, koji su se upravo kod nje nalazili, namjeravanu pojavu u budnom stanju i posve poput stvarnosti. Slijedom toga, u takvim snovima i u budnim vizijama te klase organ sna medij je opažanja. Kao povezni član obje vrste treba vidjeti već navedenu zgodu koju je priopćio Sveti Augustin; nekome se pojavi u budnom stanju ono što drugi samo sanja da čini. Dva ovome sasvim istovrsna slučaja nalaze se u Hor. Welbyevoj *Signs before death*. Očito, pak, nastaju vizije ove vrste ma kako se varavo i živo u njima predstavlja osoba koja se pojavljuje, nikako ne s pomoću vanjskog učinka na osjetila, nego s pomoću nekog magičkog učinka volje onoga iz kojega prelaze na drugoga, dakle na bit po sebi nekog tuđeg organizma, koji time iznutra trpi neku promjenu, koja tada, djelujući na njegov mozak, tamo sliku izazivača isto tako živo pobuđuje kao djelovanje posredovanjem onoga od čijeg tijela na oči drugoga mogle bi to biti natrag bačene zrake svjetlosti.

Upravo ovdje opisani dvojnici, u kojega je osoba koja se pojavljuje očito živa, ali odsutna, i u pravilu ne zna o svojoj pojavi, daje nam ispravno gledište za pojavu umirućih i umrlih, dakle za prave pojave duhova upravo time što nas uče da neposredna realnost sadašnjosti kao na osjetila djelujućih tijela nije nipošto njihova nužna pretpostavka. Upravo ta pretpostavka temeljna je pogreška svih prijašnjih shvaćanja pojave duhova, kako u njho-

vim osporavanjima tako i u njihovim potvrđivanjima. Ta pretpostavka počiva pak na tome da se prihvatilo stajalište **spiritualizma** umjesto stajališta **idealizma**. Prema onome stajalištu pošlo se od potpuno neopravdane predmnijevanja da se čovjek sastoji od dvije temeljno različite supstancije, jedne materijalne, tijela, i jedne nematerijalne, takozvane duše.

Nakon što nastupi njihovo razdvajanje poslije smrti, trebala bi potonja, iako imaterijalna, jednostavna i neprotežna, ipak još u prostoru egzistirati, naime kretati se, hodati i pri tom djelovati izvana na tijela i njihova osjetila upravo kao tijelo i prema tome predstaviti se kao takvo; pri čemu je uvjet, naravno, ista realna nazočnost u prostoru koju ima jedno od nas viđeno tijelo. Za ovo neodrživo, spiritualističko gledište o pojavi duhova vrijede sva umna osporavanja i **Kantovo** kritičko objašnjenje stvari koje sačinjava prvi ili teorijski dio njegovih *Snova jednog vidovnjaka protumačeni snovima metafizike*. Treba se sasvim napustiti ovo **spiritualističko** gledište, dakle, pretpostavka neke imaterijalne – a ipak lokomotivne poput materije – supstancije koja djeluje i na tijela i na osjetila – da bi se dobilo ispravno gledište za sve ovamo pripadajuće fenomene, napuštenoga stajališta i prihvatilo idealističko stajalište, s kojega se ove stvari vide u sasvim drukčijem svjetlu i koje donosi sasvim druge kriterije za njihove mogućnosti. Svrha je ove rasprave položiti temelje za to.

9. Posljednji slučaj koji pripada u naše razmatranje bio bi slučaj da magičko djelovanje, opisano u prethodnim brojevima, može biti izvođeno još i poslije smrti, čime bi se neka stvarna pojava duhova dogodila direkt-

nim djelovanjem, dakle zbiljska, osobna nazočnost nekog upravo umrloga dopuštala bi i povratno djelovanje na njega. Nijekanje *a priori* svake mogućnosti te vrste, i njoj primjereno ismijavanje suprotnog tvrđenja, ne može ni na čemu drugom počivati nego na uvjerenju da je smrt apsolutno poništenje čovjeka. Ili se prihvaća protestantsko vjerovanje, prema kojem se duhovi ne mogu pojavljivati, jer oni, već prema vjeri ili nevjeri koju su imali za vrijeme zemaljskoga života, odmah nakon smrti idu u nebo s njegovim vječnim radostima ili u pakao s njegovim vječnim mukama, i to zauvijek, pa iz neba i pakla ne mogu izići i javiti nam se. Zato prema protestantskom vjerovanju te pojave potječu od đavla ili anđela, nikako od ljudskih duhova; to je iscrpno i temeljito razložio Lavater u *De spectris*, Genevae, 1580. Katolička crkva, naimе Grgur Veliki, naprotiv, već je u 6. stoljeću poboljšala vrlo uvidavno onu apsurdnu i užasnu dogmu tako da je između ove obeshrabrujuće alternative umetnula čistilište, pa dopušta pojavu duhova, koji u njemu privremeno borave, a iznimno i drugi; to je iscrpno vidljivo iz već spomenutog Petrusa Thyreja, *De locis infestis*. Protestanti su zbog navedene dogme bili prisiljeni na svaki način čvrsto održati egzistenciju đavola, a nisu ga mogli izbjeći da bi mogli objasniti pojave duhova, koje nisu mogli nijekati. Stoga su još početkom prethodnog stoljeća oni koji su nijekali đavla nazivani *Adsemonistae*, gotovo s istim *pius horror* kao i danas ateisti: i ujedno su bili, na primjer u *C. F. Romani schediasma polemicum, an dentur spectra, magi et sagae*, Lips. 1703., duhovi definirani kao *apparationes et territiones Diaboli externaе, quibus corpus, aut aliud quid in sensus incurrens sibi assumit, ut homines infestet*.

Možda su zato procesi vješticama koji, kako je poznato, pretpostavljaju savez s đavlom, bili mnogo češći u protestanata nego u katolika.

Ipak, bez obzira na takva mitološka gledišta, rekao sam već da se odbacivanje *a priori* mogućnosti nekog zbiljskog pojavljivanja umrlih može temeljiti samo na uvjerenju da smrću ljudsko biće sasvim nestaje. Jer, ako nema takva uvjerenja, ne može se vidjeti zašto se neko biće, koje još nekako egzistira, ne bi moglo nekako manifestirati i djelovati na drugo, premda se ovo nalazi u nekom drugom stanju. Zato je dosljedno koliko i naivno da Lukianos – nakon što je ispričao kako se Demokrit nekom za njega zastrašujućom pojavom duhova niti trenutka nije dao zbuniti – dodaje: *Adeo persuasum habebat nihil adhuc esse animas a corpore separatas.*

Ako je u čovjeku, izvan materije, još nešto nerazorivo, onda barem *a priori* nije shvatljivo da ono što je proizvelo čudesnu pojavu života nakon njegova pokapanja ne bi bilo sposobno za bilo kakvo djelovanje na još žive. To bi se prema tome moglo riješiti jedino *a posteriori*, iskustvom: to je utoliko teže što, bez obzira na namjerne ili nenamjerne obmane izvjestitelja, sama stvarna vizija u kojoj se umrli prikazuje može pripadati jednoj od osam vrsta koje sam do sada nabrojio, zato se prema svemu tome možda uvijek može tako različito odnositi. Čak i u slučaju da neka takva pojava objavljuje stvari koje nitko nije mogao znati. To bi bilo potrebno izložiti u skladu s onim što je razloženo na kraju u broju 7.; dakle ipak još kao oblik koji je ovdje poprimilo otkrivanje nekog spontanog somnambulnog jasnoviđenja, iako nije sigurno ustanovljeno događanje nečega takva u budnom stanju

ili samo s potpunim sjećanjem iz somnambulnog stanja, nego su takve objave, koliko mi je poznato, dolazile samo u snovima. U međuvremenu, mogu postojati okolnosti koje i takvo izlaganje čine nemogućim. U današnje doba, kada se stvari takve vrste gledaju s mnogo manje pristranosti no ikad, pa i odvažnije bivaju priopćivane i diskutirane, smijemo se zacijelo nadati da ćemo o tom predmetu dobiti odlučna otkrića iz iskustva.

Uostalom, mnoge pripovijesti o duhovima tako su sastavljene da svako drukčije izlaganje ima velike poteškoće ako se ne drži da su posve lažne. Protiv ovog potonjeg govori u mnogo slučajeva dijelom osobina izvornog pripovijedača, dijelom oblik poštenja i iskrenosti koji ima njegov prikaz, na više od svega, međutim, potpunu sličnost u potpuno svojstvenom odvijanju i ustroju navodnih pojava, ma koliko međusobno bila udaljena vremena i zemlje iz kojih izvješća potječu. To biva najuočljivije kada pogađa sasvim posebne okolnosti koje su spoznate tek u novije vrijeme, zahvaljujući magnetskom somnambulizmu i točnijem opažanju svih tih stvari koje se katkad nalaze u vizijama.

Jedan primjer te vrste može se naći u krajnje zanimljivoj pripovijesti o duhovima iz godine 1697., koju pripovijeda Brierre de Boismont u svojim *Obser.*, 120: to je okolnost da je mladiću duh njegova prijatelja, iako je s njim razgovarao tričetvrt sata, uvijek bio vidljiv samo gornjom polovicom tijela. Ovo djelomično pojavljivanje ljudskih likova, naime, potvrdilo se u naše vrijeme kao osobitost koja se događa katkad pri vizijama takve vrste: zato i Brierre to, ne bez veze s ovom pripoviješću, navodi kao nerijetki fenomen. I Kiefer izvješćuje o istoj

okolnosti: dječaku Arstu pripisuje se, međutim, navodno gledanje vrškom nosa. Ipak pruža ta okolnost u navedenoj priči dokaz da onaj mladić nije barem lagao o pojavi; tada je pak pojavu teško drukčije objasniti nego kao iz njemu prije najavljenog i sada nastupiloga djelovanja njegova prijatelja, koji se dan prije toga utopio u nekom dalekom kraju.

Druga okolnost rečene vrste jest nestajanje pojave čim se pažnja izričito na nju usmjeri. To je iskazano, naime, već na navedenom mjestu kod Pauzanija o akustičkim pojavama u bitci kod Maratona, koje su čuli samo tamo slučajno nazočni, a ne i oni koji su tamo namjerno došli da bi to čuli. Analogna opažanja iz najnovijeg doba nalazimo na više mjesta vidjelice iz Prevorst, gdje se objašnjava da mozak odmah briše ono što sustavom ganglija biva zamijećeno. Prema mojoj hipotezi objašnjenje bi bilo u iznenadnom obrtanju smjera vibracije moždanih vlakana.

Obilježje i tip pojave duhova tako je čvrsto određen i svojstven da uvježbani pri čitanju opisa neke takve zgrade može prosuditi je li ona izmišljena, počiva li na optičkoj varci, ili je pak to stvarna vizija. Valja se nadati da ćemo uskoro dobiti zbirku kineskih priča o utvarama da bismo vidjeli jesu li i one sasvim istog tipa i obilježja kao naše te poklapaju li se jako s njima i u popratnim okolnostima i pojedinostima; to bi, uz tako posvemašnju temeljnu razliku u običajima i vjerovanjima, dalo veliku uvjerenost fenomenima o kojima govorimo. Da Kinezi o pojavi nekog mrtvacu i o priopćenjima dobivenim od njega imaju sasvim istu predodžbu kao mi, vidljivo je, doduše, iz samo fingirane pojave duhova u kineskoj noveli *Hing-*

Lo-Tu ou la peinture mystérieuse, koju je preveo Stanislav Julien i priopćio u svojim *Orphelin de la Chinem accompagné de Nouvelles et de poésies*, 1834.

Isto tako upozoravam na to da se najveći broj fenomena koji sačinjavaju karakteristiku duhovnih utvara, kako su opisani u navedenim spisima Henninga, Wenzela, Tellera i drugih, zatim kasnije u Just. Knera, Horsta i mnogih drugih, također nalazi u vrlo starim knjigama, na primjer u trima iz 16. stoljeća, koje su, naime, preda mnom, u Lavater, *De spectris*, u Thyraeus, *De locis infestis* te u *De spectris et apparationibus*, Libro duo, Eisleben, 1597., anonimno. Takvi su fenomeni kucanje, prividno pokušavanje provaljivanja zatvorenih vrata, pa i onih koja nisu zatvorena, zvuk nekog teškog utega koji je pao u kući, bučno razbacivanje kućanskih aparata ili drva na tlu, koja se poslije nalaze u potpunom miru i redu, udaranje vinskih bačava, jasno zakivanje lijesa, kad će netko od ukućana umrijeti, tapkajući koraci u mračnoj sobi, cupkanje pokrivača, miris truleži, zahtijevanje pojavnih duhova za molitvu i drugo tome slično, a ne može se predmnijevati da su najvećim dijelom i literarni začetnici modernih iskaza čitali ove stare, rijetke, latinske spise. Među argumentima za stvarnost pojave duhova zaslužuje biti spomenut i glas nevjerice koji učeni pripovjedač iznosi iz druge ruke; jer on obično nosi obilježja prisile, afektacije i licemjerja tako jasno da iz njih prosijava vjera koja potajno stoji iza toga.

Ovom prilikom želim upozoriti na jednu priču o duhovima iz najnovijeg doba, koja zaslužuje da bude točnije istražena i bolje upoznata negoli je to učinilo vrlo loše pero u listovima iz Prevorsta. Naime, dijelom zato što su

iskazi o tome sudski protokolirani i dijelom zbog krajnje čudne okolnosti da duh koji se pojavljuje više noći nije bio viđen od osobe s kojom je bio u vezi jer je ona spavala, nego su ga vidjele samo dvije suzatrovanice i tek kasnije ta osoba koja je tada time bila tako potresena da je sama od sebe priznala sedam trovanja. Izvješće stoji u brošuri: *Rasprave suda u Mainz u trovačici Margarethe Jäger*, Mainz, 1935. Doslovni protokolni iskaz otisnut je u frankfurtskom dnevniku *Didaskalia* od 5. srpnja 1835.

Sada trebam uzeti u razmatranje ono metafizičko u stvari jer je o fizičkom, ovdje fiziološkom, rečeno ono što je bilo prijeko potrebno. Ono što zapravo u svih vizija odnosno opažaja otvaranjem organa sna u bdijenju izaziva naš interes jest njihova moguća veza i odnos spram nečeg empirijski objektivnog, dakle izvan nas položenog i od nas različitog: jer tek time dobivaju one analogiju i jednaki dignitet s našim običnim, budnim osjetilnim zrenjima. Zato nam od nabrojanih devet mogućih uzroka takvih vizija nisu interesantne tri prve, koje se svode na puke halucinacije. Interesantne su nam one ostale. Jer zbunjenost koja prati razmatranje vizije i pojave duhova potječe zapravo iz toga što je u tih zamjedbi dvojbena, nejasna, čak izbrisana granica između subjekta i objekta, a koja je prvi uvjet svekolike spoznaje. »Je li to izvan mene ili u meni?« – pita se, kao Macbeth kad ugleda bodež, svatko kome vizija takve vrste nije oduzela pribranost. Ako je jedan čovjek sam vidio utvaru, to se objašnjava kao puko subjektivno, ma kako objektivno ona tamo i stajala; vide li ili čuju to dvojica ili više njih, odmah će joj biti pripisana realnost nekog tijela; jer mi, naime, znamo samo **jedan** uzrok s pomoću kojeg više ljudi nužno mora imati

istu zornu predodžbu u isto vrijeme, a ta je da jedno te isto tijelo, reflektirajući svjetlo na sve strane, aficira oči svih njih. Samo, osim tog vrlo mehaničkog uzroka, mogli bi postojati još drugi uzroci za istovremeno nastajanje iste zorne predodžbe u različitim ljudi. Kao što katkad dvojica istovremeno sanjaju isti san, dakle organom sna, spavajući, isto opažaju, tako može i u budnom stanju organ sna u dvoje (ili više) ljudi dospjeti u jednaku djelatnost, čime se tada jedna utvara koju su oni vidjeli u isto vrijeme predstavlja objektivno kao tijelo. Uopće, razlika između subjektivnog i objektivnog nije apsolutna nego je relativna: jer sve objektivno jest ipak utoliko što je još uvijek uopće uvjetovano jednim subjektom, zapravo prisutno samo u njemu, dakle opet subjektivno; zbog toga upravo u posljednjoj instanciji idealizam ima pravo. Najčešće se vjeruje da se oborilo realnost neke duhovne pojave ako se dokaže da je bila subjektivno uvjetovana; ali kakvu težinu može imati taj argument u onoga koji iz Kantova učenja zna kako je jak udio subjektivnih uvjeta u pojavi tjelesnog svijeta, kako je, naime, taj zajedno s prostorom u kojem stoji i vremenom u kojem se kreće i s kauzalnošću u kojoj se sastoji – bit materije, dakle čitavim svojim oblikom samo proizvod moždanih funkcija nakon što su one potaknute podražajem u živcima osjetilnih organa. Tako pritom preostaje samo pitanje o stvari po sebi.

Materijalna stvarnost tijela, koja izvana djeluje na naša osjetila ne pripada, naravno, pojavi duhova, kao što ne pripada ni snu čijim organom biva zamijećena. Zato je možemo nazvati snivanjem u budnom stanju (*a waking dream, insomnium sine somno*). Ali u osnovi ona time ne gubi svoju realnost. Uostalom, ona je, kao i san, puka

predodžba i kao takva nazočna je samo u spoznavajućoj svijesti. Ali to se može tvrditi i za naš realni vanjski svijet: jer i on nam je ponajprije i neposredno dan samo kao predodžba i, kako je rečeno, puni je moždani fenomen.

Traži li se neka drukčija realnost toga, tada je to već pitanje o stvari po sebi, koje je nabačeno od Lockeja i prebrzo riješeno, zatim od Kanta dokazano u svoj njegovoj poteškoći, upravo kao nerješivo ostavljeno, a ja sam pak uz izvjesne restrikcije na to pitanje odgovorio. Kao što na svaki način stvar po sebi, koja se manifestira u pojavi vanjskoga svijeta, jest *toto genere* od njega različita, tako se može analogno događati i s onim što se manifestira u pojavi duhova, pa je na kraju ono što se očituje u oboma možda jedno te isto, naime **volja**. Odgovarajući tom gledištu, nalazimo da glede objektivnog realiteta, i tjelesnog svijeta i pojava duhova, postoji realizam, idealizam, skepticizam, napokon i kriticizam, u čijem interesu smo upravo sada zaposleni. Izričitu potvrdu toga nazora daje upravo sljedeći iskaz najslavnije i najbrižljivije promatranje vidjelice duhova, naime vidjelice iz Prevorsta: »Mogu li se duhovi učiniti vidljivima samo u tom liku, ili može li ih moje oko vidjeti samo u tom liku i može li ih moj duh samo tako shvatiti; ne bi bili duhovniji za neko duhovnije oko – to ne mogu određeno tvrditi, ali to slutim.« Nije li to analogno Kantovu učenju: »Što bi stvari po sebi same mogle biti, mi to ne znamo, nego spoznajemo samo njezine pojave.«

Čitava demonologija i znanje o duhovima starog svijeta i srednjeg vijeka, kao i s time povezano gledište magije, ima kao osnovu još neosporavani **realizam**, koji je tek **Cartesius** uzdrmao. Tek **idealizam** koji je polako

sazrijeva u novije doba vodi nas na stajalište s kojega možemo postići ispravan sud o svim tim stvarima, dakle i o vizijama i pojavama duhova. Ujedno, s druge strane, na empirijski način, animalni magnetizam na svjetlo je dana izveo **magiju**, koja je u sva prošla vremena bila obavijena tamom i bojažljivo se skrivala, te je tako pojave duhova učinio predmetom trijeznoga promatranja i nepristrane prosudbe.

Ono posljednje u svim stvarima uvijek pada u dio filozofije i nadam se da je moja, jer proizlazi iz jedinog realiteta i svemoći volje u prirodi, magiju predstavila kao moguće promislivu i, ako je prisutna, kao pojmljivu, te tako odlučnim predavanjem objektivnog svijeta **idealite-tu** sama utrla put ispravnom gledištu s obzirom na vizije i pojave duhova.

Na jednom te istom temelju počiva, s jedne strane, odlučna nevjerica, s kojom svaki misleći čovjek uzima činjenice vidovitosti, i, s druge strane, magijski, vulgo magnetički utjecaji. Ta nevjerica uzmiče tek kasno pred iskustvom ili stotinu vjerodostojnih svjedočanstava. Isti je temelj, naime, na tome da se oboje protivi nama *a priori* svjesnim zakonima prostora, vremena i kauzaliteta, kako oni u svom kompleksu određuju odvijanje mogućeg iskustva – vidovitost svojim spoznavanjem *in distans*, magija svojim djelovanjem *in distans*. Zato se pri pričanju o takvim stvarima ne kaže samo »to nije istina«, nego se kaže »to nije moguće« (*a non posse ad non esse*). S druge strane ipak se odgovara »ali to jest« (*abesse ad posse*). Ovo protuslovlje počiva na tome, čak pruža opet dokaz za to da oni od nas *a priori* spoznati zakoni nisu jednostavno bezuvjetni, nisu nikakve skolastičke *veritates aeternae*, ni-

kakvo određenje stvari po sebi, nego da potječu iz pukih formi zrenja i razuma, dakle iz funkcija mozga. Sam intelekt, koji se sastoji od njih, međutim, nastao je samo za prosljeđivanje i postizanje svrha individualnih voljnih odluka, ne pak za dohvaćanje apsolutnih ustroja stvari po sebi; zbog toga je on, kao što sam prikazao, neka puko površinska snaga, koja bitno i posvuda pogađa samo ljudsturu stvari, nikad njihovu jezgru i nutrinu.

Uspije li nam pak jednom, jer i mi sami pripadamo unutarljivoj biti svijeta, zaobilaženje *principii individuati-onis*, izići na kraj sa stvarima s neke sasvim druge strane i sasvim drugim putem, naime upravo iznutra umjesto samo izvana, i tako se nje domoći u vidovitosti spoznajujući, u magiji djelujući; tada bi nastao upravo za onu cerebralnu spoznaju rezultat koji se zaista ne bi mogao postići njezinim vlastitim putem; zato ona inzistira na njegovu osporavanju: jer pothvat takve vrste samo je metafizički pojmljiv, fizički on nije moguć. Slijedom toga je, s druge strane, vidovitost potvrda Kantova nauka o idealitetu prostora, vremena i kauzaliteta; magija, međutim, potvrda je mog nazora o jedinoj realnosti **volje** kao jezgre stvari: time pak biva potvrđen i Baconov iskaz da je magija praktička metafizika.

Podsjetimo se sada još jednom navedenih raspravljajnja i tamo postavljene fiziološke hipoteze, prema kojoj se organom sna izvedena zrenja od običnih na budnom stanju utemeljujućih zamjedbi razlikuju po tome što je u potonjih mozak pobuđen izvana fizičkim djelovanjem na osjetila, pri čemu ujedno dobiva podatke s kojima posredovanjem svojih funkcija, naime kauzaliteta, prostora i vremena, dovodi do empirijskog zrenja; naprotiv u zre-

nju organom sna pobuđenje proizlazi iz unutrašnjosti organizma i iz plastičkog živčanog sustava širi se u mozak, koji time biva potaknut na sasvim slično zrenje u kojem, jer je poticaj za to došao sa suprotne strane, valja uzeti da i titraji ili uopće unutaranja kretanja moždanih vlakana slijede u obrnutom redu i zato se tek na kraju protežu na osjetilne živce, koji su posljednji stavljeni u djelatnost, umjesto da budu, kao u običnom zrenju, podraženi ponajprije.

Ako se – kao u istinitom sanjanju, proročkim vizijama i pojavi duhova – neko opažanje takve vrste ipak odnosi na nešto zaista izvanjsko, empirijski nazočno, dakle od subjekta neovisno, što ipak utoliko biva od njega spoznato, onda mora ono s unutrašnjošću organizma, iz kojeg biva opažanje pobuđeno, stupiti u neku komunikaciju. Ipak se ona empirijski nikako ne može dokazati, pa pretpostavivši da može biti prostorna, izvana dolazeća, ona empirijski, to znači fizički, nije niti pomišljiva. Ako se ona ipak događa, mora biti razumljena samo metafizički i treba se misliti da je neovisna o pojavi i svim njezinim zakonima, u stvari po sebi, koja leži u osnovi posvuda kao unutaranja bit stvari koje se pojavljuju zamjetljive: jedna takva jest ono što se razumije pod imenom magičkog djelovanja.

Pita li se koji je put magijskog djelovanja koje nam je dano u simpatetičkom liječenju i u utjecaju udaljenog magnetizera, na to odgovaram: to je put koji prevaljuje insekt koji tu umire i iz svakog jajeta koje je prezimilo ponovno proizlazi u punoj životnosti. To je put na kojem se događa da se u nekom narodnom mnoštvu nakon izvanrednog povećanja smrtnosti umnožavaju i rođenja.

To je put koji ne ide vodiljom kauzaliteta kroz vrijeme i prostor. To je put kroz stvar po sebi.

Znamo, naime, iz moje filozofije da ta stvar po sebi, dakle i unutarnja bit čovjeka, jest volja i da je čitav organizam, kako se on empirijski predstavlja, samo objektivacija volje, poblizje slika ove njegove volje koja nastaje u mozgu. Volja kao stvar po sebi leži, međutim, izvan načela individuacije (vrijeme i prostor), po kojem su individue **odvojene**; granice i ograde koje iz toga nastaju ne postoje za stvar po sebi. Odatle je jasno koliko, kada stupimo na to tlo, još može sezati naš uvid u to kako je moguće neposredno međusobno djelovanje individua neovisno o njihovoj blizini ili daljini u prostoru. Ta se mogućnost faktički očituje u ponekim od nabrojanih devet vrsta budnog zrenja organom sna i češće u stanju spavanja. I isto tako objašnjava se iz ove neposredne, u biti stvari po sebi utemeljene komunikacije, mogućnost istinitog sanjanja, svijesti o najbližoj okolini u somnambulizmu i konačno mogućnosti vidovitosti. Ukoliko nečija volja nije sputana nikakvim ogradama individuacije, dakle neposredno i *in distans* djeluje na volju drugoga, ona je time djelovala na njegov organizam, koji je samo njegova prostorno opažena volja sama. Kada se neki takav učinak – koji tim putem pogađa unutrašnjost organizma – protegne na njegova upravljača i predstojnika, sustav ganglija, i kada se iz njega posredovanjem probijanja izolacije proširi do mozga, tada ga mozak uvijek može obraditi samo na način mozga, to jest može proizvesti zrenja potpuno jednaka zrenjima koja nastaju na vanjskom podražaju osjetila, dakle kao slike u prostoru i njegove tri dimenzije, s kretanjem u vremenu, prema zakonima kau-

zaliteta i tako dalje; jer jedni i drugi produkti su opažajne moždane funkcije, a mozak može uvijek samo govoriti svojim jezikom. U međuvremenu će učinak takve vrste još uvijek nositi karakter, oblik svoga podrijetla, dakle onoga od kojeg se poteklo i to će utisnuti liku koji je u dalekoj zaobilaznici u mozgu izazvala, ma koliko njezina bit po sebi mogla biti od nje. Djeluje li na primjer neki umirući jakom čežnjom ili nekom drugom intencijom volje na nekoga udaljenoga; onda će se, ako je djelovanje vrlo energično, njegov lik predstaviti u mozgu drugoga, dakle upravo onako kako mu se pojavljuje neko tijelo u stvarnosti. Očigledno je pak da će neko takvo djelovanje na tuđi mozak biti lakše ako on spava, nego ako je budan; jer u prvom slučaju vlakna mozga nemaju nikakva kretanja, u potonjem slučaju imaju suprotstavljeno kretanje. Zato će se slabiji učinak moći pojaviti samo u spavanju pobuđivanjem snova; u bdijenju može izazvati misli, osjete i nemir; sve to primjereno svom podrijetlu i noseći njegov žig. Zato može proizvesti na primjer neobjašnjiv ali neodoljiv nagon da se potraži onaj od kojega je poteklo; i isto tako, obrnuto, željom da ga se ne vidi može se još s praga kuće odvratiti onaj koji želi doći, čak i kad je bio pozvan i naručen. Na tom učinku, kojemu je osnova identičnost stvari po sebi u svim pojavama, počiva i faktična spoznata zaraznost vizija, drugog lica i viđenja duhova, koja proizvodi učinak koji je u rezultatu jednak učinku koji tjelesni objekt ima na osjetila više individua, prema kojemu više njih ujedno vidi isto, što se tada sasvim objektivno konstituira. Na istom direktnom djelovanju počiva i često zamijećeno neposredno priopćivanje misli, koje je tako sigurno da onome koji treba čuvati važnu i opasnu tajnu

savjetujem da s onim koji to ne smije znati nikada ništa ne govori o tome; jer tijekom takva razgovora morao bi neizbježno imati na pameti i pravo stanje stvari, čime bi drugome iznenada moglo sinuti na pamet i ono što se prešućuje; ako išta priopćuje, tajnu ne štiti niti šutnja, niti skrivanje. Goethe pripovijeda o tome kako su dva ljubavna para na jednom izletu jedni drugima zadavali šarade: »uskoro je svaka bila pogođena odmah nakon što je bila izuščena, a naposljetku je čak i riječ na koju je drugi mislio i upravo je htio oblikovati u zagonetku bila najneposrednijom divinacijom spoznata i izgovorena«.

Moja lijepa gazdarica u Milanu, prije mnogo godina, upitala me u jednom vrlo animiranom razgovoru za večernjim stolom da pogodim koje su tri brojke koje je ona stavila u lutriju? Bez razmišljanja točno sam pogodio prvu i drugu, tada sam njezinim uzvikom ometen i potom sam reflektirajući treću pogriješio. Najviši stupanj takva učinaka imaju vrlo vidovite somnambule, koje onome koji ih pita točno i ispravno opisuju njegov daleki zavičaj, njegov stan ili inače udaljene zemlje kojima je on putovao. Stvar po sebi u svim je bićima ista i stanje vidovitosti osposobljava onoga koji se u tom stanju nalazi da misli tuđim mozgom umjesto svojim, koji duboko spava.

S druge strane, ako smo čvrsto uvjereni da je volja stvar po sebi i da smrću ne biva razorena i uništena, onda se ne može *a priori* zanijekati mogućnost da neki magični učinak opisane vrste ne bi mogao proizići i od nekoga već umrloga. No također se takva mogućnost ne može jasno promotriti i onda pozitivno tvrditi; iako ona općenito nije nepomišljiva, ipak njezino bliže promatranje podliježe velikim poteškoćama, koje ću sada kratko navesti.

Budući da unutarnje bivstvo čovjeka, koje ostaje u smrti neokrnjeno, zamišljamo kao egzistirajuće izvan vremena i prostora, onda bi se neko njegovo djelovanje na nas živuće moglo dogoditi samo vrlo posredovano na našoj strani; tako da bi bilo teško doznati što je od toga proizišlo upravo od preminuloga. Jer neko takvo djelovanje ne bi moralo najprije ući u forme zrenja subjekta koji ga opaža, i time se predstaviti kao prostorno, vremenito i prema zakonima kauzalnosti materijalno djelujuće, nego bi moralo povrh toga stupiti još i u svezu njegova pojmovnog mišljenja, jer on inače ne bi mogao znati što da s time počne, a onaj koji mu se pojavljuje ne želi samo biti viđen nego želi biti donekle pojmljen i u svojim namjerama i njima odgovarajućim djelovanjima. Prema tome trebao bi se taj prilagoditi i priključiti ograničenim gledištima i predrasudama subjekta. Ali i više od toga! Ne samo slijedom moga cijeloga dosadašnjeg prikaza bivaju duhovi organom sna i nekog iznutra djelujućeg učinka na mozak viđeni umjesto nečega običnog viđenog izvana osjetilima. J. Kerner, koji čvrsto zastupa objektivnu realnost pojavnih duhova, kaže to isto u svojoj često ponavljanoj tvrdnji da duhovi »bivaju viđeni ne tjelesnim očima nego duhovnim okom«. Iako prema tome pojava duhova biva dovedena do pojavljivanja unutarnjom, iz biti stvari po sebi nastalom, dakle magičnom akcijom na organizam, koja se posredstvom sustava ganglija širi sve do mozga, ipak takva pojava duhova biva shvaćena na način predmeta koji na nas djeluju posredovanjem svjetla, uzduha, zvuka, udarca ili mirisa.

Kakvu bi promjenu moralo pretrpjati predmnijevano djelovanje umrloga u nekom takvom prevođenju, tako

totalnom metashematizmu! Kako se može još pretpostaviti da pritom i tako zaobilazno dolazi do stvarnog dijaloga s pitanjima i odgovorima, kako se o tome često izvješćuje?

Usput neka bude primijećeno da uz svaku tvrdnju o pojavi takve vrste, više ili manje tako dobro prijanja nešto smiješno ili pak nešto jezivo. Oklijevanje da se nešto o takvoj pojavi priopći nastaje i stoga što pripovjedač govori o njoj kao o nekoj zamjedbi nastaloj vanjskim osjetilima, a koje sigurno nije bilo, jer bi inače svi nazočni duh morali uvijek na jednak način vidjeti i doživjeti; neka zamjedba nastala unutarnjim djelovanjem, puko prividna vanjska zamjedba nije lako lučiva od puke fantazije.

To bi, dakle, pri predmnijevi stvarne pojave duhova bile poteškoće koje leže na strani subjekta koji ih zamjećuje. Druge poteškoće opet leže na strani djelujućih umrlih. Prema mojem učenju ima samo volja metafizičku bitnost kojom je ona u smrti nerazoriva; intelekt je, naprotiv, kao funkcija tjelesnog organa samo fizički i propada s njime. Zato su vrlo problematični vrsta i način kojima bi neki umrli od živih doznao ono prema čemu bi na njih djelovao. Ne manje problematična je i vrsta takva djelovanja jer je s tjelesnošću izgubio sva obična to jest fizička sredstva utjecaja na druge i tjelesni svijet uopće. Želimo li ipak priznati neku istinu od tako mnogih i s tako različitih strana pripovijedanih i uvjerenih događaja koji oglašavaju odlučno objektivno djelovanje mrtvih, tada bismo sebi to morali objasniti tako da u takvim slučajevima volja umrloga još uvijek sa strašću biva upravljena na zemaljske stvari pa tada, u pomanjkanju svih fizičkih sredstava za djelovanje na njih, pribjegava svojoj izvor-

noj, dakle metafizičkoj svojstvenosti u smrt i u život njoj raspoloživoj **magijskoj** sili. O njoj sam prethodno nešto rekao, a svoje misli o njoj iscrpnije sam izložio u *Volji u prirodi*.

Samo s pomoću te magijske sile mogao bi umrla čak i tada, kao što je mogao i u životu, naime stvarnu *actio in distans*, bez pripomoći tijela obavljati i po tome djelovati na druge direktno, bez svakog fizičkog posredovanja, time što bi njihov organizam aficirao tako da bi se njihovom mozgu morali zorno prikazati likovi kako se oni inače produciraju zbog njegova vanjskog djelovanja na osjetila. Da, budući da je ovo djelovanje pomišljivo samo kao magijsko, to znači kroz unutarnje u svemu identično bivstvo stvari, dakle kroz *natura naturans*, mogli bismo, ako bi čast poštovanja vrijednih izvjestitelja jedino tako bila spašena, isto tako odvažiti se na zamršen korak da ovo djelovanje ne ograničimo na ljudske organizme, nego da ga proširimo na neživa, dakle neorganska tijela, koja bismo mogli tako prihvatiti kao ne sasvim i jednostavno nemoguću stvar. Tako bismo izbjegli nužnost da proglašimo lažnima izvjesne visoko zajamčene pripovijesti, poput pripovijesti dvorskog savjetnika Hahna o vidjelici iz Prevorsta, jer ona nipošto ne stoji izolirana, nego se njoj mnogi sasvim sličan pandan može naći u starijim spisima i u novijim slučajevima. Stvar ovdje graniči s apsurdom: jer čak magijski način djelovanja, ako se u njega vjeruje s pomoću animalnog magnetizma, dakle legitimno, nudi do sada za takav učinak samo **jedan** slabi i još dvojbeni **analogan**, naime onu činjenicu u *Priopćenjima iz spavajućeg života Auguste R... u Dersdenu*, 1843., gdje se tvrdi da je toj somnambuli više puta uspjelo svojom pukom

voljom, bez ikakve uporabe ruku, otkloniti magnetsku iglu.

Ovdje izloženo gledište problema objašnjava ponajprije zašto se, ako dopuštamo kao moguće neko stvarno djelovanje mrtvih na svijet živih, takvo djelovanje ipak samo rijetko i sasvim iznimno događa: naime, mogućnost takva djelovanja skopčana je sa svim navedenim uvjetima, a svi se oni ne nađu lako na okupu. Nadalje, proizlazi iz tog gledišta da mi činjenice pripovijedane od vidjelice iz Prevorsta i njoj srodnih Kernerovih spisa, kao najiscrpnijih i najvjerojatnijih izvješća tiskanih o pojavama duhova, ne proglašavamo ni za čisto subjektivna puka *aegri somnia*, niti se zadovoljavamo s izloženom predmnijevom nekog *retrospective secondsight*, čijoj je nijemoj procesiji vidjelica iz vlastitih sredstava dodala dijalog; nego želimo u temelj stvari staviti neko stvarno djelovanje mrtvih; ipak tako grozno apsurdni nisko glupi poredak svijeta koji bi proizlazio iz navoda i ponašanja tih duhova, time ne dobiva nikakvu objektivno realnu osnovu; nego to se postiže sasvim na račun one makar i jedne zamjedbe izvana izazvane.

Ako mi je svim ovim razmatranjima uspjelo makar i slabo svjetlo baciti na tu vrlo važnu i interesantnu stvar – glede koje već tisućljećima stoje suprotstavljene dvije strane, od kojih jedna uporno jamči »to jest!«, a druga tvrdokorno ponavlja »to ne može biti« – tada sam postigao sve što sam si u tome obećao i što je čitatelj, kako je pravo, smio očekivati.

Riječ poslije

Oni su išli u mraku u osamljenoj noći kroz sjene,
kroz puste nastambe Plutona i prazna carstva.

Vergilije

Tim motom počinje Kant svoj fragment tajne filozofije kojim otvara put zajedništvu sa svijetom duhova. Svijet duhova svijet je imaterijalnih supstancija čiju zbilju, pa niti mogućnost, mi ne možemo dokazati niti spoznati. Utoliko je to carstvo sjena i podsjeća na »puste nastambe Plutona i na prazna carstva«. S druge strane, to je svijet ideja, prauzora osjetilnih stvari, inteligibilni svijet kojemu čovjek pripada svojim umom. Čovjek je stanovnik dva svijeta, osjetilnog svijeta (*mundus sensibilis*) i onog intelektualnog, imaterijalnog svijeta (*mundus intelligibilis*). Može se pomišljati, ali ne i dokazati, egzistencija nekoga svijeta inteligibilnih bića, koja, ako posjeduju um, možemo nazvati duhovima.

Sit mihi fas audita loqui ...

Vergilije

Neka mi bude dopušteno govoriti o onom što sam čuo ...

Citatom iz Vergilija Kant nas uvodi u drugi dio *Snova vidovnjaka protumačeni snovima metafizike*, u kojem

navodi konkretne primjere vidovitosti Šveđanina Svedenborga. O tom daru Svedenborg govori s pobožnošću: on mi je dan iz Gospodinova božanskog milosrđa (datum mihi est ex divina Domini misericordia). U unutarnjem pamćenju sačuvano je sve što je iščezlo iz vanjskog i ništa od predodžbi nekog čovjeka ne gubi se. Nakon smrti tu je sve ono što je ikada došlo u njegovu dušu, potpuna knjiga njegova života. S ironijom reći će Kant da je Svedenborg pravo proročište za duhove koji kroz njega promatraju sadašnje stanje svijeta, kao što on u njihovu pamćenju kao u zrcalu gleda čudesa duhovnoga svijeta.

Kant će takav duhovni svijet nevidljivih bića nazvati divovskom fantazijom u koju se protegnula stara djetinjasta predodžba uzdignuta na leptirasta krila metafizike. Utoliko je metafizika znanost o granicama ljudskog uma i kao mala zemlja uvijek ima mnogo granica. Stoga će znatiželjnika duhovito uputiti na putovanje kao što je i nekoć davno Artemidor radi tumačenja snova putovao u Malu Aziju. Naposljetku Kant se »ispričava« čitatelju što mora razočarati s obzirom na mogućnost spoznaje vidovnjaštva i sličnih pojava. Svaki pokušaj da se dohvati ono nadnaravno uzaludan je jer ljudski um ima svoje granice. Vergilijevim stihom potkrijepit će svoje stajalište:

Rukama, koje su tri puta za njom posezale,
umakla je sjena poput lakog vjetra i veoma slična prolaznom snu.

Budući pak da naša sudbina u onome svijetu vjerojatno ovisi u mnogom od okolnostima kako smo se vladali u ovome svijetu, Kant na kraju zaključuje kao i što poštene Candide nakon toliko školskih razmirica: Pobrinimo se za svoju sreću, idimo u vrt i radimo.

Kanta će u metafizičkom smislu interpretirati Schopenhauer.

Poslušaj savjet,
nemoj suviše ljubiti sunce niti zvijezde.
Dođi, slijedi me dolje u tamno carstvo.

Schopenhauer ovim stihovima iz Goetheova »Fausta« započinje svoj *Ogled o vidovnjaštvu i što je s tim u svezi*. Naspram svijeta vidljivih stvari doima se svijet koji se otkriva vidovitosti kao »tamno carstvo«, tamna noć duše, kako bi rekao mistik. Utoliko je on srodan svijetu sna i Kant nije toliko u nepravu kad govori o snovima vidovnjaka. Dok Schopenhauer obilno koristi paralele između sna i vidovitosti u objašnjavanju vidovitosti. I poput Shakespeareovoga Prospera može se reći »mi smo tvar od koje građeni su snovi i ovaj naš mali život okružen je snom«. Kao što je Kant bio potaknut na *Snove vidovnjaka protumačeni snovima metafizike* fenomenom Svedenborga, tako je Schopenhauer poticaj za svoj *Ogled* dobio od pojave animalnog magnetizma, vidjelice iz Prevosta, somnambulizma, djelovanja na daljinu i drugih sličnih pojava. Put k objašnjenju vidovitosti Schopenhauer vidi u snovima koji svojom zornošću nadmašuju puke slike mašte. U skladu sa svojim nazorom da je svijet volja i predodžba, Schopenhauer nastoji donijeti teoriju koja bi objasnila stvarnost i mogućnost dotičnih pojava. Budući da je volja kao stvar po sebi onkraj prostora i vremena i zakona uzročnosti, može se s pomoću nje objasniti i protumačiti sve natprirodne pojave.

Za razliku i kao suprotnost ovoj besmislenoj volji, Schelling će u apsolutu, što je filozofsko ime za Boga,

vidjeti počelo i svrhu svih stvari, čitavog univerzuma. U razgovoru *O vezi prirode sa svijetom duhova* vidi već u prirodi duhovno kao i u duhu ono prirodno. Sve u prirodi teži da se produhovi. Schelling je jedini od Kantovih nastavljača koji se odvažio razraditi filozofiju prirode, koja je u svoje vrijeme oduševljavala njegove brojne slušatelje. Schelling je u prirodi vidio objektivizaciju duhovnog kao i u duhovnom odraz prirode. Ono što ujedinjuje duh i tijelo čovjeka jest duša i ona prema tome stoji više od njih dvoje, ona je nositelj čovjekova identiteta u životu i poslije smrti. Čovjek je po svojoj duši besmrtna i duša je ona koja ima »suznanje stvaranja«. Schelling započinje svoj dijalog s opisom povorke ljudi koji na Dušni dan obilaze grobove svojih pokojnika. Kao sugovornici sudjeluju u razgovoru jedan pastor, liječnik i Clara, kojoj je preminuo zaručnik Albert. Clara, liječnik i svećenik raspravljaju o tome u pejzažu, dakle u prirodi. Liječnik zastupa stajalište prirode, svećenik duha, a Clara inzistira na pojmu duše. Duša kao čovjekov identitet odgovara Bogu, Stvoritelju koji je Gospodar bitka. Time smo došli k svome cilju. Dolazi svjetlo iz starih vremena, jedan gotovo zaboravljeni govor biva opet živ. Govor o pobjedi nad prastarim carstvom smrti koju je Krist izvojevao.

Katarina Cipra

Nakladnik
HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
Ulica grada Vukovara 68, Zagreb

Za nakladnika
Anita Šikić

Tisak
Tiskara Zelina d.d.
Sv. Ivan Zelina

